ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Στέφανος Γλεντής — Ελευθέριος Μαραγκουδάκης
Νίκος Νικολόπουλος — Μαρία Νικολοπούλου

ΙΣΤΟΡΙΑ Ε΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

Στα βυζαντινά χρόνια

Α. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ

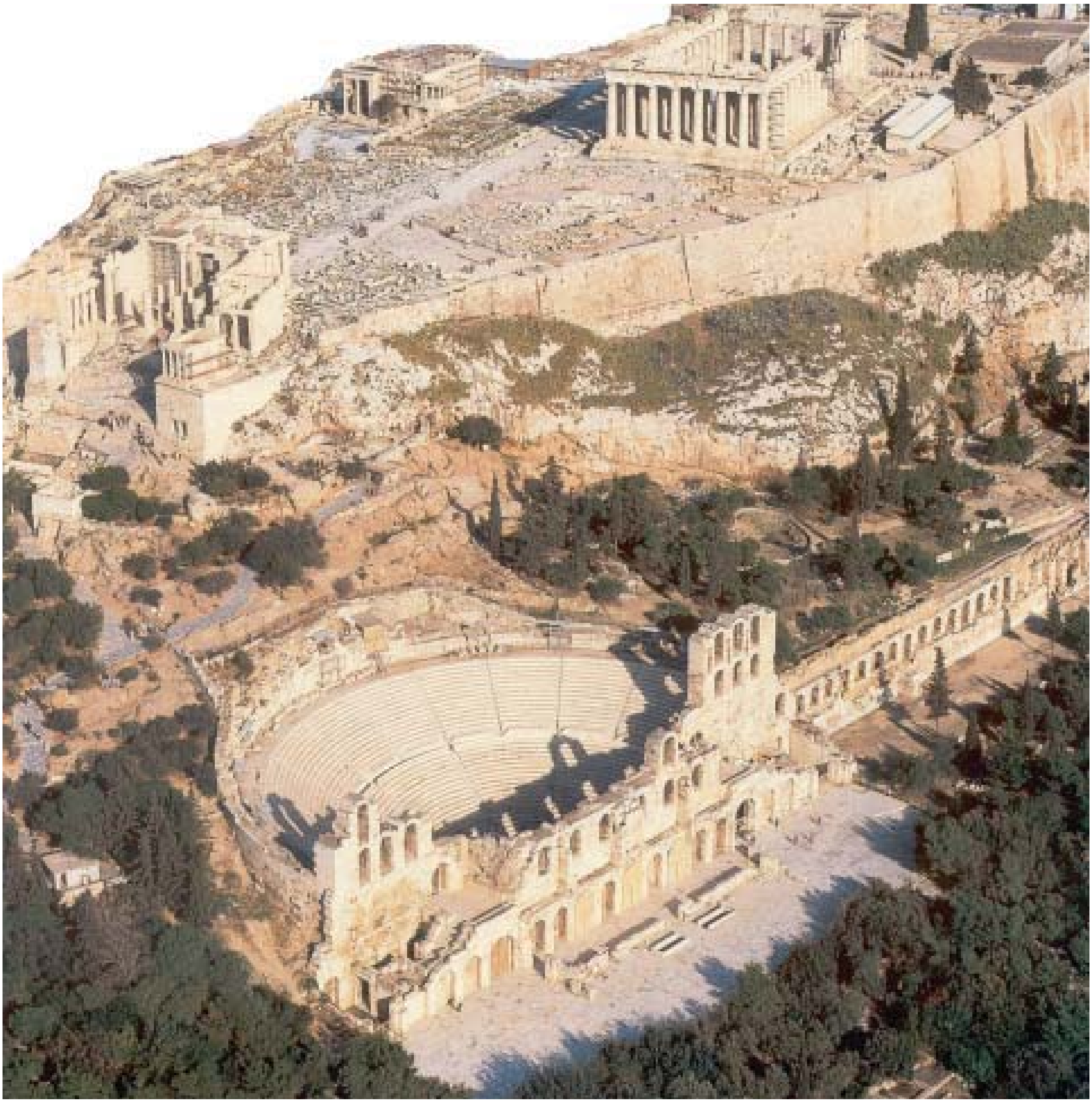

Το ρωμαϊκό Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού, κάτω από την Ακρόπολη της αρχαίας Αθήνας

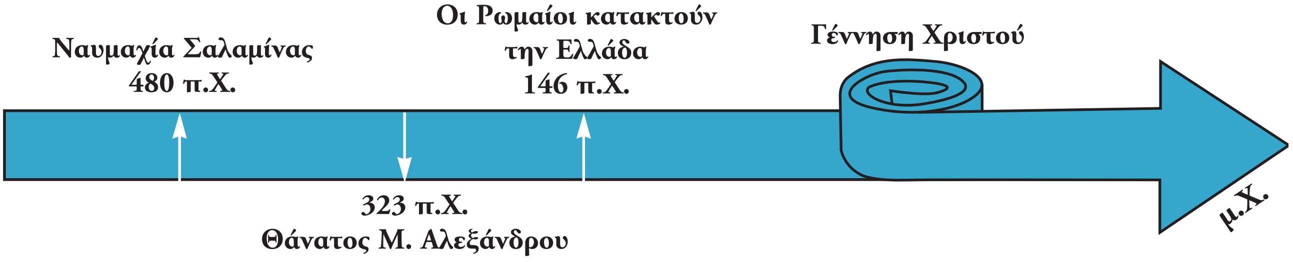

1. Οι Ρωμαίοι κυβερνούν τους Έλληνες

Η υποδούλωση της Ελλάδας έχει δυσάρεστες συνέπειες για τους Έλληνες. Οι Ρωμαίοι, αρχικά, διοικούν τους κατακτημένους με σκληρό τρόπο. Κάθε πόλη αντιμετωπίζεται ανάλογα με τη στάση που τήρησε απέναντί τους.

Στην ιστορία της Δ' τάξης μάθαμε ότι το 146 π.Χ. οι Ρωμαίοι κατέκτησαν την Ελλάδα, ύστερα από μακροχρόνιους πολέμους. Από τα πρώτα χρόνια της κατάκτησής της όμως αντιμετώπισαν πολλές δυσκολίες στη διακυβέρνηση των κατακτημένων πόλεων. Γι 'αυτό, στο πρώτο διάστημα κατοχής της χώρας, εφάρμοσαν ιδιαίτερα σκληρά μέτρα για τη διοίκησή της.

Πρώτη φροντίδα των Ρωμαίων ήταν να κρατήσουν τους Έλληνες διχασμένους και να τους εμποδίσουν να συνεργαστούν μεταξύ τους. Γι' αυτό, αμέσως μετά την κατάκτηση, κατάργησαν τα δημοκρατικά πολιτεύματα και τις συμμαχίες των ηττημένων πόλεων-κρατών. Εφάρμοσαν δηλαδή για τη διακυβέρνησή τους το **«διαίρει και βασίλευε»**[1].

Βασικό κριτήριο για το νέο τρόπο διοίκησης κάθε πόλης ήταν η στάση που αυτή είχε τηρήσει στους ελληνορωμαϊκούς πολέμους. Έτσι:

- Σε όσες συμμάχησαν μαζί τους ή δεν αντιστάθηκαν στις λεγεώνες[2] τούς παραχωρούσαν ανεξαρτησία ή αυτονομία[3] και ανέθεταν τη διοίκησή τους σε φιλορωμαίους Έλληνες.
- Σε όσες όμως αντιστάθηκαν, φέρθηκαν ανελέητα. Γκρέμισαν τα τείχη τους, άρπαξαν θησαυρούς και έργα τέχνης, επέβαλαν βαρύτατους φόρους, αφόπλισαν και αιχμαλώτισαν τους κατοίκους τους. Στις πόλεις αυτές εγκατέστησαν μόνιμες ρωμαϊκές φρουρές και ανέθεσαν τη διοίκησή τους σε Ρωμαίους αξιωματούχους.

Δυσάρεστες συνέπειες για τους Έλληνες όμως είχε και η διαρκής παρουσία ρωμαϊκού στρατού στον τόπο τους. Οι λεγεώνες τρέφονταν από τα προϊόντα της υπαίθρου και συχνά στρατολογούσαν τους κατοίκους της. Οι πληθυσμοί ένιωθαν ανασφαλείς και φοβισμένοι. Πολλοί εγκατέλειπαν τη γη τους και κατέφευγαν στις πόλεις. Κι εκεί όμως τους περίμεναν η φτώχεια, η διαρκής παρουσία και η απειλή των κατακτητών.

1. Οι ρωμαϊκές λεγεώνες λεηλατούσαν συχνά την ύπαιθρο.

[1] **«διαίρει και βασίλευε»:** χώρισέ τους και κυβέρνησέ τους
[2] **λεγεώνα:** ρωμαϊκό στρατιωτικό σώμα
[3] **αυτονομία:** δικαίωμα να διοικούνται με δικούς τους νόμους και άρχοντες

Όλα αυτά δημιούργησαν έντονη δυσαρέσκεια στους Έλληνες, οι οποίοι **για πρώτη φορά βρέθηκαν υπόδουλοι** σ' έναν ξένο λαό. Γι' αυτό πολλές φορές ξεσηκώθηκαν κατά των κατακτητών. Ο ρωμαϊκός στρατός όμως κατέπνιγε αυτές τις εξεγέρσεις και τιμωρούσε σκληρά αυτούς που θεωρούσε πρωταίτιους.

- **Είχαν λόγους οι κατακτημένοι Έλληνες να νιώθουν ανασφαλείς και φοβισμένοι;**
- **Γιατί οι Ρωμαίοι κατάργησαν τις συμμαχίες των πόλεων και κυβέρνησαν την καθεμία διαφορετικά;**

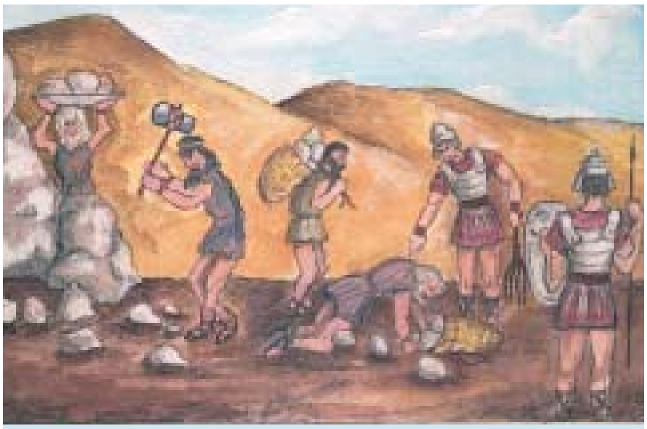

2. Αιχμάλωτοι Έλληνες δουλεύουν στους ρωμαϊκούς δρόμους.

3. Ο Πολύβιος για την ερήμωση της υπαίθρου

«Στην εποχή μας σε ολόκληρη την Ελλάδα επικρατεί απαιδία[1] και ολιγανθρωπία. Αυτά ήταν αιτία να ερημωθούν οι πόλεις και να μειωθεί η παραγωγή αγαθών στην ύπαιθρο, μολονότι δεν είχαμε αρρώστιες ούτε υποφέραμε από συνεχείς πολέμους».

Πολύβιου, *Ιστορίαι*

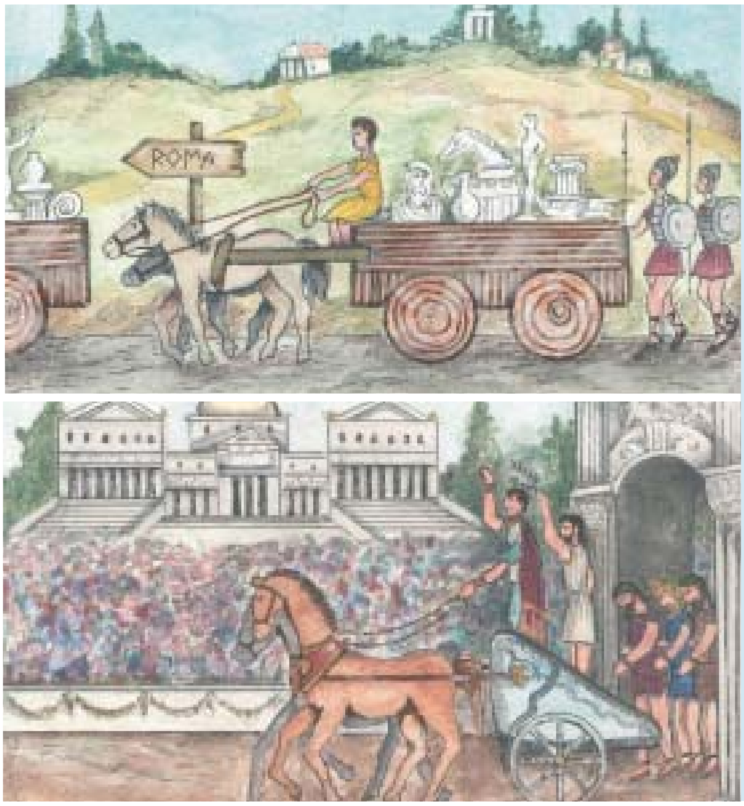

4. Χιλιάδες αιχμάλωτοι Έλληνες και ανεκτίμητα έργα τέχνης μεταφέρθηκαν στη Ρώμη, για να επιδειχθούν στους θριάμβους[2] των νικητών στρατηγών.

[1]**απαιδία:** έλλειψη παιδιών

[2]**θρίαμβος:** είδος παρέλασης, που έκαναν οι Ρωμαίοι, για να επιδείξουν τα λάφυρα και τους αιχμαλώτους από τους πολέμους

2. Οι Έλληνες «κατακτούν» τους Ρωμαίους με τον πολιτισμό τους

Οι Ρωμαίοι γνωρίζουν τον ελληνικό πολιτισμό. Τον θαυμάζουν, τον μιμούνται και τον συνδυάζουν με τα έργα και τις συνήθειες του δικού τους λαού. Έτσι γεννιέται ένας νέος πολιτισμός: ο ελληνορωμαϊκός.

1. Το λατινικό αλφάβητο βασίζεται στο ελληνικό. Οι Ρωμαίοι το γνώρισαν από τους Έλληνες αποίκους της Κάτω Ιταλίας.

Οι Ρωμαίοι με την κατάκτηση της Ελλάδας γνώρισαν από κοντά τον πολιτισμό των Ελλήνων. Γοητεύτηκαν από τους ωραίους ναούς, τα αγάλματα των θεών και των ηρώων, τα θέατρα και τα στάδιά τους, τις τοπικές και τις πανελλήνιες γιορτές τους. Στις ελληνικές πόλεις, ιδιαίτερα στην Αθήνα, γνώρισαν ονομαστούς δασκάλους και δημιουργούς και θαύμασαν την πρόοδό τους στα γράμματα και τις καλές τέχνες.

Ο θαυμασμός αυτός τούς έκανε να **αλλάξουν την αρχική σκληρή στάση** τους απέναντι στους κατακτημένους Έλληνες και να αξιοποιήσουν τις γνώσεις τους, για να κάνουν παρόμοια έργα στη Ρώμη και σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας. Έτσι στα χρόνια που ακολούθησαν:

- Κτίζουν σπίτια και δημόσια κτίρια με ελληνικά σχέδια και τα στολίζουν με αγάλματα και έργα τέχνης που κάνουν Έλληνες τεχνίτες.
- Μαθαίνουν την **ελληνική γλώσσα,** που μιλιέται σ' όλες τις κατακτημένες χώρες της Ανατολής.
- Παίρνουν Έλληνες δασκάλους για τα παιδιά τους και συχνά τα στέλνουν στην Ελλάδα να σπουδάσουν.
- Καλλιεργούν τη δική τους γλώσσα, τη **λατινική,** και μεταφράζουν σ' αυτή έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Παίζουν ακόμη στα θέατρά τους ελληνικές τραγωδίες και κωμωδίες.
- Φιλέλληνες Ρωμαίοι αυτοκράτορες και άρχοντες πόλεων δαπανούν πολλά χρήματα και κοσμούν με θαυμαστά έργα την Αθήνα και άλλους ελληνικούς χώρους.

Όλα αυτά έφεραν πιο κοντά τους δύο λαούς και τους βοήθησαν να γνωρίσει καλύτερα ο ένας τον άλλο. Από τη συνύπαρξη και τη συνεργασία αυτή γεννήθηκε ένας νέος πολιτισμός, ο **ελληνορωμαϊκός,** που θαυμαστά έργα του υπάρχουν ακόμη γύρω μας και κοντά μας.

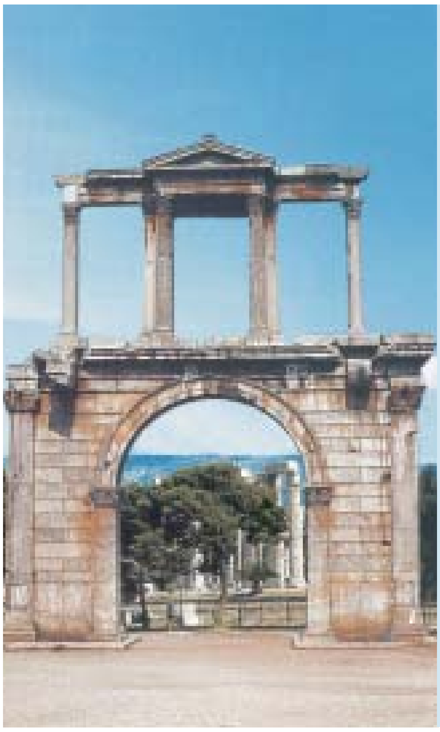

2. Η Πύλη του Αδριανού και στο βάθος ο ναός του Ολυμπίου Διός. Ο αυτοκράτορας Αδριανός, μαθητής του Έλληνα ιστορικού Πλούταρχου, έκανε μεγάλα έργα στην Αθήνα. Από αυτά σώζονται η Βιβλιοθήκη, το Αδριάνειο υδραγωγείο και η Πύλη του Αδριανού.

3. Οι Έλληνες θεοί στο Ρωμαϊκό Πάνθεο

Κοντά στους Έλληνες οι Ρωμαίοι γνώρισαν τους θεούς του Ολύμπου και θαύμασαν την πίστη των Ελλήνων σε θεούς με ανθρώπινη μορφή. Πολλούς απ' αυτούς τους λάτρεψαν κι αυτοί, τους παράστησαν με την τέχνη τους και τους έβαλαν στο Πάνθεό[1] τους, με τα ίδια ή με λατινικά ονόματα.

3.α. Το Πάνθεο της Ρώμης (Λιθογραφία, Αρχαιολογικό Λεξικό Αλ. Ραγκαβή).

- **Με βάση το σημερινό κείμενο και με όσα γνωρίζετε από την περυσινή σας ιστορία, συζητήστε γιατί η ελληνική γλώσσα μιλιόταν σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ανατολής. Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα;**
- **Ποια στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού φαίνεται ότι εκτιμά ο Πλίνιος;**
- **Ποιες ελληνικές πόλεις αναφέρει ιδιαίτερα ο Πλίνιος στην πηγή 4; Γιατί;**

4. Επιστολή του Ρωμαίου έπαρχου Πλίνιου προς τον Βαλέριο Μάξιμο, Κυβερνήτη της επαρχίας της Αχαΐας[2].

«Να έχεις στο νου σου ότι σε στέλνουν να κυβερνήσεις την επαρχία της Αχαΐας, τη γνήσια και πραγματική Ελλάδα, όπου πιστεύεται ότι γεννήθηκε ο πολιτισμός και η λογοτεχνία, όπως και η γεωργία. Σε στέλνουν να βάλεις τάξη στο πολίτευμα των ελεύθερων πόλεων. Πηγαίνεις σε ελεύθερους ανθρώπους, που είναι ελεύθεροι με πλήρη έννοια.

Σεβάσου τους ιδρυτές θεούς τους και τα ονόματά τους. Σεβάσου την αρχαία τους δόξα. Μη λησμονείς την αρχαιότητά τους, τις ηρωικές τους πράξεις και τους μύθους του παρελθόντος τους. Μην προσβάλλεις την αξιοπρέπεια, την ανεξαρτησία ή την περηφάνια κανενός.

Να έχεις πάντα στο μυαλό σου ότι αυτή η γη μάς έδωσε δικαιοσύνη και νόμους, χωρίς να μας κατακτήσει, αλλά με τη θέλησή μας. Να θυμάσαι ότι πηγαίνεις στην Αθήνα και ότι κυβερνάς τη Σπάρτη. Το να τους στερήσεις το όνομά τους και τη λίγη ελευθερία, που είναι το μόνο που τους απομένει, θα ήταν μια πράξη απανθρωπιάς, σκληρότητας και βαρβαρισμού».

Πλίνιος ο Νεότερος, *Επιστολές* (γύρω στο 100 μ.Χ.)

[1] **Ναός της Ρώμης,** αφιερωμένος σε όλους τους θεούς. Σώζεται έως σήμερα και λειτουργεί ως εκκλησία.
[2] **Αχαΐα:** Έτσι ονόμαζαν οι Ρωμαίοι αρχικά την Πελοπόννησο και αργότερα όλη τη νότια Ελλάδα.

3. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μια υπερδύναμη του αρχαίου κόσμου

Οι Ρωμαίοι συνεχίζουν τις κατακτήσεις τους και γίνονται κοσμοκράτορες. Κυβερνούν τις κατακτημένες χώρες με αυστηρούς νόμους και αντιμετωπίζουν τα προβλήματα οργάνωσης της απέραντης αυτοκρατορίας τους.

Γέννηση Χριστού

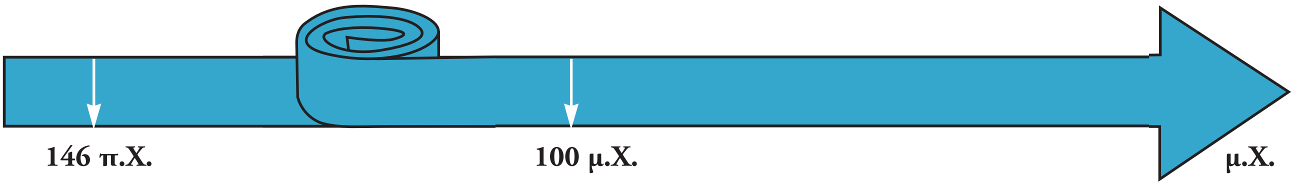

146 π.Χ. **100 μ.Χ.** **μ.Χ.**

Για τρεις αιώνες μετά την υποταγή της Ελλάδας οι Ρωμαίοι συνέχισαν τις κατακτήσεις τους στη Δύση, την Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική. Όλες οι χώρες γύρω από τη Μεσόγειο έγιναν ρωμαϊκές επαρχίες και οι Ρωμαίοι με περηφάνια την ονόμαζαν: **«η θάλασσά μας»** (mare nostrum).

Έτσι, στις αρχές του 1ου μ.Χ. αιώνα, τα σύνορα της αυτοκρατορίας τους έκλειναν μέσα τους όλο το γνωστό ως τότε κόσμο. Ο πληθυσμός της ξεπερνούσε τα 50 εκατομμύρια. Οι Ρωμαίοι δηλαδή έγιναν **κοσμοκράτορες.**[1]

Μέσα στο απέραντο ρωμαϊκό κράτος κατοικούσαν άνθρωποι από πολλές φυλές, με διαφορετικές γλώσσες, θρησκείες και συνήθειες. Ήταν μια πολυπολιτισμική αυτοκρατορία[2]. Κι όλοι αυτοί έπρεπε να κυβερνηθούν από τη Ρώμη! Οι Ρωμαίοι, για να λύσουν τα προβλήματα διοίκησης που γεννούσε η απέραντη αυτοκρατορία τους:

1. Ο αετός ήταν το σύμβολο της δύναμης του Ρωμαίου αυτοκράτορα.

2. «Οι Ρωμαίοι δεν υπέταξαν μόνο κάποια μέρη, αλλά ολόκληρη την οικουμένη. Απλώνονται σε μια έκταση, που ξεπερνά όλα τα κράτη και έτσι δεν φοβούνται κάποιο μελλοντικό ανταγωνισμό». Πολύβιος, *Ιστορίαι.*

[1] **κοσμοκράτορας:** κυβερνήτης όλου του κόσμου.
[2] **πολυπολιτισμική αυτοκρατορία:** αυτή που κατοικείται από ομάδες με διαφορετικό πολιτισμό.

- Όρισαν τον αυτοκράτορα «**πρώτο πολίτη**» της χώρας κι όλοι όφειλαν πίστη και υπακοή σ' αυτόν.
- Έδωσαν τον τίτλο του Ρωμαίου πολίτη[3] σε όσους κατακτημένους αποδέχονταν την κυριαρχία της Ρώμης.
- Οργάνωσαν πειθαρχημένο στρατό, για τη φύλαξη των συνόρων και τη διατήρηση τάξης και ειρήνης στην αυτοκρατορία.
- Διόρισαν ανώτερους Ρωμαίους κυβερνήτες (ανθύπατους), οι οποίοι επέβλεπαν τους τοπικούς άρχοντες και ενημέρωναν τον αυτοκράτορα.
- Μείωσαν τους φόρους των πολιτών και οργάνωσαν καλύτερα τον τρόπο είσπραξής τους.
- Ψήφισαν δικαιότερους νόμους και φρόντιζαν για την τήρηση και την εφαρμογή τους απ' όλους.

Όλα αυτά τα μέτρα βοήθησαν να επικρατήσει τάξη, ασφάλεια και δικαιοσύνη στην αυτοκρατορία, για διακόσια περίπου χρόνια. Στο διάστημα αυτό αναπτύχθηκαν η γεωργία, το εμπόριο, η ναυτιλία και η βιοτεχνία. Ήταν η περίοδος της «**ρωμαϊκής ειρήνης**» (pax romana), όπως ονομάστηκε.

3. Ανδριάντας του αυτοκράτορα Αυγούστου (Μουσείο Βατικανού). Οι Ρωμαίοι σέβονταν τον αυτοκράτορα τόσο που τον λάτρευαν ως θεό.

4. «Όλοι οι δρόμοι οδηγούν στη Ρώμη»

Στα χρόνια ακμής του ρωμαϊκού κράτους κατασκευάστηκε ένα πυκνό δίκτυο δρόμων, που ένωνε την πρωτεύουσα με όλες τις περιοχές της αυτοκρατορίας, τις μεγάλες πόλεις και τα λιμάνια. Ένας από αυτούς ήταν η Εγνατία Οδός. Ξεκινούσε από το Δυρράχιο, περνούσε από τη Βέροια, την Πέλλα και τη Θεσσαλονίκη και κατέληγε στο Βυζάντιο. Τους δρόμους αυτούς χρησιμοποιούσαν κυρίως ο στρατός, οι έμποροι και οι αγγελιοφόροι.

4.1. Οι ρωμαϊκοί δρόμοι

[3] **Ρωμαίος πολίτης:** ο κάτοικος της αυτοκρατορίας που είχε πολιτικά δικαιώματα.

- **Τι άλλαξε στη συμπεριφορά των Ρωμαίων, ώστε «οι ανασφαλείς και φοβισμένοι» κάτοικοι της πρώτης κατάκτησης τώρα να νιώθουν πιο ασφαλείς;**
- **Με βάση τα μέτρα που έλαβαν οι Ρωμαίοι, ποια από τα προβλήματα διοίκησης νομίζετε ότι αντιμετωπίστηκαν; Πώς νομίζετε ότι βοήθησε καθένα από τα μέτρα αυτά τη «ρωμαϊκή ειρήνη»;**

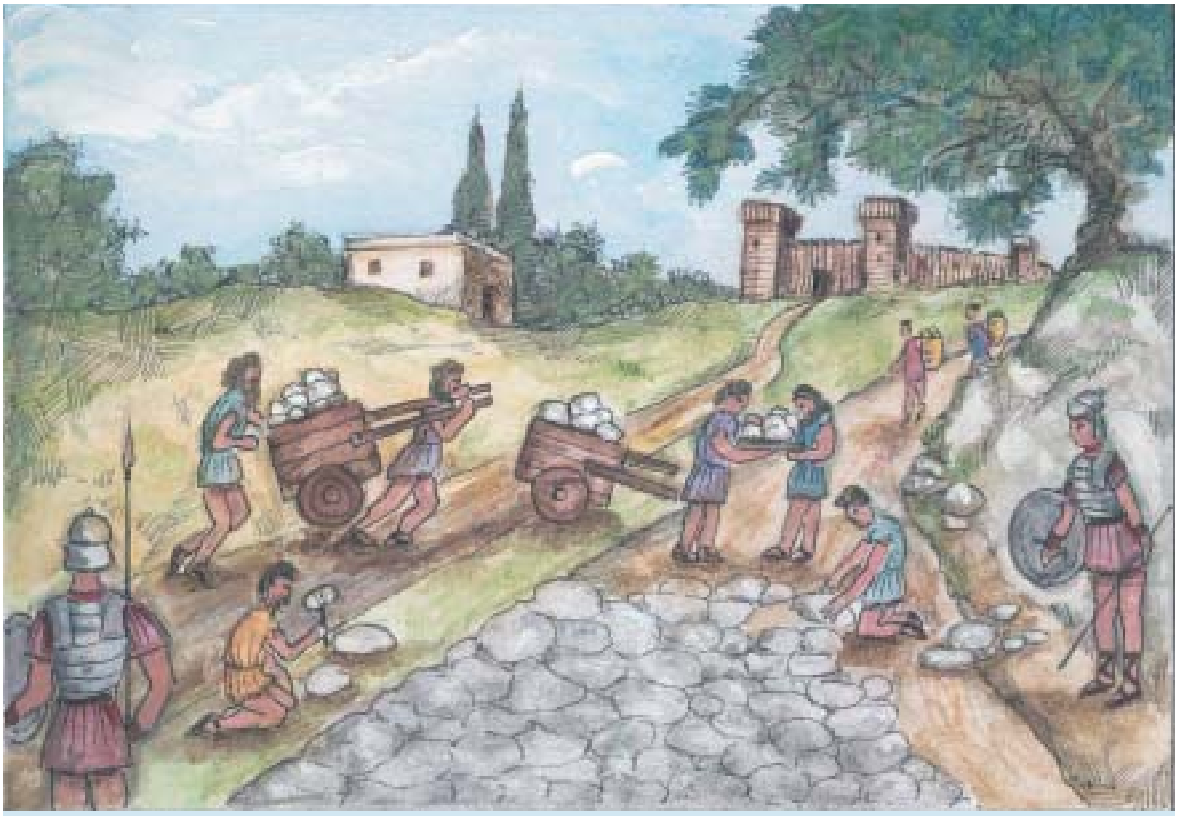

5. Σε περιόδους ειρήνης ο ρωμαϊκός στρατός εργαζόταν και βοηθούσε να κατασκευαστούν δρόμοι, γέφυρες, λιμάνια και αρδευτικά έργα.

6. Οι αγγελιοφόροι - σκυταλοδρόμοι

Οι ταχυδρομικές υπηρεσίες των Ρωμαίων ήταν πολύ καλά οργανωμένες. Σε κάθε μεγάλη οδό υπήρχαν σταθμοί με ξεκούραστα άλογα. Οι αγγελιοφόροι άλλαζαν τα κουρασμένα άλογά τους και συνέχιζαν το ταξίδι τους μέχρι να συναντήσουν τον επόμενο ταχυδρόμο, που τους περίμενε για να μεταφέρει την αλληλογραφία. Με μορφή σκυταλοδρομίας, οι έφιπποι αγγελιοφόροι μετέφεραν την κρατική αλληλογραφία, από και προς τη Ρώμη, σε χρόνο θαυμαστό για τα μέσα της εποχής.

Will Durant, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*

4. Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ρώμη

Οι Ρωμαίοι ζούσαν σε μικρές και μεγάλες πόλεις καθώς και σε χωριά της υπαίθρου. Η Ρώμη με τα κτίριά της, το λιμάνι της και τα θεάματά της αποτελούσε το κέντρο ζωής του ρωμαϊκού κόσμου.

Η Ρώμη ήταν η έδρα του αυτοκράτορα και η καρδιά του ρωμαϊκού κράτους. Ήταν χτισμένη πλάι στον Τίβερη ποταμό και στολισμένη με ναούς, ωραία κτίρια και έργα τέχνης. Στην περίοδο ακμής της αυτοκρατορίας ο πληθυσμός της, μαζί με τους δούλους και τους ξένους, πλησίαζε το ενάμισι εκατομμύριο. Οι περισσότεροι κάτοικοι διέμεναν σε πολυκατοικίες και οι πιο εύποροι σε μονοκατοικίες. Στον Παλατίνο λόφο ήταν χτισμένο και το παλάτι των αυτοκρατόρων.

Οι κάτοικοι της ρωμαϊκής υπαίθρου ήταν γεωργοί, βοσκοί, τεχνίτες και μικροέμποροι. Οι μεγαλοϊδιοκτήτες γεωργοί είχαν μεγάλα και γόνιμα αγροκτήματα. Σε αυτά ήταν κτισμένα τα σπίτια των ιδιοκτητών και κοντά τους στάβλοι, ορνιθώνες και αποθήκες για τους καρπούς και τις ζωοτροφές. Όλα αυτά τα φρόντιζαν οι δούλοι, που έμεναν μόνιμα εκεί.

Οι μικροϊδιοκτήτες καλλιεργούσαν μόνοι τα κτήματά τους και ζούσαν από τα λιγοστά προϊόντα της παραγωγής τους. Τα παιδιά τους συνήθως εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και αναζητούσαν εργασία και καλύτερη τύχη στο στρατό, στην πόλη, στις τέχνες και στα δημόσια έργα, που γίνονταν σε όλη την αυτοκρατορία.

Όλοι αυτοί, πλούσιοι και φτωχοί, πήγαιναν συχνά στη Ρώμη για να πάρουν μέρος στις μεγάλες γιορτές και στους αγώνες που γίνονταν εκεί.

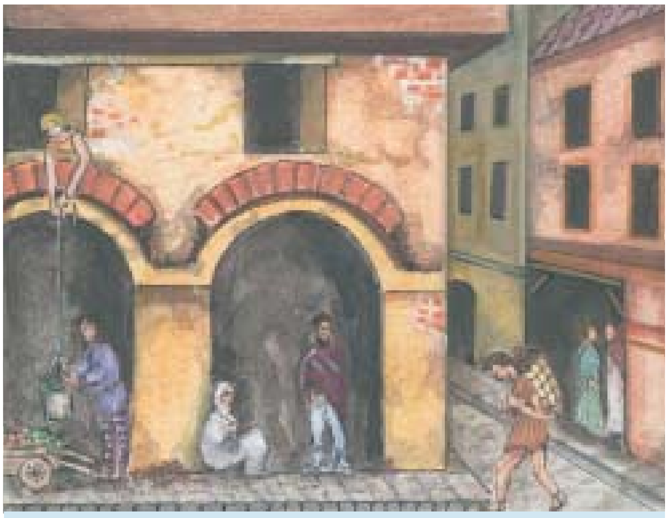

1. Πολυκατοικίες σε φτωχογειτονιά

2. Έπαυλη πλουσίων στα προάστια

- **Παρατηρήστε και συγκρίνετε τις εικόνες 1 και 2. Βρείτε ομοιότητες και διαφορές. Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα;**
- **Παρατηρήστε την εικόνα 3 και εντοπίστε τις γεωργικές δραστηριότητες που απεικονίζονται σε αυτή. Τι συμπεραίνετε για τον ιδιοκτήτη αυτού του αγροκτήματος;**

3. Ψηφιδωτή παράσταση ρωμαϊκού αγροκτήματος (Τύνιδα, Εθνικό Μουσείο)

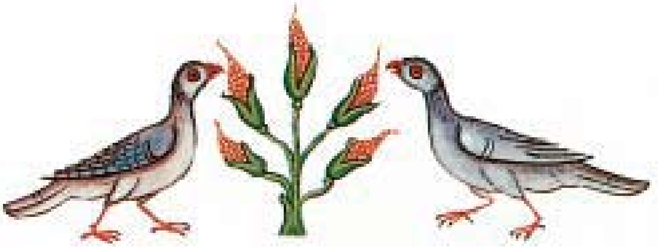

4. Ο Τίβερης αρτηρία ζωής για τη Ρώμη

4.α. Ο Τίβερης ποταμός

Η Ρώμη δεν είναι παραθαλάσσια. Ο Τίβερης ποταμός όμως, που ήταν πλωτός, συνέδεε την πόλη με τη θάλασσα και με όλα τα λιμάνια της Μεσογείου. Καθημερινά ανέβαιναν τον Τίβερη 25 φορτηγίδες[1], μεταφέροντας σιτάρι στη Ρώμη και κοντά τους άλλες, φορτωμένες λάδι, κρασί, τρόφιμα, μέταλλα, υλικά οικοδομής και άλλα είδη για την αγορά. Οι Ρωμαίοι, εκτιμώντας την αξία του Τίβερη για τη ζωή τους, τον τιμούσαν και τον λάτρευαν ως θεό.

Will Durant,
Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού

5. Άρτος και θεάματα

Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες για να κρατούν ικανοποιημένους τους κατοίκους των μεγάλων πόλεων, που έκαναν συχνά εξεγέρσεις, τους πρόσφεραν δωρεάν γεύματα και δωρεάν διασκέδαση (άρτο και θεάματα). Αυτά τα θεάματα ήταν κυρίως μονομαχίες και θηριομαχίες.

5.1 Μια παράσταση στο Κολοσσαίο.

Πολλά άτομα μονομαχούσαν, ενώ άλλοι πολεμούσαν μεταξύ τους σε ομάδες, στην ξηρά ή στο νερό. Τότε πλημμύρισε ξαφνικά το αμφιθέατρο και έφεραν μέσα άλογα και ταύρους και άλλα κατοικίδια, που είχαν εκπαιδευτεί να κινούνται στο νερό όπως στη στεριά. Έφεραν και ανθρώπους πάνω σε πλοία, οι οποίοι άρχισαν να ναυμαχούν.

Κάσσιος Δίων, *Ιστορία της Ρώμης*

5.2. Το Κολοσσαίο της Ρώμης, όπως είναι σήμερα

[1] **φορτηγίδα:** πλοίο μεταφοράς φορτίων.

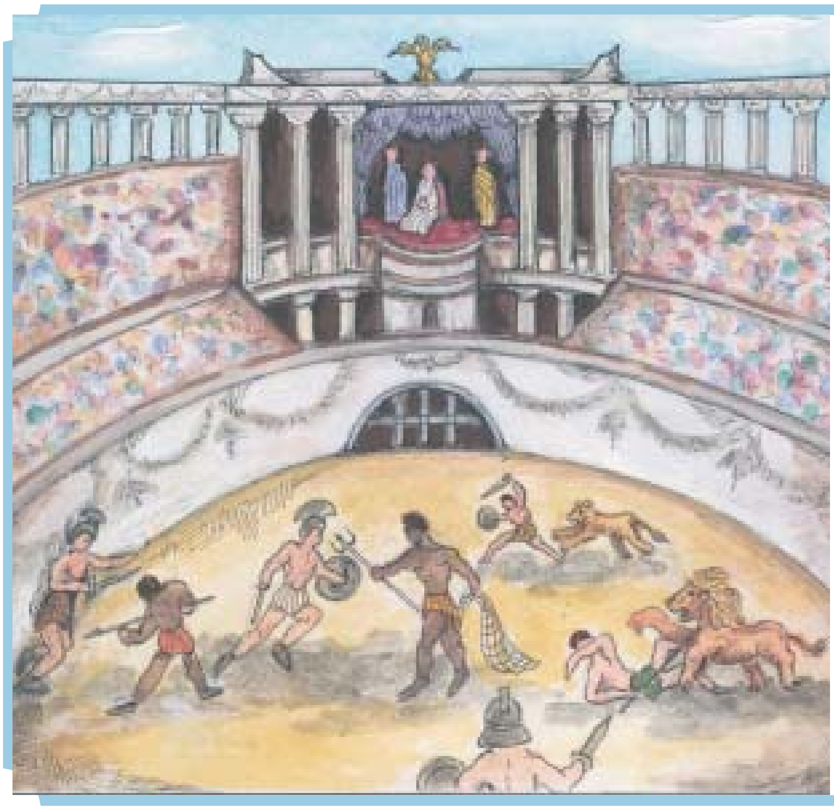

5.3. Μια απάνθρωπη διασκέδαση

Το πλήθος μετά από κάθε μονομαχία ζητά από το νικητή που φόνευσε τον αντίπαλό του, να αντιμετωπίσει αμέσως άλλον, ξεκούραστο, που θα καταφέρει να τον φονεύσει. Και ο τελευταίος νικητής φυλάσσεται για μια άλλη σφαγή. Έτσι ο άνθρωπος, πράγμα ιερό για τον άνθρωπο, φονεύεται από το συνάνθρωπό του για απλή διασκέδαση των θεατών.

Σενέκας, *Επιστολές*

Α. Ανακεφαλαίωση (1-4)

Οι Ρωμαίοι:
- Κατάκτησαν την Ελλάδα και κράτησαν τους Έλληνες διαιρεμένους.
- Δημιούργησαν ένα απέραντο κράτος κι έγιναν κοσμοκράτορες.
- Εφάρμοσαν το «διαίρει και βασίλευε» για τη διακυβέρνηση των κατακτημένων.
- Επηρεάστηκαν από τον τρόπο ζωής και τον πολιτισμό των Ελλήνων.

Οι Έλληνες:
- Βρέθηκαν για πρώτη φορά υπόδουλοι σε ξένο κατακτητή.
- Διατήρησαν τη γλώσσα, τη θρησκεία τους, τα ήθη και τα έθιμά τους,
- «Κατάκτησαν τους κατακτητές» με τα γράμματα και τις τέχνες τους,
- Συνεργάστηκαν και δημιούργησαν τον «ελληνορωμαϊκό πολιτισμό».

Στα χρόνια της «ρωμαϊκής ειρήνης»
- Προόδευσαν η γεωργία, η βιοτεχνία, η ναυτιλία και το εμπόριο.
- Περιορίστηκαν οι μεγάλες κοινωνικές διαφορές.
- Πλούσιοι και φτωχοί μετείχαν στις γιορτές.

Β. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ

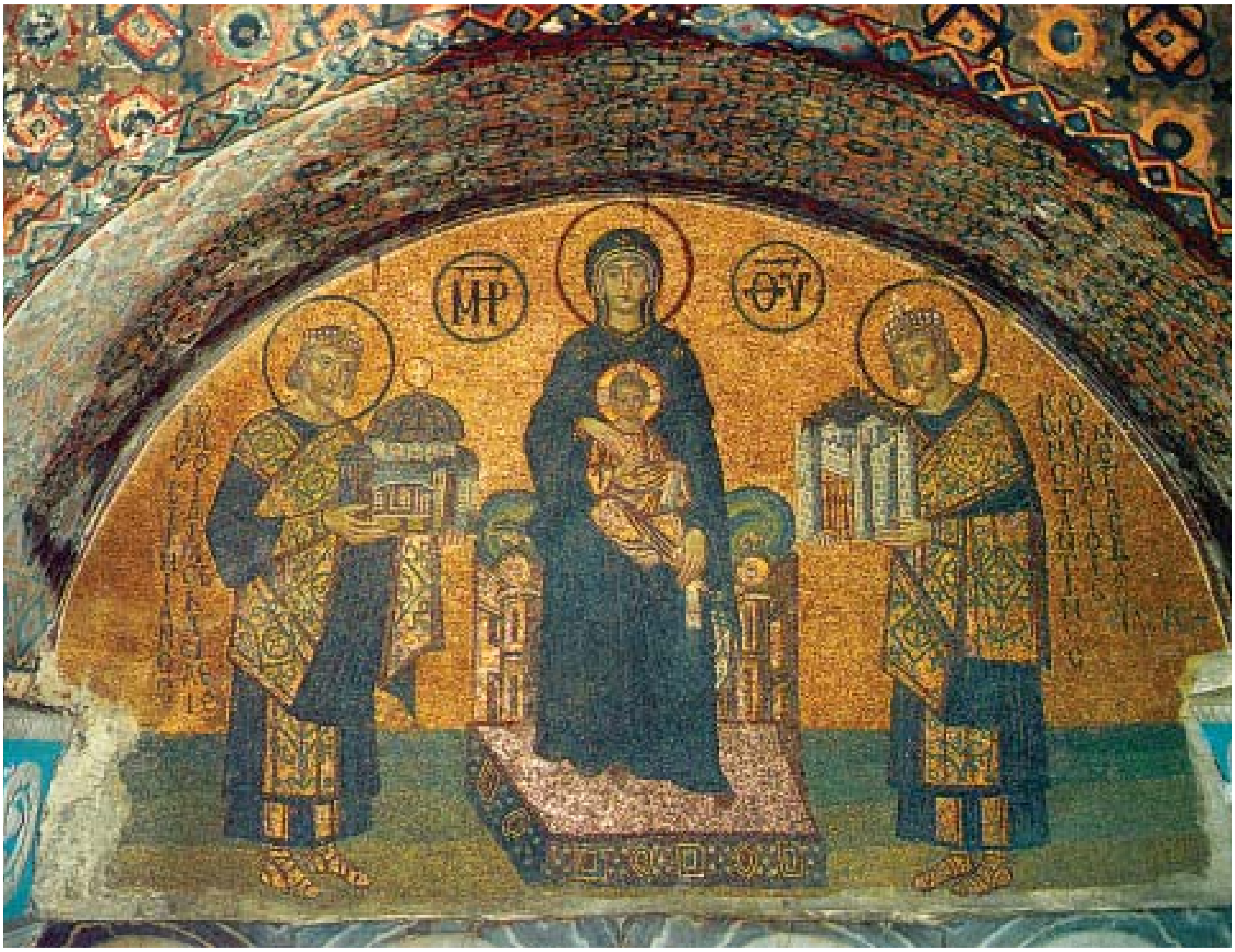

Ο Μ. Κωνσταντίνος προσφέρει στην Παναγία την οχυρωμένη Κωνσταντινούπολη και ο Ιουστιανός την Αγία Σοφία. (Ψηφιδωτό από το ναό)

5. Μεγάλες αλλαγές στη διοίκηση της αυτοκρατορίας

Τον 3ο αιώνα μ.Χ. την αυτοκρατορία κλονίζουν εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα. Ο Διοκλητιανός εφαρμόζει την τετραρχία για τη σωτηρία της. Το διάταγμα της ανεξιθρησκίας δίνει λύση στις θρησκευτικές διαμάχες.

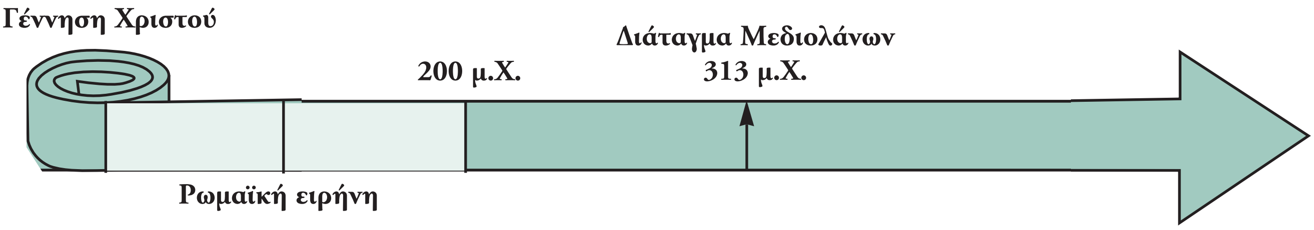

Η περίοδος ακμής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κράτησε περίπου δύο αιώνες (1ο και 2ο μ.Χ.). Από τις αρχές του 3ου αιώνα μ.Χ. όμως τη μακρόχρονη ρωμαϊκή ειρήνη άρχισαν να κλονίζουν εσωτερικά και εξωτερικά γεγονότα, που απείλησαν ακόμη και τη διάλυση του κράτους. Συγκεκριμένα:

- Γειτονικοί λαοί, οι **Γότθοι** στο βορρά και οι **Πέρσες** στην ανατολή, παραβίαζαν τα σύνορα, λεηλατούσαν τις ακριτικές επαρχίες και έκλειναν τους δρόμους του εμπορίου.
- Ο στρατός είχε γίνει παντοδύναμος. Οι στρατιωτικές δυνάμεις, αντί να φρουρούν τα σύνορα, στασίαζαν ή συγκρούονταν μεταξύ τους και συχνά όριζαν ή καταργούσαν τους αυτοκράτορες.
- Κάποιες ακριτικές επαρχίες της Ανατολής αποσχίστηκαν από την αυτοκρατορία και έκαναν δικά τους κράτη.
- Οι σκληροί διωγμοί κατά των Χριστιανών προκαλούσαν τη δυσαρέσκεια των πιστών της νέας θρησκείας για το ρωμαϊκό κράτος και έντονο διχασμό ανάμεσα σε αυτούς και τους οπαδούς των άλλων θρησκειών.

Ο αυτοκράτορας **Διοκλητιανός** προσπάθησε να αντιμετωπίσει αυτά τα προβλήματα με το σύστημα της **τετραρχίας.** Χώρισε δηλαδή την αυτοκρατορία σε τέσσερις μεγάλες περιφέρειες, δύο στην Ανατολή, δύο στη Δύση, και όρισε για καθεμιά το δικό της άρχοντα, με αυξημένες εξουσίες.

Το σύστημα αυτό επανέφερε ηρεμία και τάξη στο εσωτερικό του κράτους και ασφάλεια στα σύνορα από τις εχθρικές επιδρομές.

Δεν κράτησε όμως πολύ. Μετά την παραίτηση του Διοκλητιανού, οι τέσσερις **συνάρχοντες,** που αυτός είχε ορίσει, ο Κωνσταντίνος και ο Μαξέντιος στη Δύση, ο Λικίνιος και ο Γαλέριος στην Ανατολή, συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Νικητές από τις εμφύλιες αυτές διαμάχες βγήκαν ο **Κωνσταντίνος** και ο **Λικίνιος.**

1. Πολλοί χριστιανοί διώχτηκαν και φυλακίστηκαν για την πίστη τους.

Για να δώσουν τέλος στην αναστάτωση

που είχαν προκαλέσει οι διωγμοί κατά των Χριστιανών, οι δύο **συναυτοκράτορες** υπέγραψαν στο **Μεδιόλανο** της Ιταλίας[1] το **Διάταγμα της ανεξιθρησκίας,** το 313 μ.Χ. Σύμφωνα με αυτό, κάθε πολίτης της αυτοκρατορίας μπορούσε να λατρεύει όποιο θεό θέλει. Έτσι ο δρόμος για την εξάπλωση του Χριστιανισμού άνοιξε.

Λίγα χρόνια αργότερα (324 μ.Χ.), ο Κωνσταντίνος και ο Λικίνιος συγκρούστηκαν στην Αδριανούπολη. Νικητής από αυτή την εμφύλια διαμάχη βγήκε ο Κωνσταντίνος, ο οποίος έγινε **μονοκράτορας.**

Ο Κωνσταντίνος προχώρησε σε σημαντικές αλλαγές για την καλύτερη διοίκηση της αυτοκρατορίας:

- Αναδιοργάνωσε το διασπασμένο από την τετραρχία στρατό.
- Διόρισε έπαρχους με πολλές εξουσίες στις περιφέρειες του κράτους.
- Οργάνωσε διπλωματικές επαφές με τους γειτονικούς λαούς.
- Έκοψε νέο χρυσό νόμισμα, που κυκλοφόρησε παντού και τόνωσε την οικονομία.
- Μετέφερε την πρωτεύουσα από τη Ρώμη στο Βυζάντιο.

Για τις τολμηρές του αποφάσεις, οι οποίες είχαν ευεργετικά αποτελέσματα για την αυτοκρατορία, οι ιστορικοί ονόμασαν τον Κωνσταντίνο Μέγα και οι χριστιανοί Άγιο και ισαπόστολο.

2. Τετράρχες.
(Ανάγλυφο.
Άγιος Μάρκος, Βενετία)

3. Ο Κωνσταντίνος σε νόμισμα της εποχής

- **Ποια από τα προβλήματα της αυτοκρατορίας προσπάθησε να αντιμετωπίσει ο Κωνσταντίνος με τα διοικητικά μέτρα που πήρε;**
- **Το διάταγμα της ανεξιθρησκίας εξακολουθεί να είναι επίκαιρο και στην εποχή μας;**

4. Το διάταγμα των Μεδιολάνων

«Εμείς, ο Αύγουστος **Κωνσταντίνος** και ο Αύγουστος **Λικίνιος** συναντηθήκαμε στο **Μεδιόλανο** και αφού σκεφτήκαμε καθαρά και σωστά αποφασίσαμε:

- Να δώσουμε στους χριστιανούς και σε όλους τους άλλους την ελευθερία ν' ακολουθούν τη θρησκεία που θέλουν, ώστε οποιαδήποτε θεότητα κι οποιαδήποτε ουράνια δύναμη υπάρχει να είναι ευνοϊκή σ' εμάς και σε όσους βρίσκονται κάτω από την εξουσία μας.
- Να μην εμποδίζεται κανείς απολύτως να ασπάζεται τη θρησκεία και τη λατρεία των χριστιανών και καθένας να μπορεί ν' αφιερώνεται στη θρησκεία που νομίζει ότι του ταιριάζει καλύτερα.»

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

[1] **Μεδιόλανο:** το σημερινό Μιλάνο.

6. Μια νέα πρωτεύουσα, η Κωνσταντινούπολη

Ο Κωνσταντίνος παίρνει τη μεγάλη απόφαση να μεταφέρει την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο. Η θέση της νέας πρωτεύουσας έχει πολλά φυσικά και στρατηγικά πλεονεκτήματα.

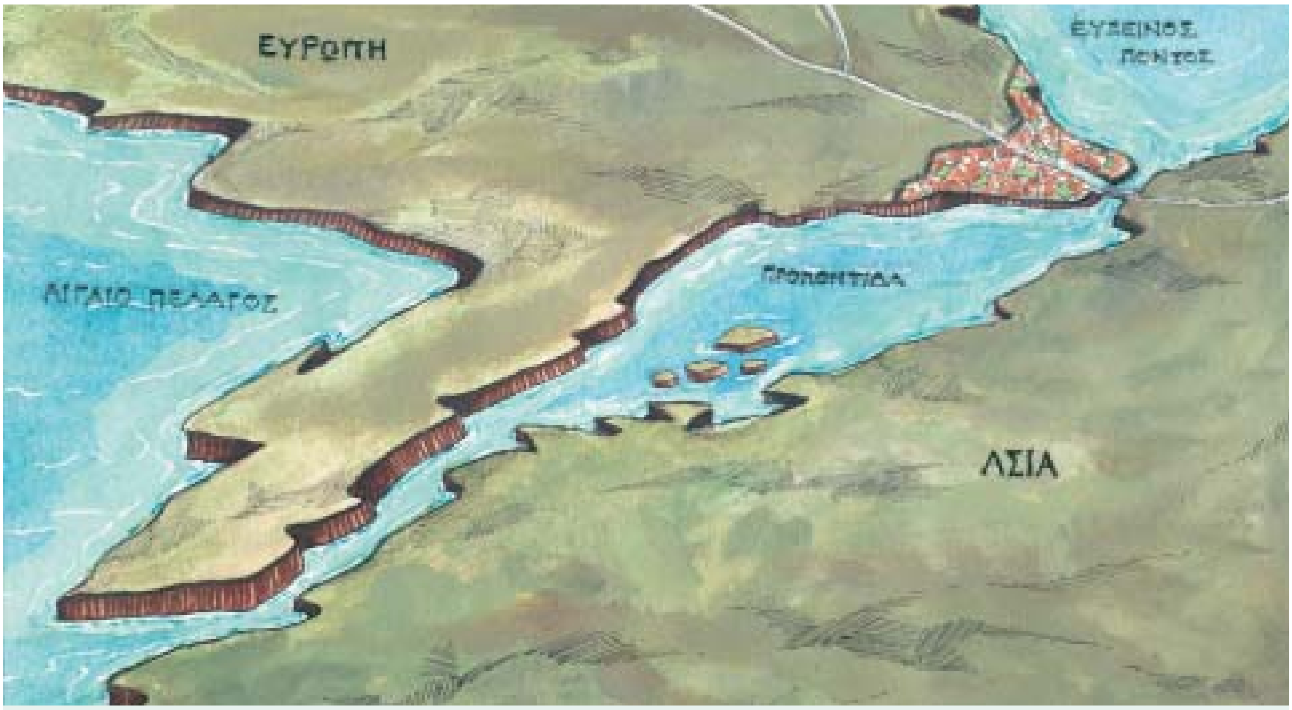

1. Από το Βυζάντιο περνούσαν όλα τα πλοία που ταξίδευαν από το Αιγαίο πέλαγος προς τον Εύξεινο Πόντο και αντίστροφα.

Η κατάργηση της τετραρχίας έφερε στην αρχή ηρεμία και ενότητα στην αυτοκρατορία. Ο **μονοκράτορας** Κωνσταντίνος όμως διαπίστωσε ότι η διακυβέρνηση της απέραντης αυτοκρατορίας από τη Ρώμη ήταν δύσκολη επειδή:

- Βρισκόταν πολύ μακριά από τις ακριτικές περιοχές του Δούναβη και της Ανατολής, που δέχονταν εχθρικές επιδρομές.
- Ήταν για πολλά χρόνια κέντρο λατρείας του «ρωμαϊκού πανθέου»[1] και ο χώρος που έγιναν σκληρές συγκρούσεις ανάμεσα στους τετράρχες αλλά και διωγμοί των Χριστιανών.

Γι' αυτούς τους λόγους αποφάσισε να προχωρήσει σε αλλαγές στη διοίκηση και τη θρησκεία. Έτσι:

- Μετέφερε την πρωτεύουσα από τη Ρώμη στο Βυζάντιο[2], μια αρχαία ελληνική αποικία στην Προποντίδα.
- Εφάρμοσε ό,τι όριζε το Διάταγμα των Μεδιολάνων και στήριξε τη διωκόμενη ως τότε χριστιανική θρησκεία.

[1] **Ρωμαϊκό πάνθεο:** το σύνολο των ρωμαϊκών θεοτήτων καθώς και ο ναός που τις λάτρευαν.
[2] **Βυζάντιο:** Πήρε το όνομά του από τον οικιστή του, το Βύζαντα από τα Μέγαρα.

Το επίσημο όνομα της νέας πρωτεύουσας, με απόφαση του ιδρυτή της, ήταν **«Νέα Ρώμη».** Όλοι όμως την έλεγαν **Κωνσταντινούπολη** και αργότερα απλώς **Πόλη.** Η θέση της ήταν εξαιρετική. Εκεί συναντιόνταν οι δρόμοι που ένωναν την Ευρώπη με την Ασία, αλλά και τον Εύξεινο Πόντο με το Αιγαίο και τη Μεσόγειο. Σ' αυτή κατέληγε η Εγνατία οδός και από εκεί ξεκινούσαν οι εμπορικοί δρόμοι προς τη Μικρά Ασία και τις επαρχίες της Ανατολής.

Οι επαρχίες αυτές επί αιώνες τροφοδοτούσαν τη Ρώμη και την Αυτοκρατορία με είδη πρώτης ανάγκης που παρήγαν οι ίδιες, αλλά και με αρώματα, μπαχαρικά, μετάξι και κοσμήματα που προέρχονταν από γειτονικές χώρες της Ανατολής. Όλος αυτός ο πλούτος τώρα θα κατευθυνόταν προς την Κωνσταντινούπολη.

2. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο. (Μουσείο Βατικανού, 1600 μ.Χ. περίπου)

Στις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας κατοικούσαν κυρίως ελληνόφωνοι[3] πληθυσμοί. Οι περισσότεροι από αυτούς είχαν ασπαστεί το Χριστιανισμό, ο οποίος εκεί είχε πρωτοδιδαχτεί και ριζώσει.

Όλοι αυτοί έβλεπαν με ιδιαίτερη συμπάθεια και στήριζαν τις επιλογές του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, του οποίου η μητέρα, Ελένη, ήταν Ελληνίδα και χριστιανή.

- **Γιατί ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να μεταφέρει την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας;**
- **Ποια πλεονεκτήματα είχε η γεωγραφική θέση της Κωνσταντινούπολης, σε σχέση με τη γεωγραφική θέση της Ρώμης;**

3. Έτσι μεγάλωσε το Βυζάντιο.

«Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στο Βυζάντιο, τον αυτοκράτορα ακολούθησαν κι εγκαταστάθηκαν εδώ χιλιάδες Ρωμαίοι πολίτες, κυβερνητικοί υπάλληλοι, στρατιωτικοί, νομικοί, επαγγελματίες, έμποροι και τεχνίτες που είχαν έρθει να βοηθήσουν στο χτίσιμο της πόλης. Όλοι αυτοί μιλούσαν και συνέχισαν να μιλούν τη γλώσσα τους, τη λατινική. Μάθαιναν όμως και την ελληνική, γιατί αυτή τη γλώσσα γνώριζαν και μιλούσαν όλοι στην Ανατολή και στο Βυζάντιο. Γι αυτό οι Ρωμαίοι δεν επέβαλαν τη λατινική γλώσσα στους Έλληνες. Αντίθετα βοήθησαν και οι ίδιοι στην εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας, γιατί αυτή έφερνε μαζί της τον ελληνικό πολιτισμό και την εξημέρωση των κατοίκων. Έτσι αυτή η ενίσχυση του ελληνισμού αποδείχθηκε ευεργετική για όλους τους Ρωμαίους υπηκόους».

Κ. Άμαντος, *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Ιστορία*

[3] **Ελληνόφωνοι:** Αυτοί που μιλούσαν την ελληνική γλώσσα.

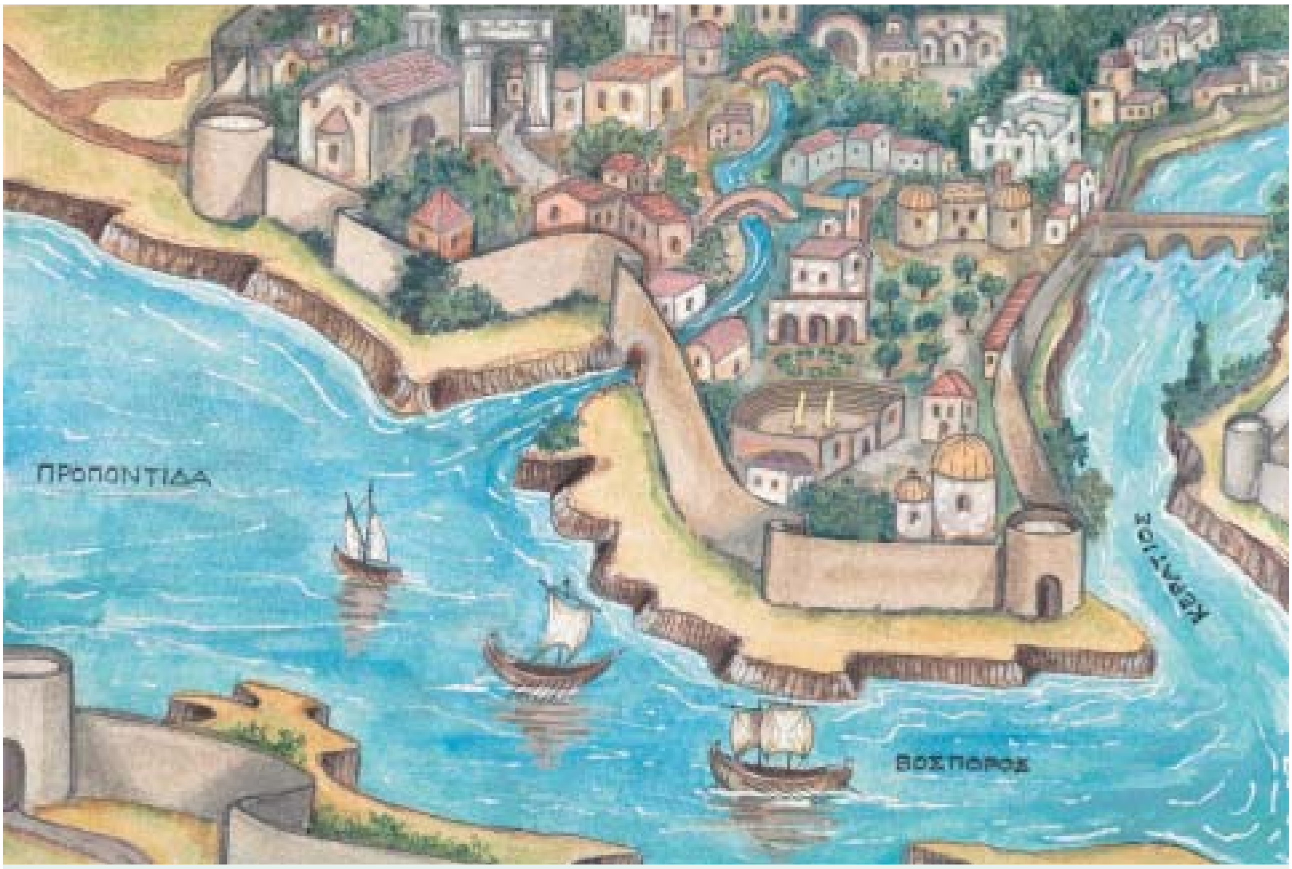

4. Η Κωνσταντινούπολη χτίστηκε σε εφτά οχυρωμένους από τη στεριά λόφους, οι οποίοι «κατέβαιναν» ομαλά ως τη θάλασσα της Προποντίδας, του Βοσπόρου και του Κεράτιου κόλπου.

Μοτίβο (διακοσμητικό θέμα) από εικονογράφηση βυζαντινού χειρόγραφου. Σχετικά μοτίβα υπάρχουν και σε επόμενα κεφάλαια.

7. Η Κωνσταντινούπολη οχυρώνεται και στολίζεται με έργα τέχνης

Η νέα πρωτεύουσα χτίζεται σε έξι χρόνια. Οχυρώνεται από στεριά και θάλασσα και στολίζεται με κτίσματα και έργα τέχνης. Ο Κωνσταντίνος φιλοδοξεί να γίνει ισάξια και καλύτερη από τη Ρώμη.

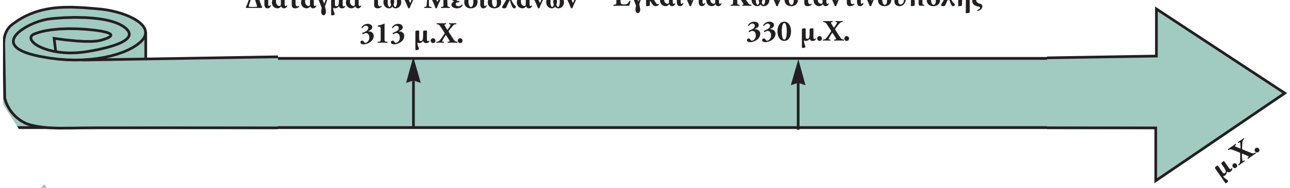

Διαλεγμένοι εργάτες και τεχνίτες, από όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας, εργάστηκαν επί έξι χρόνια ασταμάτητα να οχυρώσουν τη νέα πρωτεύουσα και να τη στολίσουν με ωραία κτίσματα και έργα τέχνης. Η θεμελίωσή της έγινε από τον αυτοκράτορα, το Νοέμβριο του 324 μ.Χ, και τα εγκαίνιά της το Μάιο του 330 μ.Χ.

Ο Κωνσταντίνος επισκεύασε την ακρόπολη και τα παλιά τείχη της και έκτισε νέα, για να προστατέψει τις νεοκτισμένες περιοχές. Έδωσε μάλιστα τίτλους, προνόμια και οικονομικά κίνητρα σε όσους είχαν έργο τη φροντίδα και την ασφάλεια των τειχών και της Πόλης. Με εντολή του αυτοκράτορα ακόμη:

- Χτίστηκε η μεγάλη αγορά στο κέντρο της πόλης και στο χώρο της υψώθηκε στήλη με το άγαλμα του αυτοκράτορα στην κορυφή της.

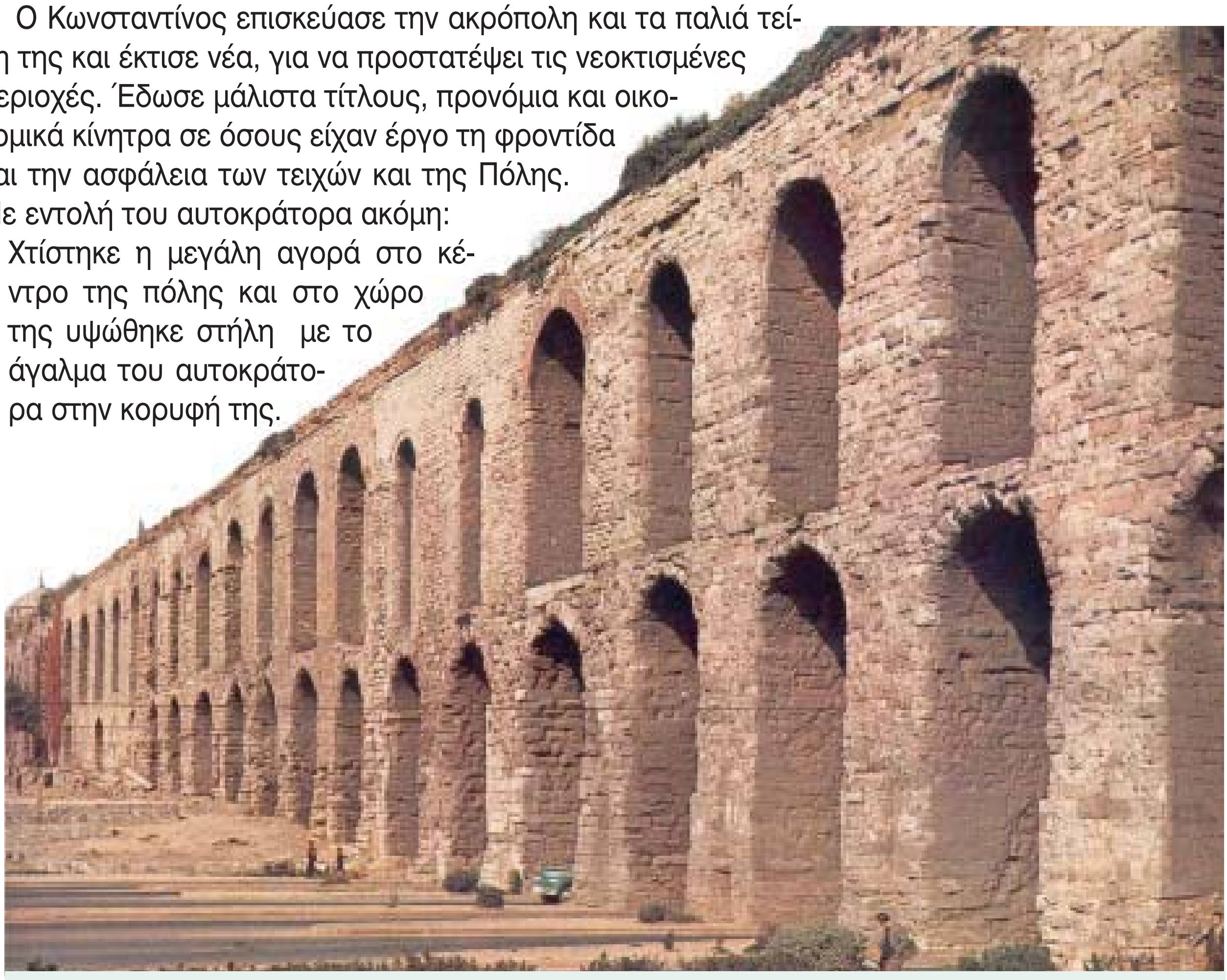

1. Υδραγωγείο της Κωνσταντινούπολης, όπως σώζεται έως σήμερα.

- Μεταφέρθηκαν εδώ έργα τέχνης από τη Ρώμη και άλλα μέρη της αυτοκρατορίας, για να διακοσμήσουν τις πλατείες, την αγορά και τους άλλους δημόσιους χώρους.
- Διατηρήθηκαν βωμοί και ναοί της παλιάς θρησκείας και χτίστηκαν νέοι χριστιανικοί. Ανάμεσά τους ο ναός της Αγίας Σοφίας, της Αγίας Ειρήνης και των Αγίων Αποστόλων, στον οποίο τάφηκε και ο ίδιος (337 μ.Χ.). Όσα από αυτά τα έργα δεν πρόλαβε να τελειώσει ο ίδιος, τα συνέχισε και τα ολοκλήρωσε ο γιος του **Κωνστάντιος.**
- Κατασκευάστηκαν κρήνες, λουτρά, υδραγωγεία, και τεράστιες δεξαμενές που εξασφάλιζαν νερό για έξι μήνες.

Όλα αυτά ασφάλισαν και διακόσμησαν τη νέα πρωτεύουσα, κάνοντάς την ισάξια της Ρώμης.

- **Ήταν απαραίτητα τα έργα που έκανε ο Κωνσταντίνος στη νέα πρωτεύουσα;**
- **Γιατί η Κωνσταντινούπολη στολίστηκε με έργα τέχνης που μεταφέρθηκαν από τη Ρώμη και άλλες περιοχές; Πότε και πού έγινε κάτι αντίστοιχο;**
- **Πώς κρίνετε την ενέργεια του Κωνσταντίνου ν' αφήσει στην Κωνσταντινούπολη ναούς και βωμούς της παλιάς θρησκείας, πλάι στους νέους χριστιανικούς που έχτισε;**

2. Η γεωγραφική θέση του Βυζαντίου

«Ο τόπος όπου κατοικούν οι Βυζάντιοι είναι εξαιρετικά πλεονεκτικός από την άποψη της θάλασσας, γιατί τους χαρίζει ασφάλεια και πλούτο, όσο καμιά άλλη χώρα του γνωστού κόσμου. Βρίσκεται ακριβώς στην είσοδο του Εύξεινου Πόντου, έτσι που μήτε να εισπλεύσουν σ' αυτόν, μήτε να εκπλεύσουν είναι δυνατό οι έμποροι χωρίς την άδεια των Βυζαντίων. Ο Εύξεινος Πόντος έχει πολλά από τα χρήσιμα για τη ζωή των άλλων ανθρώπων προϊόντα και όλα αυτά τα εξουσιάζουν οι Βυζάντιοι.

Τα μειονεκτήματα της πόλης όμως από τη μεριά της στεριάς είναι τα παρακάτω. Επειδή η Θράκη περικυκλώνει τη χώρα τους από τη μια θάλασσα ως την άλλη, οι Βυζάντιοι είναι σε συνεχή πόλεμο με τους Θράκες. Έχουν μια χώρα ευφορότατη, όταν όμως την καλλιεργήσουν και έρθει ο καιρός των άφθονων και εκλεκτών καρπών, φτάνουν οι Θράκες που άλλο μέρος της σοδειάς τους το καταστρέφουν και άλλο το παίρνουν μαζί τους».

Πολύβιος, *Ιστορίες*

3. Τμήμα των τειχών της Κωνσταντινούπολης από το μέρος της στεριάς, όπως είναι σήμερα.

4. Θρύλοι για το χτίσιμο της Πόλης

α. «Όταν ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να κάμει τη νέα πρωτεύουσα, δε διάλεξε αμέσως το Βυζάντιο. Η προσοχή του στράφηκε πρώτα στην Τροία, την πόλη του Αινεία, ο οποίος, όπως λέει η παράδοση, είχε έρθει από εκεί στην Ιταλία και θεμελίωσε τη Ρωμαϊκή πολιτεία. Ενώ όμως βρισκόταν στην Τροία και ρύθμιζε τα όρια της μελλοντικής πόλης, κάποιο βράδυ παρουσιάστηκε στο όνειρό του ένας άγγελος και τον προέτρεψε να διαλέξει μια άλλη τοποθεσία για την πρωτεύουσά του. Μετά από αυτό ο Κωνσταντίνος διάλεξε τελικά το Βυζάντιο».

β. «Πριν από το χτίσιμο της νέας πρωτεύουσας ο Αυτοκράτορας φρόντισε να γίνουν τα σχέδια της πόλης όπως αυτός ήθελε. Με ένα ακόντιο στο χέρι χάραζε ο ίδιος τα όρια της πόλης. Οι αυλικοί και οι μηχανικοί του, εντυπωσιασμένοι από την αντοχή του αλλά και από την έκταση της μελλοντικής πολιτείας, τον ρώτησαν:
-Πόσο θα προχωρήσεις ακόμη, Κύριέ μας;. Κι εκείνος τους απάντησε:
-Θα προχωρήσω μέχρις ότου σταματήσει αυτός που προχωρεί μπροστά μου.
Και όλοι κατάλαβαν ότι κάποια θεία δύναμη οδηγούσε τον Κωνσταντίνο».

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

5. «Έλληνες συναντούν το Χριστό, μετά τη διδασκαλία του», Ιωάννης, ΙΒ', 20-23.
Βυζαντινή μικρογραφία, Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισίων.

8. Ο χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία

Ο Χριστιανισμός διαδίδεται και επικρατεί σε όλη την αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτορας Ιουλιανός υπερασπίζεται την αρχαία λατρεία. Λίγο αργότερα όμως, ο Θεοδόσιος Α' επιβάλλει το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους

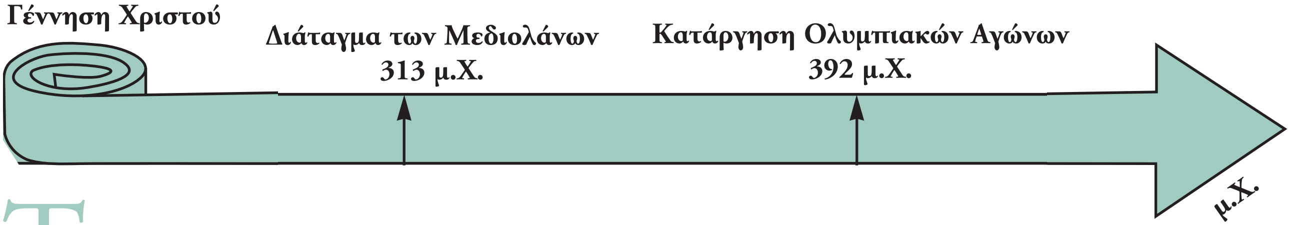

Το διάταγμα των Μεδιολάνων και η στήριξή του από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο βοήθησαν στην καθολική **εξάπλωση του Χριστιανισμού.** Ο Κωνσταντίνος μετά το 313 μ.Χ.:

- Προτιμούσε τους Χριστιανούς στις δημόσιες θέσεις και το στρατό.
- Συγκάλεσε Οικουμενική Σύνοδο[1] στη Νίκαια (325 μ.Χ.) και βοήθησε τους χριστιανούς να λύσουν τις θεολογικές τους διαφορές.
- Βαπτίστηκε ο ίδιος Χριστιανός, λίγο πριν το θάνατό του (337 μ.Χ.)

Την ίδια θετική στάση για τους Χριστιανούς τήρησε και ο γιος του Κωνστάντιος, που τον διαδέχθηκε.

1. Ο σταυρός ήταν σύμβολο της θρησκείας και του κράτους (Μουσείο Βατικανού).

Η πολιτική αυτή διακόπηκε όταν, το 361 μ.Χ., ανέλαβε αυτοκράτορας ο ανιψιός του Κωνσταντίνου, Ιουλιανός. Ο **Ιουλιανός** είχε σπουδάσει αρχαία ελληνική φιλοσοφία στην Αθήνα και την Αντιόχεια. Οι σπουδές και η ζωή του στην Αθήνα τού προκάλεσαν το θαυμασμό για τον ελληνικό πολιτισμό, τους ολύμπιους θεούς και τη λατρεία τους. Γι' αυτό, όταν έγινε αυτοκράτορας, **προσπάθησε** να **επαναφέρει τη λατρεία της παλαιάς θρησκείας** και να περιορίσει τη χριστιανική. Η αρχαία θρησκεία όμως βρισκόταν πλέον στη δύση της και η νέα στην ανατολή της.

Έτσι, τα μέτρα αυτά δεν είχαν τα αποτελέσματα που περίμενε ο αυτοκράτορας και δε βρήκαν ανταπόκριση στο λαό. Ο Ιουλιανός άλλωστε κυβέρνησε την αυτοκρατορία μόνο για δύο χρόνια (361-363 μ.Χ.) και σκοτώθηκε πολεμώντας τους Πέρσες, σε ηλικία 32 ετών.

Η προσπάθεια αυτή του Ιουλιανού, παρότι δεν είχε άμεσα αποτελέσματα, δημιούργησε σοβαρές αντιδράσεις και διαμάχες ανάμεσα στους πιστούς των δύο θρησκειών. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας **Θεοδόσιος,** που τον δια-

2. Ιουλιανός
(Μουσείο Λούβρου)

[1] **Οικουμενική Σύνοδος:** συνάντηση στην οποία μετέχουν όλοι οι επίσκοποι της Εκκλησίας.

δέχτηκε **κήρυξε το Χριστιανισμό επίσημη θρησκεία** και πήρε αυστηρά μέτρα κατά της θρησκείας των εθνικών[1]:

- Έκλεισε τους αρχαίους ναούς, απαγόρευσε τη λατρεία των αρχαίων θεών και όρισε, με νόμο, βαρύτατες ποινές για τους παραβάτες.
- Κατάργησε τους Ολυμπιακούς αγώνες (392 μ.Χ.), τα Ελευσίνια μυστήρια κι έκλεισε το Μαντείο των Δελφών.
- Ανέχτηκε την καταστροφή και τη λεηλασία αρχαίων ναών, μνημείων και έργων τέχνης από φανατικούς χριστιανούς.

Για όλα αυτά οι χριστιανοί ονόμασαν το Θεοδόσιο «Μέγα» και τον Ιουλιανό «Παραβάτη» ή «Αποστάτη». Ο χριστιανισμός όμως τελικά επιβλήθηκε με τη διδασκαλία του και το έργο των πατέρων της εκκλησίας. Ιδιαίτερη συμβολή στην ειρηνική εξάπλωση του χριστιανισμού είχαν οι τρεις ιεράρχες, **Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός** και **Ιωάννης ο Χρυσόστομος,** οι οποίοι συνδύασαν την αρχαία ελληνική παιδεία με τα διδάγματα της νέας θρησκείας.

3. Ο Θεοδόσιος Α΄ σε νόμισμα της εποχής (Νομισματικό Μουσείο Αθηνών)

- **Πώς κρίνετε τη στάση του Ιουλιανού και του Θεοδόσιου στα θρησκευτικά ζητήματα της εποχής;**
- **Υπάρχει σήμερα θρησκευτική ελευθερία;**

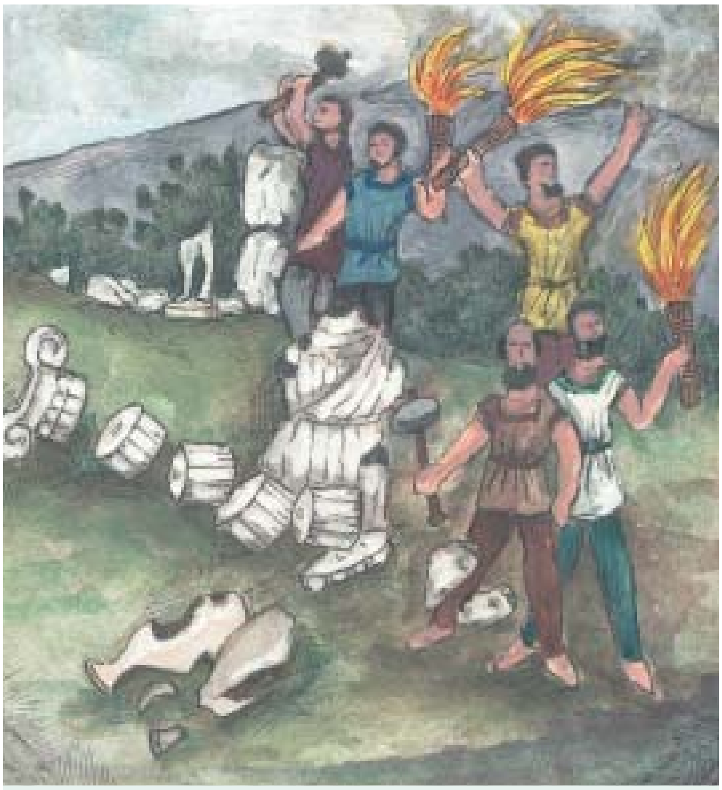

4. Φανατικοί χριστιανοί καταστρέφουν αρχαία μνημεία

4α. Επιστολή του φιλόσοφου Λιβάνιου, από την Αντιόχεια, στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο.

«Συ μεν λέγεις ότι ούτε τα ιερά διέταξες να κλείσουν, ούτε κανέναν εμποδίζεις να προσέλθει στους ναούς και στους βωμούς και να τιμήσει τους θεούς με λιβανωτό και θυμιάματα. Οι οπαδοί της νέας θρησκείας όμως τρέχουν ανεμπόδιστοι εναντίον των ιερών, με ξύλα και πέτρες και σίδερα. Κάποιοι από αυτούς ακόμη τα καταστρέφουν και χωρίς αυτά, με τα χέρια και με τα πόδια».

Λιβάνιος, *Λόγος 30*

[1] **Εθνικούς** και **ειδωλολάτρες** ονόμαζαν οι χριστιανοί τους πιστούς της παλαιάς θρησκείας.

9. Η Αυτοκρατορία χωρίζεται σε Ανατολική και Δυτική

Ο Θεοδόσιος χωρίζει ξανά την αυτοκρατορία σε Ανατολική και Δυτική. Η Ανατολική (Βυζαντινή) οργανώνεται και προοδεύει. Οι Γότθοι κατακτούν τη Δυτική. Οι Βάνδαλοι περνούν στην Αφρική και κυριεύουν την Καρχηδόνα.

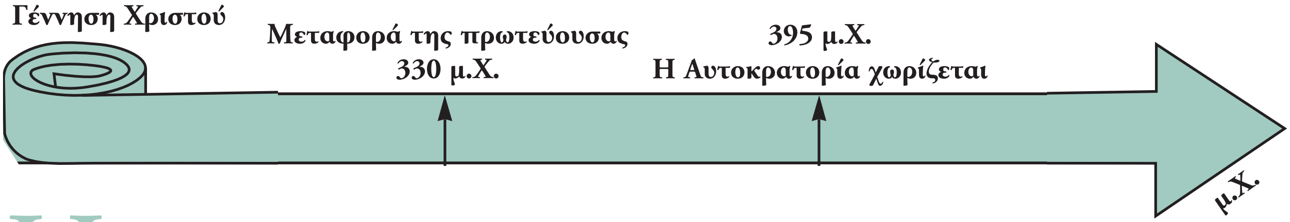

Η βυζαντινή αυτοκρατορία μένει ενωμένη έως τα τέλη του 4ου μ.Χ. αιώνα. Τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Θεοδόσιου όμως μετακινούμενοι λαοί – Ούννοι, Γότθοι και Βανδάλοι - παραβιάζουν τα βόρεια σύνορα και απειλούν την αυτοκρατορία. Τότε ο Θεοδόσιος, λίγο πριν από το θάνατό του (395 μ.Χ.), μοίρασε την αυτοκρατορία στους δυο γιους του, πιστεύοντας ότι έτσι θα κυβερνιόταν καλύτερα. Ο **Αρκάδιος** πήρε το ανατολικό της τμήμα και ο **Ονώριος** το δυτικό.

1. Χάρτης του Ανατολικού και του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους, μετά τη διαίρεση της αυτοκρατορίας από το Θεοδόσιο

Ο Αρκάδιος και ο γιος του **Θεοδόσιος Β΄** που τον διαδέχτηκε, οργάνωσαν το ανατολικό κράτος και αντιμετώπισαν τον κίνδυνο με πολεμικά και διπλωματικά μέσα. Οχύρωσαν με διπλό τείχος την Πόλη, έβαλαν πλωτές φρουρές στο Δούναβη και έκλεισαν πολυδάπανες συμφωνίες ειρήνης με τους γείτονες που τους απειλούσαν. Σε κάποιους απ' αυτούς, μάλιστα, έδωσαν γη για καλλιέργεια και άλλους τους πήραν ως μισθοφόρους στο βυζαντινό στρατό.

2. Αρκάδιος
(Μουσείο Κωνσταντινούπολης)

Οι κάτοικοι του Ανατολικού κράτους εκτιμούσαν όλα αυτά, ένιωθαν ασφαλείς και βοηθούσαν το έργο των αυτοκρατόρων. Αν και ανήκαν σε διαφορετικά έθνη, αποδέχονταν όλοι το ρωμαϊκό νόμο, τη χριστιανική θρησκεία και την ελληνική γλώσσα. Ήταν τα κοινά στοιχεία που τους ένωναν.

Στο δυτικό κράτος όμως τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Εκεί, οι **Γότθοι** με αρχηγό τον **Αλάριχο** κατάφεραν να κυριεύσουν τη Ρώμη, να τη λεηλατήσουν επί τρεις ημέρες και ν' αποχωρήσουν παίρνοντας μαζί τους μεγάλο μέρος των θησαυρών της (410 μ.Χ.).

Το ίδιο σχεδίαζαν να κάνουν, λίγα χρόνια αργότερα, και οι **Ούννοι,** που με αρχηγό **τον Αττίλα** απειλούσαν τα σύνορα του Δυτικού ρωμαϊκού κράτους. Ο Ρωμαίος στρατηγός **Αέτιος** όμως, αφού συμμάχησε πρώτα με τους Γότθους, νίκησε τους Ούννους και συνέτριψε το στρατό τους στα **Καταλαυνικά Πεδία.**

Τα επόμενα χρόνια οι οργανωμένες γοτθικές φυλές επιτέθηκαν πάλι κατά των δυτικών επαρχιών. Το Δυτικό ρωμαϊκό κράτος, αδύναμο οικονομικά και στρατιωτικά, δεν μπόρεσε αυτή τη φορά να τους αντιμετωπίσει. Έτσι, μια απ' αυτές τις φυλές, οι Βάνδαλοι, με αρχηγό τους το **Γελίμερο,** πέρασαν το Ρήνο και μέσα από τη Γαλλία και την Ισπανία έφτασαν στο Γιβραλτάρ. Από εκεί, σχεδόν ανεμπόδιστοι, πέρασαν στη βόρεια Αφρική, κατέλαβαν την **Καρχηδόνα** και την έκαναν πρωτεύουσά τους.

3. Χάρτης της πορείας των Ούννων, από τη μακρινή Ασία και τις Πύλες του Καυκάσου στην Ευρώπη και στα σύνορα του ρωμαϊκού κράτους

4. Ο ρωμαϊκός στρατός αντιμετώπισε αποτελεσματικά τις επιθέσεις των Ούννων.

Με την ίδια ευκολία οι Γότθοι κατάκτησαν τις δυτικές επαρχίες, της Γαλλίας, της Ισπανίας και της Ιταλίας. Στην τελευταία μάλιστα, ο αρχηγός των Οστρογότθων **Θευδέριχος** ίδρυσε το «γοτθικό βασίλειο της Ιταλίας» με πρωτεύουσα τη **Ραβέννα.**

Έτσι το 476 μ.Χ. το δυτικό ρωμαϊκό κράτος διαλύθηκε οριστικά.

- **Γιατί ο Θεοδόσιος χώρισε την αυτοκρατορία;**
- **Με ποιους τρόπους αντιμετώπισε το Ανατολικό τμήμα τους κινδύνους από τις επιδρομές;**
- **Ποιους εχθρούς αντιμετώπισε και πώς το Δυτικό τμήμα;**

5. Εξελληνισμός του Ανατολικού κράτους.

5.1. Η αυτοκράτειρα Ευδοκία έφερε την ελληνική Παιδεία από την Αθήνα στην Κωνσταντινούπολη.

«Στο Ανατολικό κράτος έγιναν σημαντικές εσωτερικές αλλαγές στη διάρκεια του 5ου αιώνα. Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄ και η Ελληνίδα σύζυγός του Ευδοκία ίδρυσαν στην Πόλη το Πανδιδακτήριο, ένα είδος Πανεπιστημίου της εποχής. Τα μαθήματα σ' αυτό διδάσκονταν στην ελληνική και τη λατινική γλώσσα. Από τους 31 καθηγητές του οι 16 δίδασκαν στην ελληνική και οι 15 στη λατινική γλώσσα.
Και στις δύο γλώσσες ακόμη συντάσσονταν οι διαθήκες των πολιτών, οι αποφάσεις των δικαστηρίων και τα διατάγματα των αυτοκρατόρων». Έτσι η ελληνική γλώσσα έπαιρνε επίσημη θέση στη διοίκηση του κράτους.

Διον. Ζακυθινού, *Βυζαντινή Ιστορία.*

6. Οι Ούννοι

«Οι Ούννοι ήταν μικρού αναστήματος και γρήγοροι στις κινήσεις. Ήταν ακόμη επιδέξιοι ιππείς και τοξότες. Είχαν ευρείς ώμους, αυχένα δυνατό και πάντοτε άκαμπτο από περηφάνια. Σκληραγωγούσαν τα νεογέννητα παιδιά τους και χάραζαν με σπαθί τα μάγουλά τους, για ν' αντέχουν στα τραύματα. Τα τρομερά χαρακτηριστικά τους προκαλούσαν φόβο στους αντιπάλους τους, οι οποίοι τρομοκρατούνταν και τρέπονταν σε φυγή, όταν έβλεπαν το παραμορφωμένο τους πρόσωπο και τα μικρά τους μάτια».

Ιορδάνης (Γότθος ιστορικός)

10. Το Παλάτι, ο Ιππόδρομος και οι Δήμοι

Το παλάτι είναι ο τόπος διαμονής του αυτοκράτορα, αλλά και το κέντρο διοίκησης της αυτοκρατορίας. Ο ιππόδρομος είναι ο χώρος έκφρασης και ψυχαγωγίας του λαού. Τα σωματεία των Δήμων οργανώνουν τους αγώνες που γίνονται εκεί.

Το σημαντικότερο από τα έργα του Κωνσταντίνου στη νέα πρωτεύουσα ήταν το **ιερό παλάτι**[1]. Στο εσωτερικό του, εκτός από την κατοικία του αυτοκράτορα και της οικογένειάς του, υπήρχαν κτίρια για τη στέγαση των κρατικών υπηρεσιών, αίθουσες υποδοχής των επισκεπτών, τραπεζαρίες και χώροι για τη φιλοξενία τους, εκκλησίες και παρεκκλήσια. Το οικοδομικό συγκρότημα συμπλήρωναν τα κτίσματα για τη διαμονή της φρουράς και των αξιωματούχων του παλατιού και τα εργαστήρια των τεχνιτών που το φρόντιζαν και το συντηρούσαν.

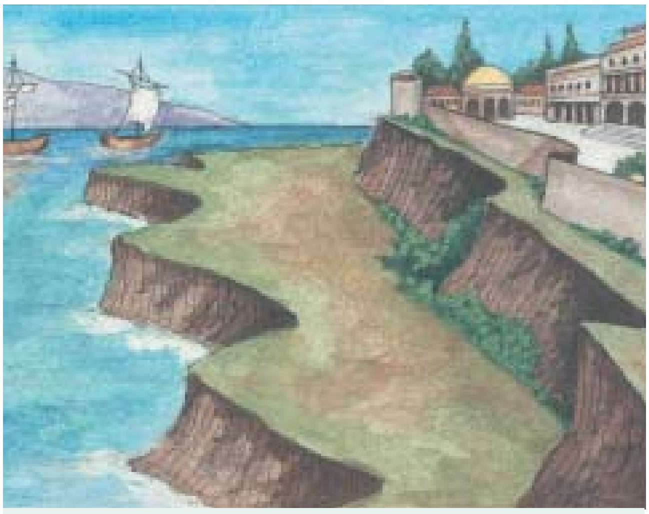

1. Το Παλάτι ήταν χτισμένο στην πλευρά ενός λόφου, πάνω από το Βόσπορο και την Προποντίδα.

Όλα αυτά συνδέονταν με υπαίθριες στοές, διαδρόμους, εσωτερικές αυλές και κήπους, οι οποίοι ήταν διακοσμημένοι με κρήνες[2], ψηφιδωτούς διαδρόμους και έργα τέχνης, αλλά και με σπάνια φυτά και άνθη.

Προέκταση των χώρων του παλατιού και φυσική συνέχειά του ήταν ο **ιππόδρομος.** Ως πρότυπό του είχε το Κολοσσαίο της Ρώμης, αλλά ήταν προσαρμοσμένος στο χώρο του παλατιού και της νέας πρωτεύουσας. Στις μαρμάρινες κερκίδες[3] του κάθονταν χιλιάδες θεατές, αρκετές φορές το χρόνο, για να χαρούν τις ιπποδρομίες, τους αγώνες και τις άλλες εκδηλώσεις που γίνονταν εκεί. Οι ιπποδρομίες γίνονταν σε καθορισμένες ημερομηνίες και τις παρακολουθούσε συχνά και ο αυτοκράτορας από το ειδικό θεωρείο του. Ιπποδρομίες γίνονταν, με άδεια του παλατιού, και σε κάποιες έκτακτες περιπτώσεις για να γιορταστούν ευχάριστα γεγονότα ή για να τιμηθούν ξένοι άρχοντες ή πρεσβείες που επισκέπτονταν την Πόλη. Στη διάρκεια των ιπποδρομιών οι θεατές επευφημούσαν τον αυτοκράτορα και συχνά εξέφραζαν σ' αυτόν τα αιτήματα ή και τα παράπονά τους.

2. Οι ιπποδρομίες ήταν το αγαπημένο αγώνισμα των Βυζαντινών.

[1] **παλάτι:** κατοικία του αυτοκράτορα. Πήρε το όνομά του από τον Παλατίνο λόφο της Ρώμης.
[2] **κρήνη:** υπαίθρια πηγή
[3] **κερκίδα:** σειρά καθισμάτων αρχαίου θεάτρου

Η οργάνωση των ιπποδρομιών είχε ανατεθεί στους Δήμους. Οι **Δήμοι** ήταν αθλητικά σωματεία, που είχαν μέλη και οπαδούς πολίτες που τους άρεσαν οι ιππικοί αγώνες. Από τα χρώματα των στολών και των λαβάρων τους, οι Δήμοι ονομάζονταν Πράσινοι, Βένετοι (Γαλάζιοι), Λευκοί και Κόκκινοι. Το κοινό πάθος για τη νίκη των ομάδων τους όμως τους έκανε να φιλονικούν συχνά μεταξύ τους.

- **Πώς φαντάζεστε την καθημερινή λειτουργία του παλατιού;**
- **Τι είδους αγώνες γίνονταν στον Ιππόδρομο; Ποιος είχε την ευθύνη της οργάνωσής τους;**

3. Ο ιππόδρομος γινόταν και τσίρκο

Σε περιόδους που δε γίνονταν ιπποδρομίες, ο ιππόδρομος μετατρέπονταν σε τσίρκο, που έμοιαζε πολύ με τα σημερινά. Ένας επισκέπτης της πόλης γράφει γι' αυτό:

«Σ' αυτό τον τόπο εμφανίζονται δεξιοτέχνες απ' όλα τα μέρη του κόσμου, για να παρουσιάσουν τα νούμερά τους (ακροβατικές ασκήσεις, ταχυδακτυλουργίες, χορευτικά νούμερα και κωμικές παντομίμες). Φέρνουν, ακόμη, λιοντάρια και λεοπαρδάλεις, αρκούδες και ονάγρους (ασιατικούς αγριογάιδαρους) και τα βάζουν να παλεύουν μεταξύ τους. Σε κανένα μέρος του κόσμου δεν μπορεί να απολαύσει κανείς ένα παρόμοιο θέαμα». **Βενιαμίν Τουδέλης** (περιηγητής)

4. Μια παράξενη «ιπποδρομία»

Στον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης, πάνω από την αφετηρία των ιπποδρομιών, ήταν στημένα τα τέσσερα χάλκινα άλογα του αρχαίου γλύπτη Λυσίππου. Εδώ τα έφερε (το 390 μ.Χ.) ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α΄ από τη Χίο, την πατρίδα του Ομήρου. Κι έμειναν 800 περίπου χρόνια, ως το 1204 μ.Χ. Τότε κατέλαβαν την Πόλη οι Βενετοί και τα μετέφεραν στην πατρίδα τους. Ο Γάλλος αυτοκράτορας Ναπολέων τα μετέφερε για κάποια χρόνια στο Παρίσι. Το 1814 ξαναγύρισαν στη Βενετία και ως σήμερα κοσμούν την πλατεία του προστάτη της Αγίου Μάρκου. Η ιπποδρομία δεν τελείωσε. Το τέρμα της είναι στη Χίο...

4.α. Τα άλογα του Λυσίππου, όπως σώζονται σήμερα στη Βενετία.

11. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Οι αγορές και το λιμάνι αποτελούσαν τα κέντρα ζωής των πολιτών και της πόλης. Τα καταστήματα και οι πλατείες ήταν οι χώροι συνάντησής τους. Οι Βυζαντινοί διασκέδαζαν συχνά σε οικογενειακές γιορτές και σε τοπικά πανηγύρια.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν χτισμένη στις πλαγιές επτά λόφων, γι' αυτό πολλοί την έλεγαν και **«Επτάλοφη».** Όλα σχεδόν τα σπίτια της έβλεπαν στις θάλασσες του Βοσπόρου, της Προποντίδας και του Κεράτιου κόλπου, που την περιέβαλλαν.

Χώρος συνάντησης και καθημερινής επικοινωνίας των Βυζαντινών ήταν οι **πλατείες** και οι **αγορές** της Πόλης. Η μεγαλύτερη απ' αυτές έφερε το όνομα του ιδρυτή της και ήταν στο μέσο της **Μέσης λεωφόρου,** που διέσχιζε την Πόλη. Κοντά της ήταν οι αγορές των αυτοκρατόρων Θεοδόσιου και Αρκάδιου καθώς και άλλες μικρότερες.

Δεξιά κι αριστερά της Μέσης λεωφόρου υπήρχαν **τοξωτές στοές** και εκατοντάδες καταστήματα, από τα οποία οι Βυζαντινοί αγόραζαν ό,τι επιθυμούσαν. Εδώ είχαν τα σπίτια τους και οι πιο εύποροι[1] οικογένειες.

Εκτός από τις σταθερές αγορές υπήρχαν και οι **υπαίθριες[2].** Αυτές λειτουργούσαν στο κέντρο και στις λαϊκές συνοικίες της Πόλης, ορισμένες ημέρες της εβδομάδας. Εκεί πουλούσαν τα προϊόντα τους πολλοί παραγωγοί και βιοτέχνες σε καλύτερες τιμές. Γι' αυτό τις επισκεπτόταν πολύς κόσμος. Σ' αυτές σύχναζαν και πλανόδιοι διασκεδαστές.

1. Ο Κωνσταντίνος όρισε ότι σε κανένα κτίσμα δεν επιτρεπόταν να εμποδίζει τη θέα των γειτόνων του.

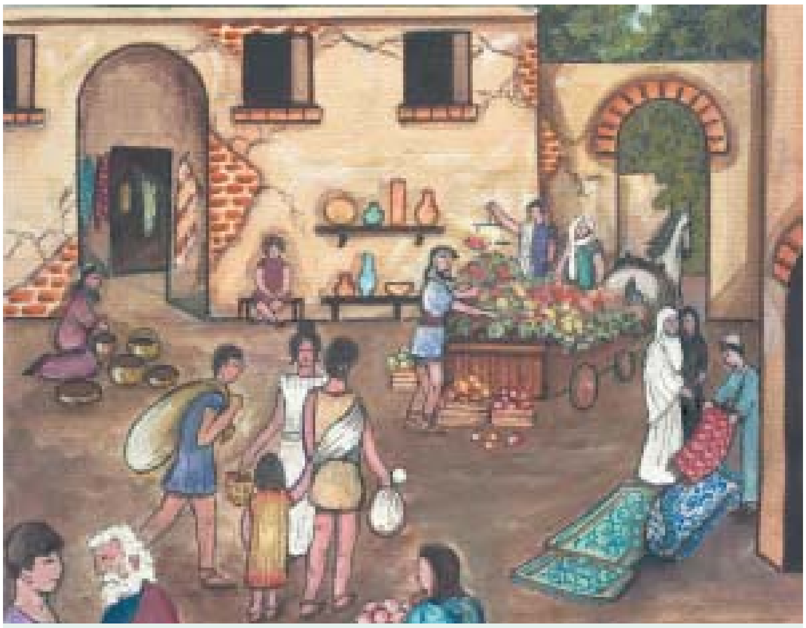

2. Υπαίθρια αγορά σε συνοικία της Πόλης

[1] **εύπορες:** πλούσιες.
[2] **υπαίθριες αγορές:** ονομάζονταν έτσι γιατί δεν ήταν μόνιμες και οι πωλητές δεν είχαν σταθερή στέγη.

Την επίβλεψη της αγοράς είχε ο **Έπαρχος της Πόλης**[3], ο οποίος ενημερωνόταν τακτικά για την επάρκεια και την ποιότητα των αγαθών αλλά και τις τιμές τους. Ιδιαίτερη προσοχή έδειχνε για τα είδη πρώτης ανάγκης.

- **Το λιμάνι, οι πλατείες και οι αγορές ήταν χώροι συνάντησης και επικοινωνίας των Βυζαντινών. Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα;**
- **Γιατί το λιμάνι είναι σημαντική πηγή οικονομικής δύναμης για μια πόλη;**
- **Είναι απαραίτητες οι γιορτές στη ζωή των ανθρώπων, αλλά και στην αρμονική συμβίωση ενός λαού;**

3. Οι γιορτές

Οι Βυζαντινοί είχαν πολλές γιορτές δημόσιες, οικογενειακές και θρησκευτικές. Τιμούσαν ιδιαίτερα τους τοπικούς αγίους και μετείχαν ευχάριστα στις εκδηλώσεις λατρείας τους. Στα πανηγύρια που γίνονταν τη μέρα της γιορτής τους, μετά τη θεία λειτουργία, έτρωγαν, έπιναν, χόρευαν και τραγουδούσαν. Τους άρεσε ιδιαίτερα η μουσική και πολλοί έψελναν, τραγουδούσαν και έπαιζαν μουσικά όργανα.

3.1. Και στις θρησκευτικές γιορτές οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν διάφορα μουσικά όργανα (Αγιογραφία, Τσεπέλοβο).

4. Ένας βυζαντινός σκύλος-μάντης

Στις υπαίθριες αγορές, εκτός από τους πωλητές και τους αγοραστές, σύχναζαν και κάποιοι διασκεδαστές, που με διάφορους τρόπους προσπαθούσαν να ψυχαγωγήσουν τον κόσμο. «Κάποια χρονιά ήρθε στην Πόλη ένας Ιταλός φέρνοντας μαζί του ένα ξανθό σκύλο, που έκανε θαυμαστά πράγματα. Καθώς το αφεντικό του στεκόταν στην αγορά περιτριγυρισμένο από κόσμο, άνδρες και γυναίκες τού έδιναν, κρυφά από το σκύλο, νομίσματα ή δαχτυλίδια και αυτός τα έκρυβε στο έδαφος. Ύστερα διέταζε το σκύλο να τα βρει και να δώσει στον καθένα το δικό του. Κι αυτός το έκανε! Κι άλλα τέτοια του έκανε, κι ο σκύλος τα πετύχαινε ακριβώς. Και πολλοί τότε έλεγαν ότι αυτός ο σκύλος έχει πνεύμα Πυθίας».

Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονικό*

[3] **Έπαρχος της Πόλης:** ανώτερος αξιωματούχος μετά τον αυτοκράτορα. Είχε αρμοδιότητα και εξουσία για ό,τι συνέβαινε μέσα στην Πόλη και σε απόσταση 100 χιλιομέτρων γύρω απ’ αυτή.

12. Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο

Τα σχολεία στο Βυζάντιο ήταν εκκλησιαστικά και ιδιωτικά. Σ' αυτά πήγαιναν μόνο τα αγόρια των γονιών που μπορούσαν να πληρώνουν. Τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι. Τα πιο πολλά παιδιά μάθαιναν τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες.

Η εκπαίδευση των παιδιών στο Βυζάντιο δεν ήταν υποχρεωτική. Υπήρχαν μόνο ιδιωτικά και εκκλησιαστικά σχολεία, που λειτουργούσαν σε σπίτια, σε ναούς ή σε μοναστήρια. Οι γονείς πλήρωναν δίδακτρα σε είδος ή χρήματα, ανάλογα με το επάγγελμά τους. Τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο σε ηλικία έξι ως οκτώ χρόνων.

Το βασικό σχολείο είχε τέσσερις τάξεις. Στις δύο μικρότερες οι μαθητές μάθαιναν να γράφουν, να διαβάζουν και να λογαριάζουν. Ασκούνταν ακόμη να ακούν προσεχτικά το δάσκαλό τους και να προφέρουν σωστά τα λόγια τους.

Στις μεγαλύτερες τάξεις διδάσκονταν ορθογραφία, γραμματική και αριθμητική. Αποστήθιζαν ιστορίες από τον Όμηρο, την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και από τους μύθους του Αισώπου. Στα σχολεία ακόμη μάθαιναν να τραγουδούν και να ψέλνουν.

1. Ο δάσκαλος και οι μαθητές κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας

Στα εκκλησιαστικά σχολεία, εκτός από τα παιδιά της πόλης, συχνά φοιτούσαν δωρεάν ορφανά παιδιά ή μαθητές από άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, που διακρίνονταν για τη φιλομάθειά τους.

Τα κορίτσια κι ένας μεγάλος αριθμός αγοριών, που οι γονείς τους δεν είχαν να πληρώσουν δίδακτρα, δεν πήγαιναν σχολείο. Έμεναν στο σπίτι, έπαιζαν στις αυλές και στους δρόμους και βοηθούσαν τους γονείς τους στις δουλειές. Την αγωγή αυτών των παιδιών αναλάμβαναν οι γονείς, οι γιαγιάδες και οι παππούδες. Αυτοί μάθαιναν στα παιδιά ιστορίες για τη ζωή και τον τόπο τους και τα ασκούσαν να διατηρούν τα έθιμα και τις παραδόσεις των Βυζαντινών. Τα κορίτσια κοντά στις μητέρες τους μάθαιναν να κεντούν, να πλέκουν και να υφαίνουν.

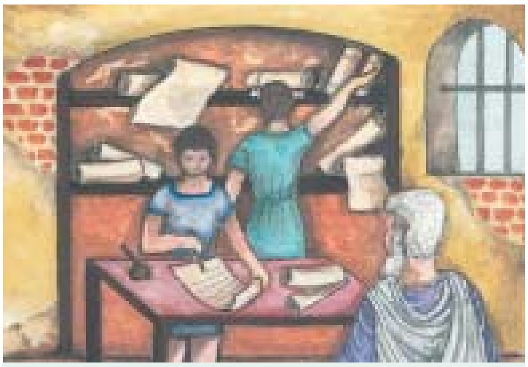

2. Δυο μαθητές ασχολούνται με εργασίες που τους έχει αναθέσει ο δάσκαλός τους.

Τα αγόρια που δεν πήγαιναν στο σχολείο μάθαιναν από μικρή ηλικία τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες. Εκεί εργάζονταν, ως άμισθοι μαθητευόμενοι, συνήθως δύο χρόνια. Ύστερα εργάζονταν κοντά τους με αμοιβή ή αναζητούσαν αλλού εργασία. Κάθε τεχνίτης μπορούσε να έχει μόνο δύο μαθητευόμενους. Ο σεβασμός των νέων αυτών προς το «αφεντικό» τους ήταν μεγάλος και συχνά κρατούσε για όλη τους τη ζωή.

3. Κοπέλες στον αργαλειό (Βυζαντινή μικρογραφία, Βιβλιοθήκη Βατικανού)

- **Πώς κρίνετε το βυζαντινό σύστημα εκπαίδευσης; Τι από αυτά ισχύει σήμερα;**
- **Τα κορίτσια είχαν τις ίδιες ευκαιρίες με τα αγόρια για εκπαίδευση; Πώς κρίνετε αυτή τη διαφορά;**
- **Σήμερα επιτρέπεται η παιδική εργασία;**
- **Ποιες δυσκολίες αντιμετώπιζαν οι μαθητές στα βυζαντινά χρόνια;**

4. Πολλά παιδιά των Βυζαντινών μάθαιναν οικοδομικές τέχνες. (μικρογραφία από χειρόγραφο, Ιστορικό Μουσείο Μόσχας)

5. Στο βυζαντινό σχολείο

Οι αίθουσες των σχολείων ήταν στενές και είχαν μικρά παράθυρα. Οι μαθητές κάθονταν σε ξύλινους πάγκους, σε χαμηλούς σκίμποδες[1], σταυροπόδι στο πάτωμα και συχνά όρθιοι. Ο γραμματιστής[2] στήριζε τα βιβλία του σε αναλόγιο. Τα παιδιά έβαζαν τα σύνεργά τους σε ένα μικρό υφασμάτινο σάκο, το μάρσιπο. Συνηθισμένο αναγνωστικό τους ήταν το ψαλτήρι[3]. Έγραφαν πάνω σε πλάκα με κοντύλι και έσβηναν μ' ένα μικρό σφουγγάρι. Εκτός από τις πέτρινες πλάκες υπήρχαν κι άλλες αλειμμένες με κερί. Σ' αυτές έγραφαν με μυτερό καλάμι. Στις μεγαλύτερες τάξεις έγραφαν με μελάνι πάνω σε παπύρους, σε περγαμηνές[4] και σε χαρτί, από το 10ο αιώνα και μετά.

[1] **σκίμποδας:** χαμηλό σκαμνί.
[2] **γραμματιστής:** ο δάσκαλος των πρώτων γραμμάτων.
[3] **ψαλτήρι:** εκκλησιαστικό βιβλίο με συλλογή ψαλμών.
[4] **περγαμηνή:** επεξεργασμένο δέρμα μικρού ζώου.

6. Μητέρα συνοδεύει το παιδί της στο σχολείο.
(Από φορητή εικόνα του Αγ. Νικολάου, Ι.Μ. Πάτμου)

7. «Ο μη δαρείς ου παιδεύεται»[5]

Οι τιμωρίες των μαθητών ήταν συνηθισμένο γεγονός στα βυζαντινά σχολεία. Το ραβδί και η βέργα ήταν απαραίτητα μέσα διδασκαλίας για την εποχή. Οι τιμωρίες αυτές, συνήθως, γίνονταν με την έγκριση ή την προτροπή των γονέων. Γονείς και δάσκαλοι πίστευαν ότι :
«Όποιος δε δαρθεί δε μαθαίνει γράμματα».

B. Ανακεφαλαίωση (5-12)

Ο Κωνσταντίνος:
- Υπέγραψε με το Λικίνιο το Διάταγμα της ανεξιθρησκίας στα Μεδιόλανα.
- Νίκησε το συνάρχοντά του Μαξέντιο κι έγινε μονοκράτορας.
- Μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους από τη Ρώμη στο Βυζάντιο.
- Έχτισε τη Νέα Ρώμη και τη στόλισε με θαυμαστά κτίρια και έργα τέχνης.
- Βοήθησε σημαντικά την επικράτηση και τη διάδοση του χριστιανισμού.

Ο Θεοδόσιος:
- Επέβαλε το χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους.
- Χώρισε την αυτοκρατορία σε ανατολική και δυτική.
- Όρισε τους δύο γιους του, Αρκάδιο και Ονώριο, κυβερνήτες των δύο κρατών.

Να θυμάμαι:

- ➢ Το δυτικό ρωμαϊκό κράτος νικήθηκε από τους Γότθους και διαλύθηκε.
- ➢ Το ανατολικό διατηρήθηκε περισσότερο από χίλια χρόνια.
- ➢ Το παλάτι, ο ιππόδρομος, η αγορά και το λιμάνι ήταν κέντρα ζωής των πολιτών.
- ➢ Οι Βυζαντινοί έδιναν σημασία στη μόρφωση των παιδιών και τα έστελναν στα σχολεία για να μάθουν γράμματα.

[5] **Ο μη δαρείς ου παιδεύεται:** όποιος δεν δαρθεί, δε μαθαίνει.

Γ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΗ ΠΟΥ ΜΕΓΑΛΩΝΕΙ

Ο ναός της Αγίας Σοφίας

13. Ο Ιουστινιανός μεταρρυθμίζει τη διοίκηση και τη νομοθεσία

Στις αρχές του 6ου αιώνα, η αυτοκρατορία αντιμετωπίζει προβλήματα. Γότθοι και Βάνδαλοι απειλούν τα δυτικά σύνορά της. Ο Ιουστινιανός κάνει μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και τη νομοθεσία για να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά προβλήματα.

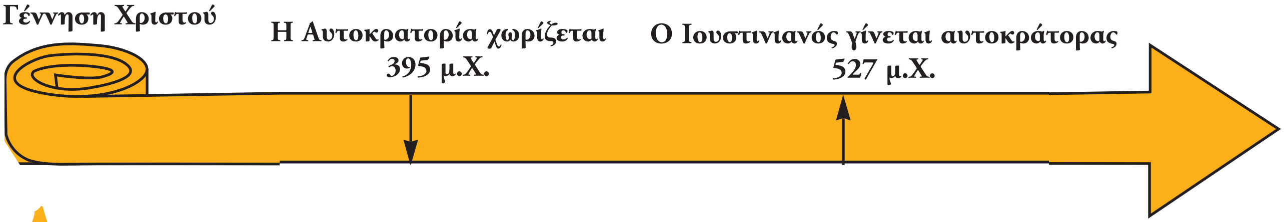

Δυο αιώνες μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας, αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη έγινε **ο Ιουστινιανός** (527 μ.Χ.). Το βυζαντινό κράτος αυτή την περίοδο αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα διοίκησης στο εσωτερικό και εχθρικών απειλών στα σύνορά του.

Ο νέος αυτοκράτορας διακρινόταν για τις γνώσεις του, την εργατικότητά του και την τόλμη του να αντιμετωπίζει τις δυσκολίες. Διάλεξε ικανούς συνεργάτες και πήρε μέτρα για την καλή λειτουργία του κράτους και για την άμυνα των συνόρων της αυτοκρατορίας:

- **Κωδικοποίησε**[1] τους παλιούς ρωμαϊκούς νόμους και τους συμπλήρωσε με νέους πιο δίκαιους, γραμμένους στα ελληνικά.
- Κατάργησε **τα προνόμια** των **Δήμων** και απαγόρευσε στους μεγαλοκτηματίες να παίρνουν τα κτήματα των μικροϊδιοκτητών γειτόνων τους, για χρέη που τους όφειλαν.
- Φορολόγησε τους πολίτες ανάλογα με τα εισοδήματά τους.
- Οργάνωσε τη λειτουργία της αγοράς, των λιμανιών και των εμπορικών δρόμων και επέβαλε δασμούς[2] για τα εισαγόμενα προϊόντα.
- Όρισε τους λογοθέτες[3] υπεύθυνους για την εφαρμογή των νόμων.

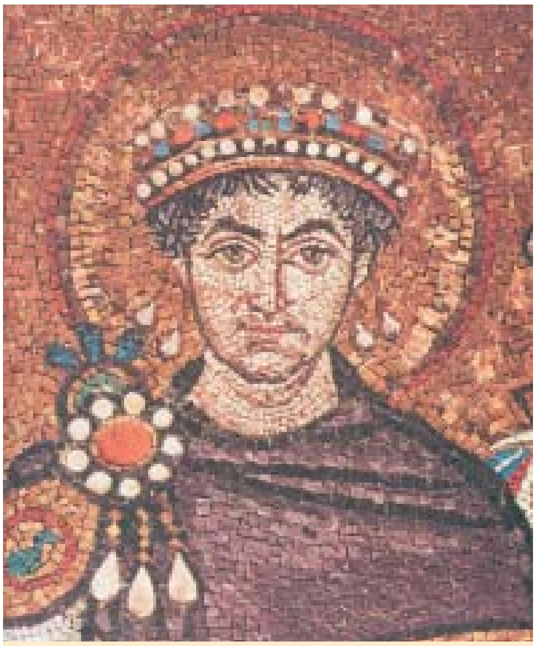
1. Ο Ιουστινιανός (Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα)

Οι **μεταρρυθμίσεις** αυτές ικανοποίησαν το λαό, αλλά ενόχλησαν τους δήμους και δυσαρέστησαν τους προνομιούχους. Έφεραν όμως στο κράτος πολλά χρήματα, με τα οποία ο Ιουστινιανός έκανε έργα σημαντικά για την εποχή του. Συγκεκριμένα:

- Οργάνωσε το στρατό, με βυζαντινούς κυρίως στρατιώτες, και ασφάλισε τα σύνορα με μια σειρά φρουρίων.

---

[1] **κωδικοποίησε:** συγκέντρωσε τους νόμους κατά θέμα.
[2] **δασμός:** φόρος.
[3] **λογοθέτης:** αξιωματούχος, αντίστοιχος με το σημερινό υπουργό.

- Συντήρησε και βελτίωσε τους δρόμους που ένωναν την πρωτεύουσα με τις επαρχίες και τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας.
- Έκοψε χρυσά «βυζαντινά» νομίσματα, τα οποία κυκλοφορούσαν σε όλο τον κόσμο και μ' αυτά μόνο γίνονταν οι συναλλαγές.
- Έφερε από την Κίνα το μυστικό εκτροφής του μεταξοσκώληκα.

Όλα αυτά έκαναν το Βυζάντιο πλούσιο και δυνατό και τον αυτοκράτορα έτοιμο να ζωντανέψει το όνειρό του: να φτάσει τη βυζαντινή αυτοκρατορία στα παλιά σύνορα της ρωμαϊκής.

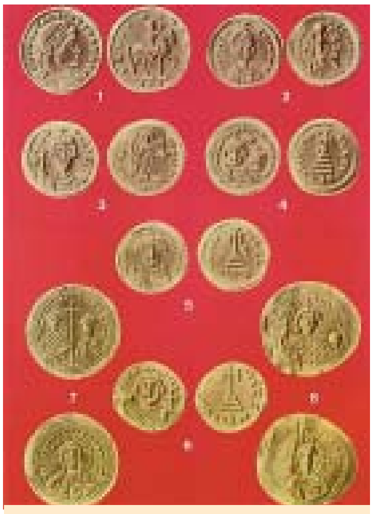

2. Τα χρυσά βυζαντινά νομίσματα ήταν περιζήτητα και έξω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας.

3. Ο εξοπλισμός των στρατιωτών και τα φρούρια των συνόρων έκαναν το κράτος ασφαλέστερο.

4. Μια «σκιερή σελίδα» του Ιουστινιανού

Το δεύτερο έτος της βασιλείας του (529 μ.Χ.) ο Ιουστινιανός έκλεισε τη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, που λειτουργούσε από την εποχή του Πλάτωνα (εννέα αιώνες πριν), επειδή θεωρούσε ότι ήταν ο τελευταίος χώρος συντήρησης της αρχαίας θρησκείας. Οι δάσκαλοι της Σχολής υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη και να ζήσουν αλλού χωρίς το δικαίωμα να διδάσκουν.

4α. Σκηνή από τη φιλοσοφική σχολή των Αθηνών
(Ψηφιδωτό από την Πομπηία, 1ος αιώνας μ.Χ., Εθνικό Μουσείο Νεάπολης)

- **Τι στόχευε να διορθώσει καθένα από τα μέτρα του Ιουστινιανού;**
- **Ποιο από τα έργα του Ιουστινιανού θεωρείτε σημαντικότερο και γιατί;**
- **Σε τι βοήθησε η ενέργεια του Ιουστινιανού να κόψει νέα νομίσματα; Ποια ξένα νομίσματα χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα;**
- **Συζητούμε για το πώς πρέπει να διαλέγει ένας ηγέτης τους συνεργάτες του.**

5. Η Θεοδώρα με την ακολουθία της
(Ραβέννα, Άγιος Βιτάλιος)

6. Οι συνεργάτες του Ιουστινιανού

Ο **Ιουστινιανός** είχε πολλούς και ικανούς συνεργάτες, που τον βοήθησαν πολύ στο έργο του, αλλά και στις δύσκολες στιγμές του. Ανάμεσά τους διακρίθηκαν:

- Η Αυγούστα **Θεοδώρα,** σύζυγος και συναυτοκράτειρα.
- Ο νομομαθής **Τριβωνιανός,** εκσυγχρονιστής των παλαιών και συντάκτης των νέων νόμων (νεαραί) του Κράτους.
- Ο **Ιωάννης Καππαδόκης,** λογοθέτης οικονομικών και υπεύθυνος είσπραξης των φόρων.
- Ο **Ανθέμιος** και ο **Ισίδωρος,** μηχανικοί αρχιτέκτονες και σύμβουλοι του αυτοκράτορα για τα δημόσια έργα.
- Ο **Βελισάριος** και ο **Ναρσής,** στρατηγοί. Ο πρώτος των δυνάμεων της Ανατολής και ο δεύτερος της Δύσης.

Όλοι διακρίνονταν για τις ικανότητές τους και όχι για την αριστοκρατική καταγωγή τους.

14. Οι Δήμοι αναστατώνουν την πρωτεύουσα με τη «στάση του νίκα»

Οι μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού ενόχλησαν τους προνομιούχους και τους Δήμους, που αντέδρασαν και προκάλεσαν ταραχές στην Πόλη. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα στήριξε τον Ιουστινιανό και τον έπεισε να μην παραιτηθεί. Η αυτοκρατορική φρουρά έπνιξε στο αίμα τη «στάση του νίκα».

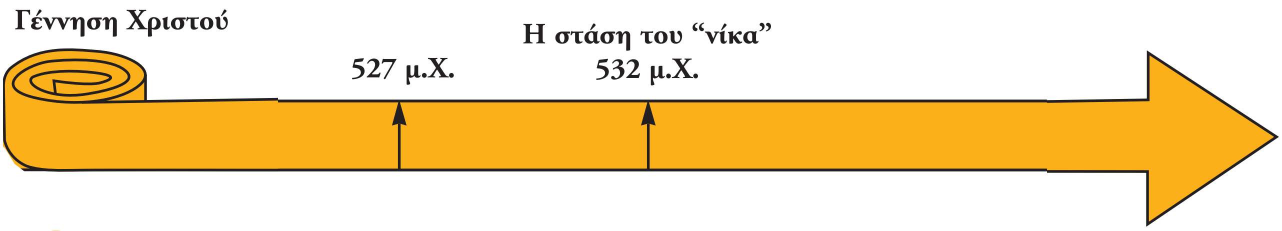

Οι μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού έβαλαν τάξη στη λειτουργία των υπηρεσιών του κράτους και επέβαλαν έλεγχο στα έσοδα και των Δήμων. Αυτό ενόχλησε τους οργανωτές των ιπποδρομιών και οι αρχηγοί τους μετέφεραν τα παράπονα και τη δυσαρέσκειά τους στον αυτοκράτορα. Ο Ιουστινιανός τούς άκουσε με προσοχή, αλλά δεν άλλαξε τις αποφάσεις του.

Το Γενάρη του 532 μ.Χ., κατά τη διάρκεια των αγώνων, ξέσπασαν ταραχές στον ιππόδρομο ανάμεσα στους οπαδούς των Πράσινων και των Βένετων. Η φρουρά των αγώνων προσπάθησε να τους διαχωρίσει. Τότε οι αντιμαχόμενες ομάδες ενώθηκαν και στράφηκαν κατά της φρουράς, κραυγάζοντας υβριστικά συνθήματα κατά του λογοθέτη των οικονομικών Ιωάννη Καππαδόκη, του νομοθέτη Τριβωνιανού, αλλά και κατά του ίδιου του αυτοκράτορα, από τον οποίο ζητούσαν να παραιτηθεί.

Οι ταραχές δεν περιορίστηκαν στον ιππόδρομο. Οι στασιαστές άνοιξαν τις πύλες και ξεχύθηκαν στην Πόλη. Λεηλάτησαν την αγορά, πυρπόλησαν δημόσια κτίρια, την Αγία Σοφία και τα προπύλαια του Παλατιού, φωνάζοντας

1. Οι στασιαστές, Πράσινοι και Βένετοι, έσπασαν τις πύλες του ιπποδρόμου και ξεχύθηκαν στους δρόμους της Πόλης κραυγάζοντας: «νίκα-νίκα».

«νίκα – νίκα»[1]. Στους στασιαστές, στη διάρκεια των ταραχών, προστέθηκαν και πολλοί δυσαρεστημένοι κάτοικοι της Πόλης.

Μάταια ο Ιουστινιανός και οι ηγέτες των Δήμων προσπάθησαν να ηρεμήσουν το πλήθος και να περιορίσουν τις καταστροφές. Οι στασιαστές, αντί να πειθαρχήσουν, «επιστράτευσαν» έναν αξιωματούχο του παλατιού, τον **Υπάτιο,** τον μετέφεραν στον ιππόδρομο και τον ανακήρυξαν αυτοκράτορα!

Ο Ιουστινιανός βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση. Για μια στιγμή σκέφτηκε να παραιτηθεί και να εγκαταλείψει το θρόνο και την Πόλη. Τον συγκράτησαν όμως οι συνεργάτες του και η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, πείθοντάς τον ότι αυτό θα ήταν το πιο μεγάλο κακό για την Πόλη και την αυτοκρατορία.

Τότε ο Ιουστινιανός διέταξε τους στρατηγούς Βελισάριο και Ναρσή να καταπνίξουν με κάθε τρόπο τη στάση. Η αυτοκρατορική φρουρά περικύκλωσε τον ιππόδρομο και, ελέγχοντας όλες τις πύλες, μπήκε σ' αυτόν και αντιμετώπισε χωρίς οίκτο τους στασιαστές που είχαν μείνει εκεί.

Το αποτέλεσμα ήταν φρικτό: τριάντα χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Οι αγώνες του ιπποδρόμου διακόπηκαν για αρκετά χρόνια και κάθε φωνή λαϊκής διαμαρτυρίας σώπασε. Μεγάλο μέρος της πόλης καταστράφηκε και το γόητρο του αυτοκράτορα πληγώθηκε βαριά.

Τελικά, κανείς δε νίκησε στη «στάση του νίκα».

3. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα
(Ψηφιδωτό από τον Άγιο Βιτάλιο, Ραβέννα)

2. «Καλόν εντάφιον η βασιλεία»[2]

Ο Ιουστινιανός, λίγο πριν δώσει εντολή στους στρατηγούς να χτυπήσουν τους στασιαστές, είχε αποφασίσει να εγκαταλείψει το θρόνο και να φύγει. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα όμως τον έπεισε ν' αλλάξει την απόφασή του λέγοντάς του:

«Όποιος γεννήθηκε, αναπόφευκτα θα πεθάνει. Στο βασιλιά όμως είναι αδικαιολόγητη η φυγή. Εγώ δε θα μπορούσα να ζω χωρίς την πορφύρα[3], ούτε επιθυμώ να ζήσω την ημέρα που δε θα με αποκαλούν βασίλισσα.
Εάν λοιπόν εσύ, βασιλιά, θέλεις να σωθείς, μπορείς: Και χρήματα πολλά έχουμε, και θάλασσα και πλοία. Σκέψου όμως μήπως, στο μέλλον, μετανιώσεις που σώθηκες φεύγοντας, αντί να μείνεις εδώ και να πεθάνεις. Διότι σε μένα αρέσει κάποιος λόγος παλαιός, που λέει ότι **είναι καλό να πεθαίνει κανείς βασιλιάς.**»

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων*

Πώς κρίνετε τη συμβουλή της Θεοδώρας προς τον Ιουστινιανό; Ήταν αποτελεσματική;

[1] **«νίκα – νίκα»:** ήταν το σύνθημα των θεατών, για την ενίσχυση των ηνιόχων στις αρματοδρομίες.
[2] **Καλόν εντάφιον η βασιλεία:** Είναι καλό να πεθαίνει κανείς βασιλιάς.
[3] **πορφύρα:** βαθύ κόκκινο μεταξωτό ύφασμα που φορούσαν μόνο οι βασιλιάδες.

15. Η Αγία Σοφία, ένα αριστούργημα της αρχιτεκτονικής

Μετά τη «στάση του νίκα» μεγάλο μέρος της Πόλης ξαναχτίζεται. Ο ναός της Αγίας Σοφίας είναι το πρώτο και το μεγαλύτερο έργο. Η Μεγάλη Εκκλησία γίνεται κέντρο της θρησκευτικής και της εθνικής ζωής του Βυζαντίου.

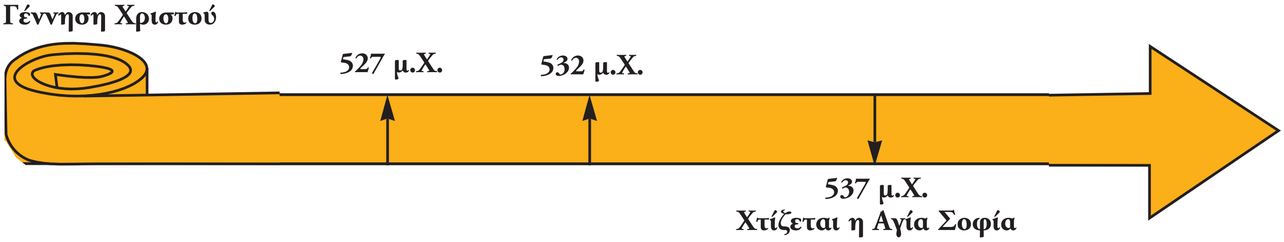

Πρώτη φροντίδα του Ιουστινιανού, μετά τη «στάση του νίκα», ήταν να χτίσει ό,τι καταστράφηκε και να κάνει την Πόλη ακόμη καλύτερη. Το πιο σημαντικό από τα έργα του ήταν ο ναός της **Αγίας Σοφίας.**

Ανέθεσε το χτίσιμό της σε δυο ονομαστούς Έλληνες αρχιτέκτονες, τον **Ανθέμιο** και τον **Ισίδωρο.** Επιθυμία και εντολή του ήταν ο ναός της **Σοφίας του Θεού** να χτιστεί έτσι, ώστε να ζήσει αιώνες και όμοιός του να μην υπάρχει πουθενά.

Οι δύο αρχιτέκτονες, για να πρωτοτυπήσουν, συνδύασαν το ρυθμό[1] της ορθογώνιας **βασιλικής,** με τον οποίο είχαν χτιστεί οι πρώτοι χριστιανικοί ναοί, και του **περίκεντρου**[2] ναού με τρούλο. Έτσι γεννήθηκε το σχέδιο της Αγίας Σοφίας και ο νέος ρυθμός, η **βασιλική με τρούλο.** Ο ρυθμός αυτός επηρέασε την αρχιτεκτονική των ναών τόσο, ώστε ακόμη και στις μέρες μας πολλοί ναοί να κτίζονται με αυτό το σχέδιο.

Ο Ιουστινιανός ήθελε το ναό αυτό να τον νιώθουν δικό τους όχι μόνο οι κάτοικοι της Πόλης αλλά όλης της αυτοκρατορίας. Γι' αυτό ζήτησε απ' όσους επιθυμούσαν να προσφέρουν υλικά και χρήματα για το χτίσιμό του. Πολύτιμα μάρμαρα και δυσεύρετα υλικά από κάθε γωνιά του κράτους προσφέρθηκαν και μεταφέρθηκαν στην Πόλη. Δέκα χιλιάδες εργάτες και διαλεχτοί τεχνίτες εργάστηκαν πέντε χρόνια χωρίς διακοπή, για να ολοκληρώσουν το έργο.

Η Αγία Σοφία εγκαινιάστηκε το 537 μ.Χ. και ήταν,

1 .Ο Ιουστιανός προσφέρει την Αγία Σοφία στη Θεοτόκο. (Ψηφιδωτό από το ναό)

[1] **ρυθμός:** σχέδιο ναού με χαρακτηριστικά γνωρίσματα.
[2] **περίκεντρος:** κτίριο στρογγυλό ή πολυγωνικό με τρούλο, όπως το Πάνθεον στη Ρώμη (βλ. Κεφ. 2).

όπως την είχε ονειρευτεί ο δημιουργός της, **η καλύτερη στον κόσμο.** Ο Ιουστινιανός, όταν προσήλθε στο ναό την ημέρα των εγκαινίων, σήκωσε εντυπωσιασμένος τα μάτια του στον ουρανό και ψιθύρισε: **«νενίκηκά σε Σολομώντα!».**

Στους αιώνες που ακολούθησαν ο ναός στέγασε όλες τις δόξες και τις δοκιμασίες της Πόλης και της αυτοκρατορίας. Εκεί στέφονταν οι αυτοκράτορες και οι πατριάρχες και τελούνταν οι δοξολογίες των θριάμβων. Εκεί γίνονταν και οι παρακλήσεις του λαού προς την Παναγία για τη σωτηρία της Πόλης, στις ώρες των κινδύνων που την απειλούσαν.

- **Γιατί ο Ιουστινιανός έδωσε προτεραιότητα στο χτίσιμο της Αγίας Σοφίας;**
- **Πώς δημιουργήθηκε ο νέος ρυθμός της βασιλικής με τρούλο;**
- **Σύμφωνα με την πηγή 3, τι είναι εκείνο που εντυπωσιάζει στο ναό της Αγίας Σοφίας και γιατί;**

2. Η Αγία Σοφία, μετά την άλωση της Πόλης από τους Τούρκους, έγινε τζαμί και σήμερα λειτουργεί ως μουσείο.

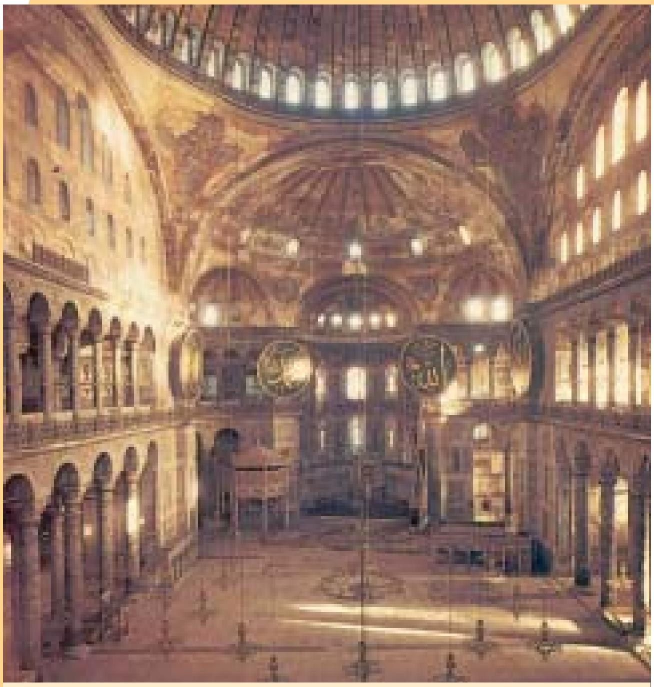

3.α. Το εσωτερικό της Αγίας Σοφίας, όπως σώζεται σήμερα.

3. «Το θαυμαστό στην Αγία Σοφία είναι ο τρούλος. Δε φαίνεται να στηρίζεται πουθενά, αλλά μοιάζει ως να κρέμεται από τον ουρανό με χρυσή αλυσίδα. Όταν εισέρχεται κανείς στην εκκλησία για να προσευχηθεί, αισθάνεται ότι το κτίσμα αυτό δεν είναι έργο ανθρώπινης δύναμης. Η ψυχή υψώνεται προς τον ουρανό και ο άνθρωπος νιώθει ότι ο θεός είναι κάπου εκεί κοντά και ότι ευχαριστείται κι αυτός να ευρίσκεται εκεί, εις την εκλεκτή κατοικία του.

Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*

16. Το βυζαντινό κράτος μεγαλώνει και φτάνει στα παλιά σύνορα της αυτοκρατορίας

Ο Ιουστινιανός κλείνει συνθήκες ειρήνης στην Ανατολή και στρέφεται κατά των κατακτητών της Δύσης. Η αυτοκρατορία φτάνει στα παλιά της σύνορα. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι εξαντλούν το κράτος και το εκθέτουν σε νέους κινδύνους.

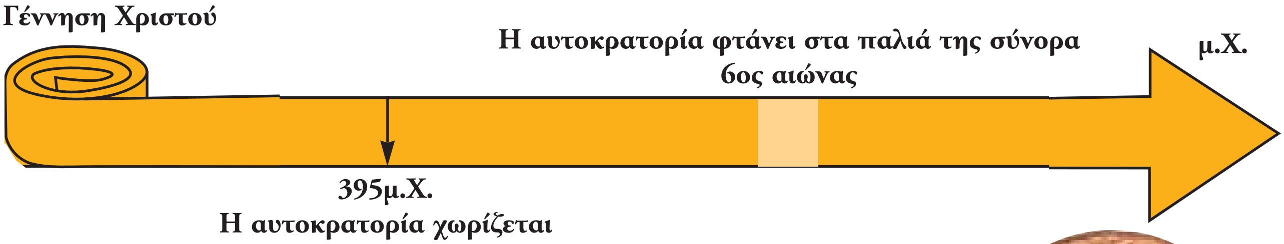

Μετά την τακτοποίηση των εσωτερικών προβλημάτων ο Ιουστινιανός στράφηκε στην αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων:

- Υπέγραψε συνθήκες ειρήνης με τους γείτονες λαούς στο Δούναβη και με τους Πέρσες στην Ανατολή, δίνοντάς τους πολλά χρήματα.
- Έκανε σκληρούς πολέμους με τους **Γότθους** και τους **Βανδάλους**, που είχαν κατακτήσει τις δυτικές επαρχίες, διέλυσε τα κράτη τους και ανέκτησε τα χαμένα εδάφη της Δύσης και της Αφρικής.

1. Βυζαντινό χρυσό μετάλλιο. Ο έφιππος Ιουστινιανός με στρατιωτική στολή ακολουθεί τη Νίκη, που κρατά δάφνη. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο).

Στους πολέμους αυτούς, που κράτησαν είκοσι περίπου χρόνια, διακρίθηκαν ιδιαίτερα οι στρατηγοί **Βελισάριος** και **Ναρσής.** Οι νίκες και οι κατακτήσεις τους έφεραν τα παρακάτω αποτελέσματα:

- Έδωσαν δόξα στον αυτοκράτορα και αύξησαν το γόητρο του βυζαντινού κράτους.
- Έφτασαν την αυτοκρατορία στα παλαιά της σύνορα και έκαναν τη Μεσόγειο «βυζαντινή λίμνη».
- Άνοιξαν τους δρόμους του εμπορίου και της ναυτικής επικοινωνίας με τη Δύση.
- Βοήθησαν να γίνουν στις δυτικές επαρχίες έργα ισάξια με εκείνα της Πόλης και της Ανατολής.

2. Χάρτης της αυτοκρατορίας πριν από τους πολέμους του Ιουστινιανού

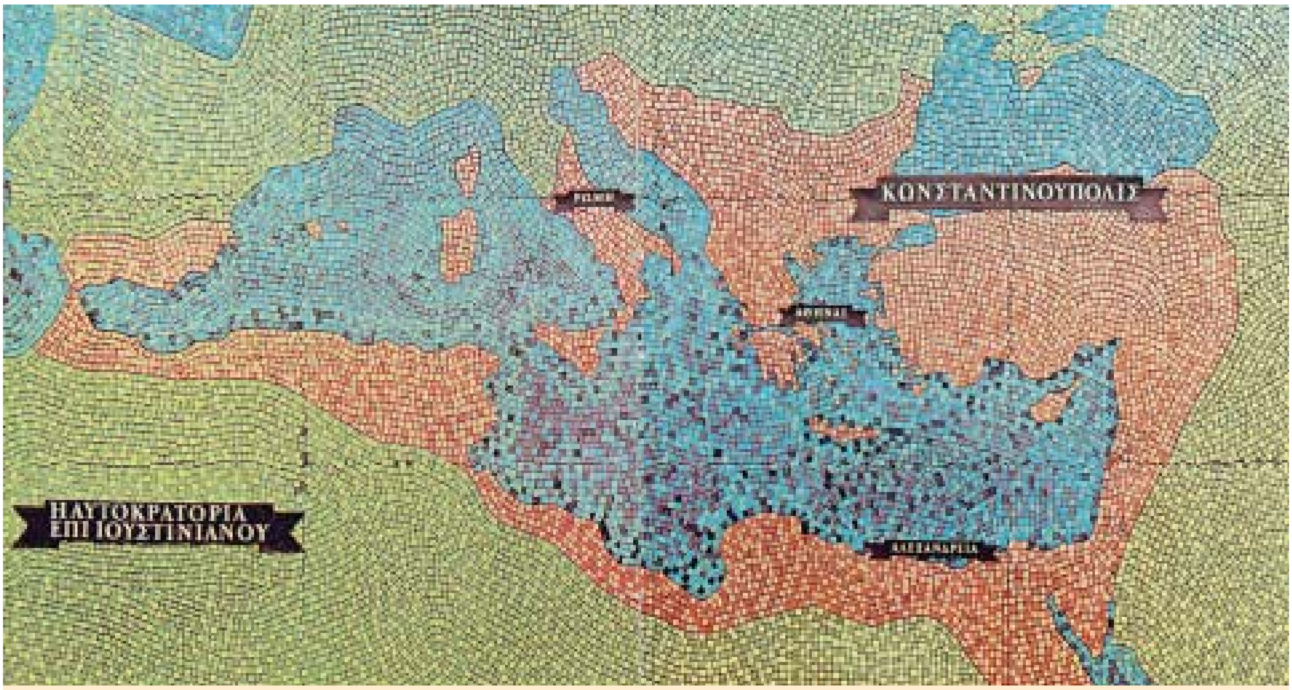

3. Μετά τους πολέμους του Ιουστινιανού η αυτοκρατορία έφτασε στα παλιά της σύνορα.
(Παλαιός ψηφιδωτός χάρτης, Ναυτικό Μουσείο Πειραιά).

Η επέκταση αυτή όμως είχε και τις αρνητικές πλευρές της. Οι πόλεμοι με τους Γότθους και τους Βανδάλους στη Δύση ήταν μακροχρόνιοι (κράτησαν είκοσι περίπου χρόνια) και:

- Κούρασαν τις στρατιωτικές δυνάμεις και αποδυνάμωσαν τις φρουρές των συνόρων στο Δούναβη και την Ανατολή.
- Εξάντλησαν οικονομικά την αυτοκρατορία και δυσαρέστησαν τους πολίτες, που πλήρωναν το κόστος τους.
- Διευκόλυναν τους Πέρσες να παραβαίνουν συχνά τις συνθήκες ειρήνης, ζητώντας κάθε φορά περισσότερα χρήματα, και τους βόρειους γείτονες να παραβιάζουν τα σύνορα και να λεηλατούν τα βυζαντινά εδάφη.

Όλα αυτά ανάγκασαν τον αυτοκράτορα να στραφεί ξανά στην Ανατολή και ν' αφήσει εκτεθειμένες σε νέους κινδύνους τις δυτικές επαρχίες, που με πολλές θυσίες είχε ανακτήσει.

- **Πώς αντιμετώπισε τους εξωτερικούς εχθρούς ο Ιουστινιανός;**
- **Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά αποτελέσματα των πολέμων;**

4. Οι οικονομικές συνέπειες των πολέμων

«Οι στρατιωτικές δαπάνες και ο αγώνας κατά των εχθρών χρειάζονται μεγάλη φροντίδα και χωρίς χρήματα αυτά τα πράγματα δεν είναι δυνατόν να γίνουν. Ξαναπήραμε όλη την Αφρική, υποδουλώσαμε τους Βανδάλους και ελπίζουμε να δώσει ο Θεός να πετύχουμε πολλά ακόμη και σπουδαιότερα από αυτά. Γι' αυτό πρέπει να εισπράττονται οι φόροι **τακτικά** και **πρόθυμα** και στις ορισμένες προθεσμίες».

Ιουστινιανός, *Νεαραί.*

5. Ο Ιουστινιανός, ο επίσκοπος Ραβέννας Μαξιμιανός και αξιωματούχοι
(Ψηφιδωτό από το ναό του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα, που έγινε μετά την απελευθέρωση της πόλης από τους Βυζαντινούς).

Γ. Ανακεφαλαίωση (13-16)

Ο Ιουστινιανός στη διάρκεια της βασιλείας του:

- Διάλεξε ικανούς συνεργάτες
- Πήρε αποφασιστικά μέτρα για την ανασυγκρότηση του κράτους.
- Αντιμετώπισε τη στάση του «Νίκα», που άφησε πολλά τραύματα στην αυτοκρατορία.
- Έκτισε στην Κωνσταντινούπολη την Αγία Σοφία, τον πιο μεγάλο και πιο όμορφο ως τότε ναό με πρωτότυπο για την εποχή αρχιτεκτονικό σχέδιο.
- Με νικηφόρους πολέμους επανάκτησε τα κατακτημένα εδάφη στη Δύση.
- Επέκτεινε την αυτοκρατορία στα παλιά της σύνορα και έκανε πάλι τη Μεσόγειο **«Βυζαντινή λίμνη».**

Δ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

Ο Διγενής Ακρίτας (ξυλογραφία του Σπύρου Βασιλείου)

17. Οι γείτονες των Βυζαντινών

Γύρω από τα σύνορα του Βυζαντίου κατοικούν πολλοί λαοί. Οι γειτονικοί αυτοί λαοί γνωρίζουν το Βυζάντιο και προσπαθούν να το κατακτήσουν. Οι Βυζαντινοί οργανώνονται και τους αντιμετωπίζουν.

Γύρω από τα σύνορα του Βυζαντίου υπήρχαν πολλοί λαοί. Κάποιοι ζούσαν εκεί από παλιότερα χρόνια και άλλοι εμφανίζονταν για πρώτη φορά, κατά τις μετακινήσεις τους. Οι Βυζαντινοί επικοινωνούσαν μαζί τους και προσπαθούσαν να διατηρούν καλές σχέσεις. Αυτοί όμως συχνά δημιουργούσαν προβλήματα στην αυτοκρατορία. Έκαναν επιδρομές, λεηλατούσαν και κατέστρεφαν τις καλλιέργειες, καταλάμβαναν τις ακριβές επαρχίες της αυτοκρατορίας και αιχμαλώτιζαν τους κατοίκους τους. Έκλειναν ακόμη τα στενά περάσματα των δρόμων της στεριάς και της θάλασσας και δυσκόλευαν τον ανεφοδιασμό της πρωτεύουσας με σιτάρι, πρώτες ύλες και άλλα αγαθά.

1. Οι «Πύλες της Κιλικίας». Στενό πέρασμα στη Μικρά Ασία.

Όλοι αυτοί οι λαοί γνώριζαν την Κωνσταντινούπολη, θαύμαζαν τη ζωή και τον πλούτο της και ονειρεύονταν να την κατακτήσουν κάποτε. Πολλές φορές μάλιστα, στα χρόνια ανάμεσα στον 7ο και τον 11ο αιώνα, παραβίαζαν τα σύνορα, έφταναν με στρατό και στόλο έξω από τα τείχη της και την πολιορκούσαν από στεριά και θάλασσα. Οι Βυζαντινοί όμως, οχύρωναν την πόλη τους, αντιστέκονταν γενναία και κατάφερναν να τους αντιμετωπίζουν, με πολεμικά, οικονομικά και διπλωματικά μέσα.

- **Ποια προβλήματα δημιουργούσαν οι γειτονικοί λαοί στο Βυζάντιο;**
- **Με ποιους τρόπους αντιμετώπιζαν οι Βυζαντινοί τους γείτονές τους;**

2. Το Βυζάντιο και οι γειτονικοί λαοί

3. Λίγα λόγια για τους γείτονες του Βυζαντίου

α. Οι Σλάβοι

Οι Σλάβοι ήταν γνωστοί στους Βυζαντινούς από τον 4ο αιώνα. Κατοικούσαν **πάνω από το Δούναβη,** ανάμεσα στους ποταμούς Δνείπερο και Βιστούλα. Ασχολούνταν με τη γεωργία και ήταν ικανοί τεχνίτες ξυλουργοί. Ιδιαίτερη επίδοση είχαν στην κατασκευή μονόξυλων και άλλων πλωτών μέσων.

Η μετακίνηση των Αβάρων στην ίδια περιοχή ανάμειξε τους δύο λαούς και τους έφερε σε κάποιες προστριβές μεταξύ τους. Μετά την οριστική εγκατάσταση των Αβάρων εκεί, πολλοί Σλάβοι, πιεζόμενοι, πέρασαν το Δούναβη και, ως ασύντακτες ομάδες, εγκαταστάθηκαν νοτιότερα στα βυζαντινά εδάφη. Άλλοι από αυτούς όμως, συνεργαζόμενοι με τους Αβάρους, έκαναν επιδρομές στις ίδιες περιοχές φτάνοντας ως τη Θεσσαλονίκη.

β. Οι Άβαροι

Οι Άβαροι ήταν λαός συγγενικός των Ούννων. Ήρθαν από τη μακρινή Μογγολία και αρχικά έμειναν στην περιοχή του **Καυκάσου.** Αργότερα, χρησιμοποιώντας και πλωτά μέσα, μετακινήθηκαν δυτικότερα και εγκαταστάθηκαν βορείως του Δούναβη, στις περιοχές που κατοικούσαν Σλάβοι. Εκεί δημιούργησαν κράτος μεγάλο και δυνατό και ήταν σε συνεχείς προστριβές με τους γείτονές τους.

Στο τέλος του 6ου αιώνα **Άβαροι και Σλάβοι** πέρασαν το Δούναβη και κατέκλυσαν τις βόρειες επαρχίες του Βυζαντίου. Κατέβηκαν στη Θράκη και τη Μακεδονία και λεηλάτησαν τη Φιλιππούπολη, την Ανδριανούπολη και τη Θεσσαλονίκη. Οι Βυζαντινοί στο διάστημα αυτό είχαν παρόμοια προβλήματα στα ανατολικά σύνορα με τους Πέρσες. Γι αυτό προσπάθησαν να τους αντιμετωπίσουν με στρατό, με χρήματα και με συνθήκες ειρήνης, τις οποίες όμως συχνά οι επιδρομείς παραβίαζαν.

γ. Οι Βούλγαροι

Οι Βούλγαροι ήταν λαός ασιατικής καταγωγής. Στο χώρο της Ευρώπης εμφανίστηκαν στα τέλη του 5ου αιώνα και αρχικά εγκαταστάθηκαν στη βορειοανατολική περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Από εκεί μετακινήθηκαν νοτιότερα και κατέλαβαν την περιοχή πάνω από τις εκβολές **του Δούναβη,** που ήταν το βόρειο σύνορο της αυτοκρατορίας. Έχοντας το χώρο αυτό ως ορμητήριο, στα μέσα του 7ου αιώνα, πέρασαν τον ποταμό και λεηλατώντας τις βυζαντινές επαρχίες, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή που ορίζεται από το Δούναβη, την οροσειρά του Αίμου και τον Εύξεινο Πόντο. Οι Βυζαντινοί δεν κατάφεραν να τους εμποδίσουν. Γι' αυτό υπέγραψαν συνθήκη ειρήνης μαζί τους, που τους επέτρεπε **να μένουν μόνιμα στα εδάφη της αυτοκρατορίας,** με την υποχρέωση να εμποδίζουν άλλους λαούς να κάνουν το ίδιο.

δ. Οι Άραβες και ο Μωάμεθ

Οι Άραβες, ως τα μέσα του 7ου μ.Χ., αιώνα, ζούσαν στην άγονη αραβική χερσόνησο, χωρισμένοι σε ομάδες και φυλές. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν νομάδες, που αναζητούσαν καλύτερη ζωή και νερό, μετακινούμενοι από περιοχή σε περιοχή στις παρυφές της ερήμου. Άλλοι ήταν έμποροι και καμηλιέρηδες, που μετέφεραν με καραβάνια ταξιδιώτες και εμπορεύματα στις γειτονικές χώρες.

Οι Άραβες έμποροι γνώρισαν στα ταξίδια τους τις θρησκείες και τους πολιτισμούς των γειτονικών λαών. Ένιωθαν θαυμασμό και γοητεία γι' αυτούς, αλλά στέκονταν διστακτικοί απέναντί τους. Το μικτό αυτό συναίσθημα των συμπατριωτών του εκμεταλλεύτηκε και αξιοποίησε ο **Μωάμεθ,** ένας έξυπνος και τολμηρός έμπορος-αρχηγός καραβανιών. Ο Μωάμεθ πήρε στοιχεία **πίστης** από τις μονοθεϊστικές θρησκείες, το χριστιανισμό και τον ιουδαϊσμό, και λατρείας από την περσική και την αραβική παράδοση κι έφτιαξε μια νέα θρησκεία, τον **ισλαμισμό.** Οι αρχές και οι ιδέες του **Ισλάμ** καταγράφηκαν στο ιερό βιβλίο των Μουσουλμάνων, το Κοράνιο.

Η θρησκεία αυτή έγινε δεσμός ενότητας όλων των αραβικών φυλών και τις βοήθησε να οργανωθούν σε ένα έθνος, το **αραβικό.**

18. Πέρσες και Άβαροι συμμαχούν εναντίον του Βυζαντίου

Ο Ηράκλειος εκστρατεύει κατά των Περσών. Οι Άβαροι συνεννοούνται με τους Πέρσες και πολιορκούν από κοινού την Κωνσταντινούπολη, στο διάστημα που ο αυτοκράτορας βρίσκεται πολύ μακριά και του είναι αδύνατο να την υπερασπιστεί.

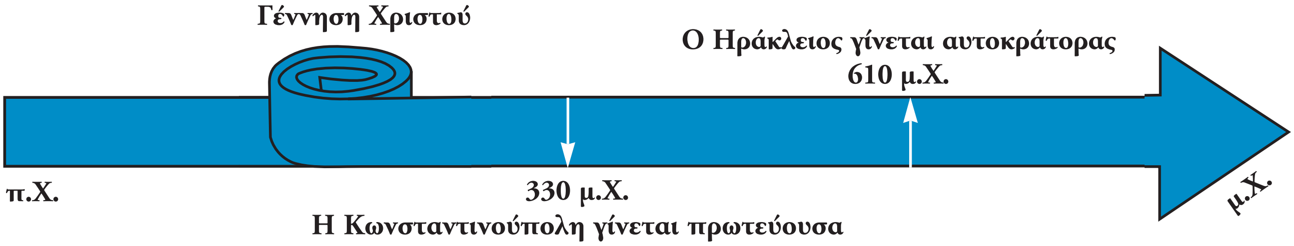

Στις αρχές του 7ου αιώνα[1] αυτοκράτορας στο Βυζάντιο έγινε ο **Ηράκλειος,** Έξαρχος[2] της Καρχηδόνας, ως τότε. Βρήκε όμως την αυτοκρατορία σε «δεινή» κατάσταση. Καθώς γράφει ο ιστορικός Θεοφάνης:

> *«ο βασιλιάς Ηράκλειος βρήκε το βυζαντινό κράτος παραλυμένον. Την Ευρώπην ερήμωσαν οι Άβαροι και την Ασίαν όλην κατάστρεψαν οι Πέρσες. Τις πόλεις αιχμαλώτισαν και το στρατό των Ρωμαίων[3] κατέστρεψαν στους πολέμους».*

Το χειρότερο όμως γι' αυτόν ήταν ότι τα ταμεία του κράτους ήταν άδεια και χωρίς χρήματα δεν μπορούσε να οργανώσει τον παραμελημένο στρατό και στόλο. Προσπάθησε να κλείσει ειρήνη με έναν από τους δύο αντιπάλους. Οι Πέρσες όμως δε δέχονταν συζήτηση και οι Άβαροι ζητούσαν υπερβολικά ανταλλάγματα. Στις δύσκολες αυτές ώρες κοντά στον αυτοκράτορα στάθηκε ο **Πατριάρχης Σέργιος** ο οποίος, σύμφωνα με το Θεοφάνη:

> *«έδωσε τα χρήματα της εκκλησίας ως δάνειο στο κράτος. Πήρε τα πολυκάντηλα και τα άλλα χρυσά σκεύη από τη Μεγάλη Εκκλησία, τα έδωσε στον αυτοκράτορα κι αυτός τα έκοψε νομίσματα».*

Εμψυχωμένος τώρα ο Ηράκλειος, κι έχοντας τα οικονομικά μέσα, οργάνωσε το στρατό και το στόλο, επισκεύασε τα τείχη και συγκέντρωσε εφόδια και τροφές για τους κατοίκους της Πόλης. Μοίρασε γη στους στρατιώτες των συνόρων, με την υποχρέωση να την καλλιεργούν και να την υπερασπίζονται. Ακόμη, **έκλεισε ειρήνη** με το Χαγάνο, τον αρχηγό των Αβάρων, προσφέροντάς του τα χρήματα που ζητούσε.

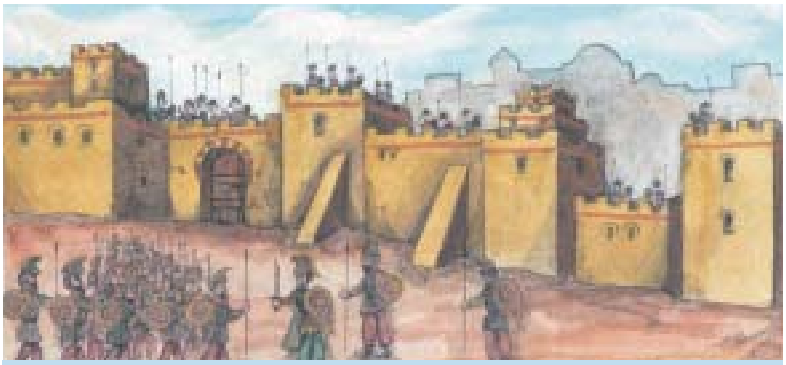

1. Πέρσες και Άβαροι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη.

Έτσι, χωρίς την απειλή των Αβάρων τώρα, στράφηκε κατά των Περ-

[1] **Ο Ηράκλειος ανέβηκε στο θρόνο το 610 μ.Χ.**
[2] **Έξαρχος:** διοικητής (της Καρχηδόνας και της βόρειας Αφρικής).
[3] **Ρωμαίων:** οι Βυζαντινοί εξακολουθούσαν να ονομάζουν τους εαυτούς τους Ρωμαίους.

σών, που, στο διάστημα αυτό, με βασιλιά το **Χοσρόη** είχαν κατακτήσει τη Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Αιχμαλώτισαν τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων και μετέφεραν τον **Τίμιο Σταυρό** στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα.

Ο Ηράκλειος, οδηγώντας ο ίδιος το στρατό του, εκστράτευσε δυο φορές κατά των Περσών. Την πρώτη διέσχισε τη Μικρά Ασία και, χωρίς να πολεμήσει τους Πέρσες που βρίσκονταν εκεί, βάδισε κατά της Περσίας. Ήθελε, καθώς έλεγε, να χτυπήσει το εχθρό στην καρδιά της δικής του χώρας. Τη φύλαξη της Πόλης, όσο θα έλειπε, ανέθεσε στον Πατριάρχη Σέργιο και στο μάγιστρο[1] Βώνο. Το σχέδιό του πέτυχε. Οι Πέρσες αναγκάστηκαν να αποσυρθούν από τη Μικρά Ασία και να επιστρέψουν στην Περσία.

Κατά τη δεύτερη εκστρατεία (626 μ.Χ.) όμως, οι Πέρσες τον αιφνιδίασαν. Ενώ εκείνος βρισκόταν στην Περσία, αυτοί συνεννοήθηκαν με τους Αβάρους και από κοινού πολιόρκησαν την Κωνσταντινούπολη από στεριά και θάλασσα.

Ο Ηράκλειος ήταν αδύνατο να επιστρέψει, τόσο μακριά που βρισκόταν. Ο Πατριάρχης Σέργιος και ο μάγιστρος Βώνος πρόσφεραν περισσότερα χρήματα στους Αβάρους, για να τηρήσουν τη συνθήκη ειρήνης και να λύσουν την πολιορκία. Οι Άβαροι όμως αρνήθηκαν και παρήγγειλαν στους άρχοντες της Πόλης:

> *«Παραδώστε μας την πόλη, γιατί δεν έχετε καμιά ελπίδα να σωθείτε, εκτός αν γίνετε ψάρια και διαφύγετε κολυμπώντας ή πουλιά και πετάξετε στον ουρανό».*

Η προκλητική αυτή απάντηση, αντί να φοβίσει, εξόργισε τους Βυζαντινούς. Χωρίς δισταγμό και με κάθε μέσο υπερασπίστηκαν την πόλη τους. Πολεμώντας γενναία απέκρουσαν τις επιθέσεις στη στεριά και βύθισαν με τους δρόμωνές τους τα μονόξυλα των Αβάρων στη θάλασσα. Οι Πέρσες, βλέποντας αυτή την εξέλιξη, έλυσαν την πολιορκία και αναχώρησαν γρήγορα για τη χώρα τους.

Η Πόλη σώθηκε. Οι κάτοικοί της απέδωσαν τη σωτηρία της στην Παναγία και όρθιοι, όλη τη νύχτα, έψαλαν προς τιμή της τον **Ακάθιστο Ύμνο.**

Η είδηση της νίκης έφτασε και στον αυτοκράτορα. Ο στρατός του, ενθαρρυμένος τώρα, νίκησε τους Πέρσες σε αλλεπάλληλες μάχες. Ελευθέρωσε τις υποδουλωμένες περιοχές, ξαναπήρε τον **Τίμιο Σταυρό** και τους ανάγκασε να υπογράψουν ειρήνη και να επανέλθουν στα αρχικά τους σύνορα. Ο Ηράκλειος γύρισε θριαμβευτής στην Κωνσταντινούπολη.

- **Πώς η εκκλησία βοήθησε το Βυζαντινό κράτος να ξεπεράσει τα οικονομικά του προβλήματα;**
- **Οι Άβαροι παρασπόνδησαν[2], συνεργάστηκαν με τους Πέρσες και επιτέθηκαν από κοινού στο Βυζάντιο. Πώς κρίνετε τις ενέργειές τους;**

2. Χάρτης εκστρατείας του Ηράκλειου και των κινήσεων των εχθρών.
Με πράσινο χρώμα εμφανίζονται οι κινήσεις των Αβάρων, με κόκκινο των Περσών και με μαύρο του Ηρακλείου.

[1] **μάγιστρος:** πρωθυπουργός.
[2] **παρασπονδώ:** παραβαίνω τις συνθήκες, αθετώ τις συμφωνίες.

4. Ο θρύλος του Ηράκλειου

«Η φήμη του Ηράκλειου (ως άξιου αυτοκράτορα και στρατηγού) επισκίασε τη φήμη του Ιουστινιανού, ακόμα και του Κωνσταντίνου. Ο θρύλος του επέζησε για πολύ ανάμεσα στους πληθυσμούς των περιοχών που γνώρισαν τα κατορθώματά του.»

Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.*

5. Οι Άβαροι

Οι Άβαροι πρωτοφάνηκαν στο Βυζάντιο στα χρόνια του Ιουστινιανού. Το 558 συγκεκριμένα, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης προσέτρεξαν να δουν έθνος παράδοξον, του οποίου αντιπροσωπεία είχε φτάσει στην πρωτεύουσα. Είχαν πολύ μακριά μαλλιά δεμένα πλεξούδες, η δε λοιπή φορεσιά τους ήταν όμοια με των άλλων Ούννων. Ήταν Άβαροι πρεσβευτές και έφερναν στον αυτοκράτορα προτάσεις συμμαχίας. Ο Ιουστινιανός δέχτηκε τις ειρηνικές προτάσεις τους, αρνήθηκε όμως να τους παραχωρήσει εδάφη για να εγκατασταθούν εντός των συνόρων, όπως του ζητούσαν.

Θεοφάνης (βυζαντινός ιστορικός).

6. Οι Πέρσες

Οι Πέρσες μάς είναι γνωστοί από τα αρχαία χρόνια, από τους πολέμους που είχαν με τους Έλληνες στο Μαραθώνα, τις Θερμοπύλες και τη Σαλαμίνα. Μετά τις ήττες τους εκεί και τη συντριβή τους από το Μεγαλέξανδρο στη δική τους χώρα, το κράτος τους διαλύθηκε και οι ίδιοι δεν ενόχλησαν ξανά τους Έλληνες.

Ύστερα από την υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους, όμως, οι Πέρσες ανασυντάχθηκαν. Οργάνωσαν το κράτος τους και προσπάθησαν να ξαναφτιάξουν την παλιά τους αυτοκρατορία. Τα σχέδιά τους αυτά τους οδήγησαν σε σκληρές διαμάχες με τους Βυζαντινούς, που κράτησαν διακόσια περίπου χρόνια (5ο έως 7ο αιώνα), ώσπου το κράτος τους διαλύθηκε οριστικά από τους Άραβες.

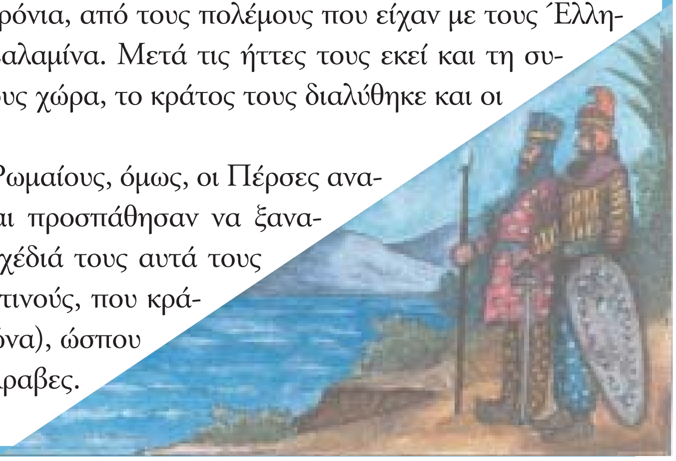

7. Οι βυζαντινοί δρόμωνες

«Οι δρόμωνες ήταν μεγάλα πολεμικά πλοία με δυο συνήθως πανιά, διακόσιους περίπου κωπηλάτες κι άλλους τόσους μαχητές. Στις ειρηνικές περιόδους, πολλοί δρόμωνες με μικρές τροποποιήσεις, μετατρέπονταν σε εμπορικά πλοία και υπηρετούσαν το εμπόριο της Μεσογείου και του Πόντου, το οποίο για πολλούς αιώνες ήταν στα χέρια των Βυζαντινών».

Εγκυκλοπαιδικό λεξικό Ηλίου

19. Οι Βυζαντινοί και οι Άραβες

Οι Άραβες προσπαθούν να καταλάβουν εδάφη της Μικράς Ασίας και να εγκατασταθούν στην Ευρώπη. Συναντούν την αντίσταση των Βυζαντινών και αλλάζοντας πορεία περνούν από τη βόρεια Αφρική στην Ισπανία.

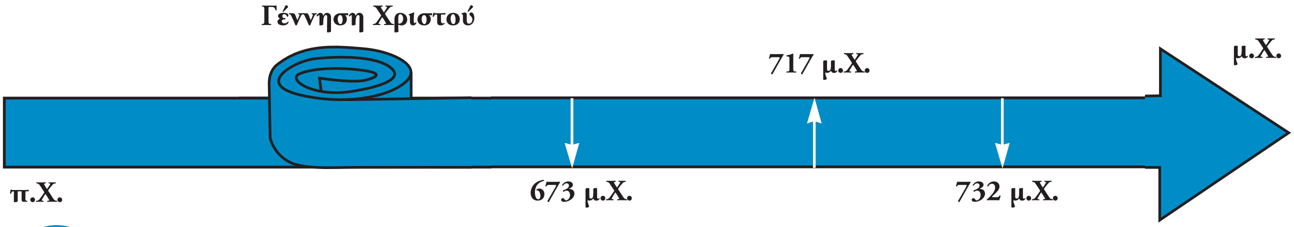

Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι ανάμεσα στους Πέρσες και τους Βυζαντινούς εξάντλησαν και τα δυο κράτη. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκαν οι Άραβες. Μέσα σε λίγα χρόνια επεκτάθηκαν από την άγονη Αραβία και κατέλαβαν πολλές περσικές και βυζαντινές περιοχές. Έκαναν πρωτεύουσά τους τη Δαμασκό της Συρίας κι έγιναν διαρκής κίνδυνος για το Βυζάντιο.

Με στόλο, κατέλαβαν την Κύπρο, τη Ρόδο και άλλα νησιά του Αιγαίου ανοίγοντας θαλάσσιο δρόμο για την Κωνσταντινούπολη. Η κατάκτησή της, άλλωστε, ήταν ο μόνιμος σκοπός τους. Με πολύ στρατό και στόλο προσπάθησαν να καταλάβουν τη βασιλεύουσα η οποία δύο φορές[1] βρέθηκε ζωσμένη από στεριά και θάλασσα.

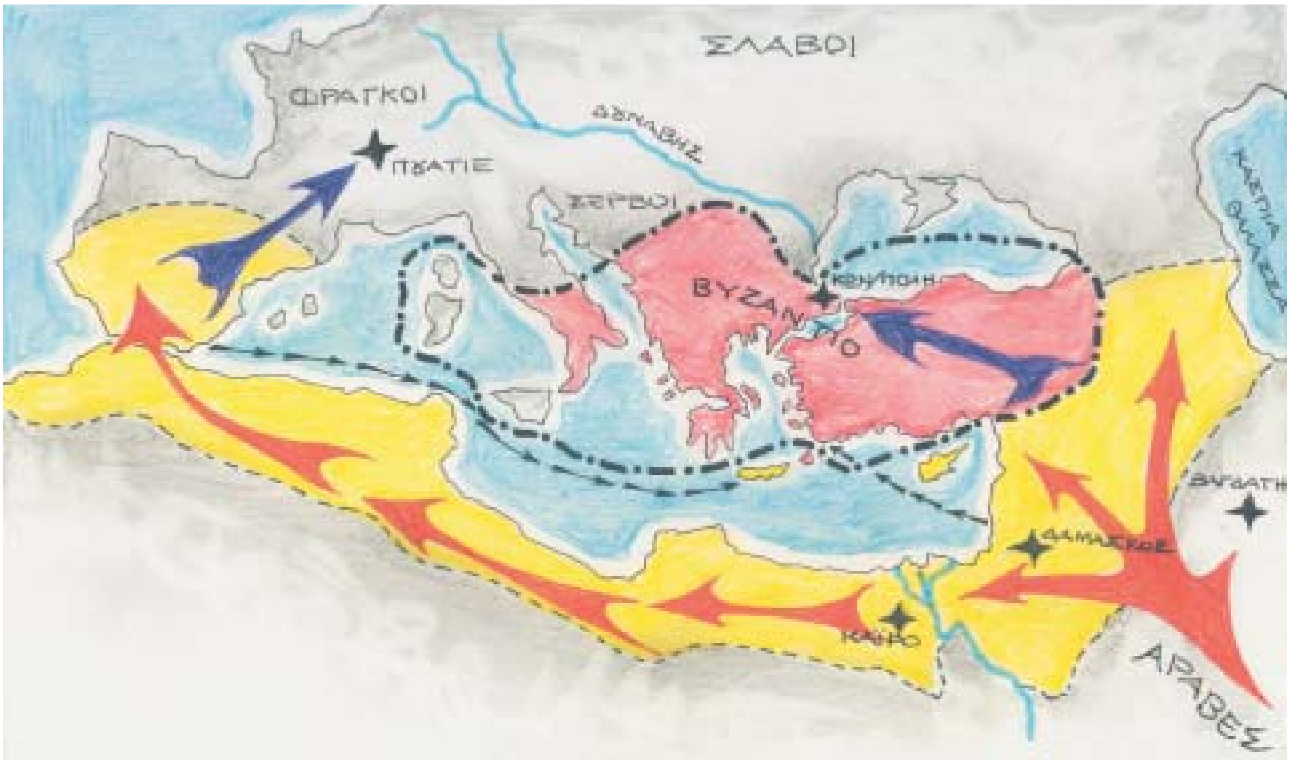

1. Χάρτης που απεικονίζει τις κινήσεις των Αράβων και τις περιοχές που αυτοί κατέλαβαν στην Ασία, την Αφρική και την Ευρώπη.

[1] Η πρώτη έγινε το 673 μ.Χ. και κράτησε πέντε χρόνια. Η δεύτερη έγινε το 717 μ.Χ.

Ο αυτοκράτορας **Λέων Γ΄ ο Ίσαυρος** και οι πολιορκημένοι Βυζαντινοί πέρασαν δύσκολες ώρες και αντιστάθηκαν γενναία. Τη νίκη όμως τους έδωσε το **«υγρό πυρ»,** το οποίο αποδείχθηκε ανίκητο όπλο στα χέρια τους. Μ' αυτό έκαψαν μεγάλο μέρος από το στόλο των Αράβων, τους ανάγκασαν να λύσουν την πολιορκία και να επιστρέψουν νικημένοι στα εδάφη τους.

2. Με το «υγρό πυρ» νίκησαν τους Άραβες οι Βυζαντινοί.

Παρά την αποτυχία τους αυτή, όμως, οι Άραβες δεν απογοητεύτηκαν. Στράφηκαν δυτικά, κατέλαβαν την Αίγυπτο, την Καρχηδόνα και, σχεδόν χωρίς αντίσταση, στις αρχές του 8ου αιώνα, πέρασαν στην Ισπανία. Από εκεί, αφού οργανώθηκαν καλύτερα, διάβηκαν τα Πυρηναία[1] και προσπάθησαν να περάσουν στην Ευρώπη από το δρόμο της Δύσης. Οι συνασπισμένοι Φράγκοι όμως, με αρχηγό τον **Κάρολο Μαρτέλο,** τους νίκησαν στο **Πουατιέ της Γαλλίας** και τους ανάγκασαν να επιστρέψουν στην Ισπανία (732 μ.Χ).

Μετά τις ήττες αυτές, στην Κωνσταντινούπολη και στο Πουατιέ, οι δρόμοι των Αράβων προς την Ευρώπη έκλεισαν οριστικά.

3. Αναπαράσταση βυζαντινής βαλλίστρας υγρού πυρός
(Μουσείο Τεχνολογίας, Θεσσαλονίκη)

- **Με ποιες μάχες τα ευρωπαϊκά κράτη αντιμετώπισαν τις επιθέσεις των Αράβων;**
- **Με ποιο όπλο οι Βυζαντινοί αντιμετώπισαν τους Άραβες; Ήταν σημαντικός ο ρόλος του στην έκβαση των πολέμων;**

4. Υγρό πυρ

4.α. Βυζαντινοί εξακοντίζουν «υγρό πυρ» κατά εχθρικού πλοίου.
Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο
(Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη).

«Το υγρό πυρ ήταν εφεύρεση του Σύρου μηχανικού Καλλίνικου. Η παρασκευή του ήταν κρατικό μυστικό κι ακόμη δεν ξέρουμε ακριβώς από τι και πώς φτιαχνόταν. Φαίνεται πως ήταν ένα εύφλεκτο μίγμα από θειάφι, πίσσα, νίτρο, φώσφορο κ.ά. Όταν αναφλεγόταν δεν έσβηνε ούτε στο νερό. Το εξακόντιζαν με μακριούς σωλήνες, τα σιφώνια, ή το πετούσαν, μέσα σε πήλινα δοχεία, με βαλλίστρες και καταπέλτες από τα πολεμικά πλοία, τους δρόμωνες.
Για πολλούς αιώνες το «ελληνικό πυρ», όπως αλλιώς το έλεγαν, ήταν ακαταμάχητο όπλο στα χέρια των Βυζαντινών. Η παντοδυναμία του κράτησε ως τον 12ο αιώνα, που ανακαλύφτηκε η πυρίτιδα και τα πυροβόλα όπλα».

[1] **Πυρηναία:** Οροσειρά ανάμεσα στην Ισπανία και τη Γαλλία.

5. Η Κρήτη στα χέρια των Σαρακηνών

5.α. Ο Νικηφόρος Φωκάς επιστρέφει θριαμβευτής στην Κωνσταντινούπολη μετά τις νίκες του κατά των Αράβων.

Οι Άραβες που εγκαταστάθηκαν στην Ισπανία για πολλά χρόνια επιδόθηκαν σε έργα ειρήνης. Τον 9ο αιώνα όμως, μια μεγάλη ομάδα απ' αυτούς, γνωστοί ως Σαρακηνοί, κυριάρχησαν στη Μεσόγειο ως πειρατές. Σε μια από τις επιδρομές αυτές επιτέθηκαν στην Κρήτη και, παρά την αντίσταση των κατοίκων της, την κατέλαβαν και την έκαναν ορμητήριο των πειρατικών επιδρομών τους. Η Κρήτη έμεινε υπόδουλη εκατό περίπου χρόνια, ώσπου ο στρατηγός **Νικηφόρος Φωκάς**, πολεμώντας σκληρά εναντίον των Σαρακηνών απελευθέρωσε το νησί και απάλλαξε τη Μεσόγειο από την πειρατεία.

6. Η «άλλη πλευρά» των Αράβων

Οι Άραβες στις βυζαντινές περιοχές που κατέλαβαν, ήρθαν σε επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό, που ανθούσε εκεί από τα χρόνια του Μεγαλέξανδρου. Στην Αντιόχεια, τη Δαμασκό και την Αλεξάνδρεια υπήρχαν σχολές, μουσεία, έργα τέχνης και πνευματική παράδοση, που έγιναν δικά τους. Οι Άραβες δέχτηκαν την επίδρασή τους, τα σεβάστηκαν και πήραν πολλά στοιχεία τους για το δικό τους πολιτισμό.

Το γειτόνεμά τους με το Βυζάντιο δεν ήταν διαρκής πόλεμος. Ανάμεσά τους υπήρξαν περίοδοι μακράς ειρήνης και συνεργασίας. Βυζαντινοί τεχνίτες διακόσμησαν αραβικούς ναούς και παλάτια. Βυζαντινοί έμποροι πήγαιναν σε αραβικές χώρες και Άραβες επισκέπτονται συχνά τις αγορές της Πόλης και της Τραπεζούντας.

Χριστιανοί μοναχοί στα μοναστήρια της Συρίας μετέφρασαν στα αραβικά έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, ιδιαίτερα του Αριστοτέλη και του Ιπποκράτη. Πολλά από αυτά τα έργα τα γνωρίζουμε σήμερα μόνο από τις αραβικές μεταφράσεις τους. Βυζαντινοί δάσκαλοι, ακόμη, διδάξαν ελληνικά σε αραβικά σχολεία. Τα δύο κράτη τέλος αντάλλασσαν συχνά διπλωματικές αντιπροσωπείες, οι οποίες γίνονταν δεκτές με εντυπωσιακές τελετές στις αυλές της Κωνσταντινούπολης και της Βαγδάτης.

20. Η φύλαξη των ανατολικών συνόρων και οι Ακρίτες

Τα σύνορα της αυτοκρατορίας προστατεύονται από μόνιμους φρουρούς, τους Ακρίτες. Με τα κατορθώματά τους γίνονται αγαπητοί στο λαό, που τους κρατάει αθάνατους με τους θρύλους και τα τραγούδια του.

Τα σύνορα της αυτοκρατορίας ήταν απέραντα και η φύλαξή τους ήταν διαρκής φροντίδα για το Βυζαντινό κράτος. Ιδιαίτερα δύσκολη ήταν η προστασία των **ανατολικών συνόρων.** Άρχιζαν από τον Καύκασο και τον Εύξεινο Πόντο, κι ακολουθώντας τον Τίγρη και τον Ευφράτη ποταμό έφταναν ως τον Περσικό Κόλπο. Πέρα από τα σύνορα αυτά ζούσαν λαοί που, συχνά, έκαναν επιδρομές και λεηλατούσαν τις ανατολικές βυζαντινές περιοχές.

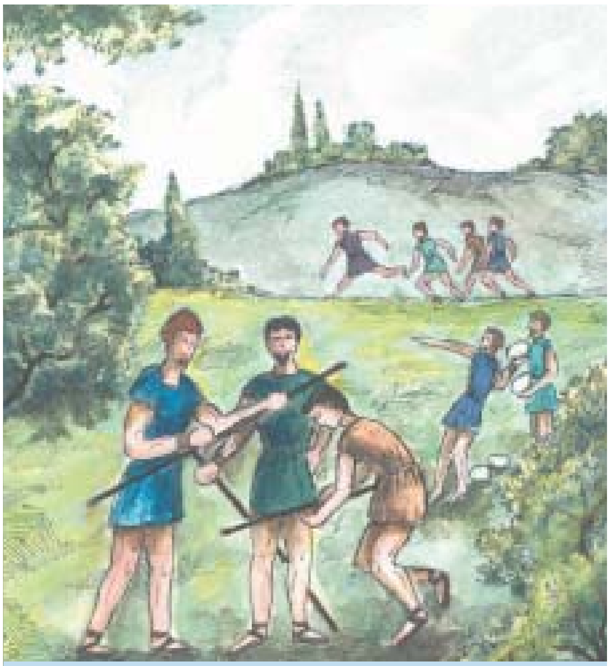

1. Οι Ακρίτες γυμνάζονταν για να είναι πάντα ετοιμοπόλεμοι.

Για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα αυτό οι Βυζαντινοί, έβαλαν στις **άκρες** αυτές των συνόρων μόνιμους φρουρούς που τους ονόμαζαν **Ακρίτες.** Στους Ακρίτες έδιναν δωρεάν γη για καλλιέργεια[1], άλογα και πανοπλίες για τους πολέμους και τους απάλλασσαν από τους φόρους.

Οι Ακρίτες έγιναν ονομαστοί στα χρόνια που απειλούσαν το Βυζάντιο οι Άραβες (7ος – 10ος αι.). Χιλιάδες παλικάρια, οργανωμένα σε μεγάλες ομάδες, φρουρούσαν τα περάσματα των συνόρων κι εμπόδιζαν τους εχθρούς να λεηλατούν τα μέρη εκείνα. Όταν δεν πολεμούσαν, γυμνάζονταν στο τρέξιμο και στο κοντάρι. Βοηθούσαν ακόμη να οχυρωθούν οι ακριτικές πόλεις και να χτιστούν κάστρα και βίγλες[2] στα μέρη τα οποία φύλαγαν.

Ο λαός τούς ένιωθε προστάτες του, τους αγαπούσε και τους θαύμαζε για την ανδρεία τους. Κι έτσι ανδρειωμένους τους εξύμνησε στα **ακριτικά τραγούδια.** Τα τραγούδια αυτά, που μιλούν για τη ζωή και τους αγώνες των ακριτών, σώθηκαν από γενιά σε γενιά, αγαπήθηκαν από το λαό μας κι έγιναν η αρχή των δημοτικών μας τραγουδιών.

Ο πιο ξακουστός από τους ακρίτες ήταν ο **Βασίλειος Διγενής,** που στο πρόσωπό του συγκέντρωνε τα χαρίσματα όλων των ακριτών και εξυμνήθηκε ξέχωρα στο έπος[3] «Βασίλειος Διγενής Ακρίτας».

Στην Κύπρο, στον Πόντο, στην Κρήτη και σ' όλη την Ελλάδα μιλούν και τραγουδούν, ακόμη και σήμερα, για «της γης τον ανδρειωμένο», που είναι απόγονος του Ηρακλή, του Αχιλλέα και του Μεγαλέξανδρου, αλλά και πρόγονος του κλέφτη του 1821.

---

[1] Όσοι έπαιρναν **στρατιωτόπι,** αναλάμβαναν την υποχρέωση να το υπερασπίζονται τις ώρες των κινδύνων.
[2] **βίγλα:** Μικρό ασφαλισμένο παρατηρητήριο, σε ψηλό μέρος.
[3] **έπος:** πολύστιχο ποίημα που μιλά για ηρωικά κατορθώματα.

- **Γιατί οι Βυζαντινοί τοποθέτησαν μόνιμους φρουρούς στα σύνορα;**
- **Πώς περνούσαν οι Ακρίτες τον καιρό της ειρήνης;**
- **Γιατί αγαπήθηκαν τόσο πολύ και τραγουδήθηκαν από το λαό οι Ακρίτες;**

2. Ο Διγενής στην Κύπρο και στην Κρήτη

«Στην Κύπρο και στην Κρήτη μολογούν πως ο Διγενής, εκτός από τη φύλαξη των συνόρων της Ανατολής είχε έγνοια και για τα δύο νησιά, την Κύπρο και την Κρήτη, που τα χρόνια εκείνα δέχονταν συχνά πυκνά τις επιθέσεις των Αράβων (Σαρακηνών).

Για να βρεθεί κοντά τους, λέει, τις ώρες που κινδύνευαν, πάταε γερά στην Ασία, στήριζε το δεξί του χέρι, στις κορυφές των κυπριακών βουνών και μ' ένα πήδημα βρισκόταν ορθός στην κορυφή του Ψηλορείτη, γυροφέρνοντας τη ματιά του στα πέλαγα του νησιού, μην τ' απειλούν σαρακηνά καράβια. Θεριός, όμως, καθώς ήταν ο ίδιος και δυνατά καθώς ήταν τα σάλτα[4] του, άφησαν σημάδι της παλάμης του στο κυπριακό βουνό, τον **Πενταδάχτυλο,** και αχνάρι της πατημασιάς του στον Ψηλορείτη της Κρήτης που οι παλιοί το λεν ακόμη: **«η πατουχιά[5] του Διγενή!».**

2.α. Ο Διγενής στην Κύπρο και στην Κρήτη

3. Τα ακριτικά τραγούδια

Για το πέρασμα του Διγενή από την Κρήτη, μιλούν και τα ριζίτικα τραγούδια, που τραγουδιούνται ακόμη στο νησί και κρατούν ζωντανή τη μνήμη της παλικαριάς και του άδικου θανάτου του:

«Ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τόνε τρομάσσει.
Βροντά κι αστράφτει ο ουρανός και σειέται ο απάνω κόσμος.
κι ο κάτω κόσμος άνοιξε και τρίζουν τα θεμέλια
και η πλάκα τον ανατριχιά πώς θα τόνε σκεπάσει,
πώς θα σκεπάσει τον αϊτό, της γης τον αντρειωμένο.

Σπίτι δεν τον εσκέπαζε, σπήλιο δεν τον εχώρει,
τα όρη εδρασκέλιζε, βουνών κορφές επήδα.
Στο γλάκιο[6] πιάνει ο νιος λαγό, στον πήδο πιάνει αγρίμι,
την πέρδικα την πλουμιστή ξοπίσω την αφηνεί.
Ζηλεύει ο Χάρος, με χωσιά[7] μακριά τόνε βιγλίζει
κι ελάβωσέ του την καρδιά και την ψυχή του επήρε».

Συλλογή Στίλπωνος Κυριακίδου.

3.α. Ο κρητικός λυράρης Νίκος Ξυλούρης τραγούδησε με επιτυχία ακριτικά τραγούδια της πατρίδας του.

---

[4] **σάλτο:** δυνατό πήδημα.
[5] **πατουχιά:** πατημασιά.
[6] **γλάκιο:** τρέξιμο.
[7] **χωσιά:** ενέδρα, παγίδα, μπαμπεσιά.

4. Οι Ακρίτες τον καιρό της ειρήνης

Στους φρουρούς των συνόρων μοιράζονταν δημόσιες εκτάσεις γης, με την υποχρέωση να τις καλλιεργούν και να τις βελτιώνουν. Στη διπλή αυτή φροντίδα των ακριτών αναφέρεται και το παρακάτω ακριτικό τραγούδι, που τραγουδιέται μέχρι σήμερα από τους Έλληνες του Πόντου. Σύμφωνα μ' αυτό ο γενναίος Ακρίτας- πολεμιστής είναι τόσο άξιος γεωργός και επιδέξιος καλλιεργητής, που και τα πουλιά ακόμη τον θαυμάζουν και τον μακαρίζουν για το περιβόλι του:

«Ακρίτας κάστρον έχτισε κι ακρίτας περιβόλι,
σ' έναν τόπο ομαλό, σε καρπερό λιβάδι.
Όσα του κόσμου τα φυτά, κει φέρνει και φυτεύει
κι όσα του κόσμου τ' αμπελιά, κει φέρνει κι αμπελώνει
κι όσα του κόσμου τα νερά, κει φέρνει κι αυλακώνει
κι όσα του κόσμου τα πουλιά, κει πάνε και φωλεύουν.
Πάντα κελάηδαν κι έλεγαν: «Πάντα να ζεις Ακρίτα!»

Ποντιακό τραγούδι

5. Ακρίτας οργώνει το στρατιωτόπι του
(Εικόνα από βυζαντινή μικρογραφία).

21. Το Βυζάντιο εκχριστιανίζει τους Σλάβους

Οι σλαβικές φυλές οργανώνονται σε κράτη. Επικοινωνούν με το Βυζάντιο και δέχονται απ' αυτό τη θρησκεία και τον πολιτισμό του.

Από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα οι σχέσεις των Βυζαντινών με τους Σλάβους δεν ήταν καλές. Κύρια αιτία αυτής της έντασης ήταν οι επιθέσεις που έκαναν οι Σλάβοι, μαζί με άλλους λαούς, κατά των βυζαντινών περιοχών.

Από τις αρχές του 8ου αιώνα όμως οι σχέσεις αυτές βελτιώθηκαν. Πολλοί Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στη νότια Βαλκανική και ενσωματώθηκαν στους βυζαντινούς πληθυσμούς και στον τρόπο ζωής τους. Κοντά τους γνώρισαν τη χριστιανική θρησκεία και πολλοί βαφτίστηκαν χριστιανοί. Σ' αυτούς συχνά οι Βυζαντινοί έδιναν γη για καλλιέργεια και τους χρησιμοποιούσαν ως μισθοφόρους στο στρατό ή ως τεχνίτες στα δημόσια έργα.

Δεν έγινε το ίδιο όμως με τους Σλάβους της βόρειας Βαλκανικής. Εκεί οι σλαβικές φυλές συνεργάστηκαν μεταξύ τους και οργάνωσαν δικά τους κράτη. Το διοικητικό σύστημά τους ήταν επηρεασμένο από το Βυζάντιο, με το οποίο επικοινωνούσαν και, για μεγάλες περιόδους, διατηρούσαν καλές σχέσεις.

Το 862 μ.Χ., ο Σλάβος ηγεμόνας της Μοραβίας **Ρατισλάβος** έστειλε πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη και ζήτησε από τους Βυζαντινούς να στείλουν ιεραποστόλους για να διδάξουν στο λαό του τη χριστιανική πίστη. Ο αυτοκράτορας **Μιχαήλ ο Γ'** αποδέχτηκε την πρόσκληση του Ρατισλάβου και ο πατριάρχης **Φώτιος** ανέθεσε τη σημαντική αυτή αποστολή σε δυο αδελφούς από τη Θεσσαλονίκη, τον **Κύριλλο** και τον **Μεθόδιο,** επίλεκτα στελέχη της εκκλησίας και της Πατριαρχικής Σχολής, οι οποίοι μιλούσαν τη σλαβική γλώσσα.

Οι δυο ιεραπόστολοι πήγαν με επιλεγμένους συνεργάτες τους στη Μοραβία και εργάστηκαν εκεί επί τρία χρόνια. Εκπαίδευσαν μαθητές και ιερείς, οργάνωσαν τη λειτουργία της εκκλησίας και κήρυξαν το χριστιανικό λόγο. Επειδή όμως η σλαβική γλώσσα δεν είχε δική της γραφή, επινόησαν το **σλαβικό αλφάβητο,** που βάση του έχει το ελληνικό. Έτσι μετέφρασαν σε απλό και κατανοητό λόγο τα ιερά κείμενα και έθεσαν τις βάσεις της γραπτής σλαβικής γλώσσας. Το έργο που δημιούργησαν ήταν μεγάλο και σημαντικό:

- Εκχριστιάνισαν[1] τους Σλάβους και οργάνωσαν την εκκλησία τους.
- Συνέβαλαν στην ανάπτυξη φιλικών δεσμών ανάμεσα στους σλαβικούς λαούς και το Βυζάντιο.

Οι δεσμοί αυτοί διατηρούνται και στις μέρες μας.

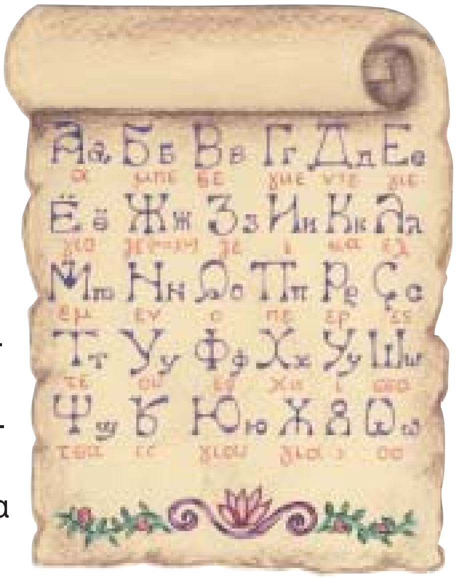

1. Σλαβικό αλφάβητο.

- **Τι μέτρα πήρε το βυζαντινό κράτος για τους Σλάβους που είχαν μπει στα εδάφη του;**
- **Ποιοι ανέλαβαν να εκχριστιανίσουν τους Σλάβους; Περιορίστηκαν μόνο σ' αυτή την αποστολή;**

2. Κωνσταντίνος-Κύριλλος και Μεθόδιος

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος ήταν γιοι σεβαστής οικογένειας, που ζούσε στη Θεσσαλονίκη. Ο Κύριλλος ήταν μεγαλύτερος και γεννήθηκε γύρω στα 822 μ.Χ. και τον ονόμασαν Κωνσταντίνο. Και οι δύο φοιτούσαν σε σχολείο της πατρικής τους πόλης και διακρίνονταν για το ήθος και τη φιλομάθειά τους.

2.α. Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος

Ο πατέρας τους πέθανε, όταν ο Κωνσταντίνος ήταν δεκατεσσάρων ετών. Τότε, από τη σχολή της Μαγναύρας πρότειναν στη μητέρα τους να στείλει τους δυο γιους της να σπουδάσουν δωρεάν στο αυτοκρατορικό σχολείο. Η προσφορά έγινε δεκτή κι έτσι οι δυο αδελφοί βρέθηκαν στην Πόλη.

Ο Κωνσταντίνος σπούδασε αριθμητική και γεωμετρία με δάσκαλο το Λέοντα το Μαθηματικό, καθώς και φιλοσοφία με δάσκαλο το μετέπειτα πατριάρχη Φώτιο. Σπούδασε ακόμα μουσική, ρητορική και αστρονομία. Έμαθε να μιλά πολλές γλώσσες και ιδιαίτερα τη σλαβική. Το όνομα Κύριλλος το απέκτησε όταν δέχτηκε το μοναχικό σχήμα.

Ο αδελφός του Μεθόδιος, σπούδασε διοίκηση και οικονομία και υπηρέτησε σε διοικητικές θέσεις της εκκλησίας. Ασπάστηκε και αυτός το μοναχικό βίο και μόνασε στον Όλυμπο της Βιθυνίας.

3. Η παγκόσμια αναγνώριση του Κύριλλου και του Μεθόδιου

«Όποιος ασχοληθεί με την ιστορία των Σλάβων, όποιος ταξιδέψει στις χώρες τους, βρίσκει παντού τον Κύριλλο και το Μεθόδιο. Σ' όλες τις σλαβικές πόλεις, την Πράγα, το Βελιγράδι, τη Σόφια και τη Μόσχα οι δυο αυτοί θεσσαλονικείς θεωρούνται ως εθνικοί προστάτες τους. Οι επιστήμονες γράφουν την ιστορία τους, ο λαός τους σέβεται, η Ορθόδοξη Εκκλησία τους τιμά ως αγίους και οι πολιτικοί βλέπουν σ' αυτούς το σύμβολο της ενότητας για τη φυλή τους».

Λ. Λεζέ

[1] **εκχριστιανίζω:** πείθω άτομα ή λαούς να αποδεχθούν το χριστιανισμό.

22. Φιλικές σχέσεις και συγκρούσεις με τους Βούλγαρους και τους Ρώσους

Βούλγαροι και Ρώσοι επικοινωνούν με το Βυζάντιο και εκχριστιανίζονται. Οι σχέσεις τους με το βυζαντινό κράτος όμως περνούν και περιόδους εντάσεων και συγκρούσεων.

Α. Οι Βούλγαροι

Στις αρχές του 9ου αιώνα οι Βούλγαροι εξακολουθούσαν να κατοικούν μέσα στα εδάφη του Βυζαντίου, έχοντας την υποχρέωση να εμποδίζουν άλλους λαούς να κάνουν το ίδιο. Δεν περιορίστηκαν όμως στα εδάφη που όριζε η συνθήκη τους με το Βυζάντιο και σταδιακά προσπάθησαν να προσαρτήσουν στο κράτος που ίδρυσαν όλες τις περιοχές όπου ως τότε κατοικούσαν οι Σλάβοι.

Η ενέργειά τους αυτή οδήγησε σε προστριβές και συγκρούσεις με το Βυζάντιο, που κράτησαν περίπου δύο αιώνες. Τον 9ο αιώνα οι Βούλγαροι, με αρχηγό τους τον **Κρούμο,** έκαναν επιδρομές στη Θράκη κι έφτασαν ως και την Κωνσταντινούπολη. Οι Βυζαντινοί κατάφεραν να τους απωθήσουν ύστερα από σκληρές μάχες. Σε μια από αυτές μάλιστα σκοτώθηκε ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Νικηφόρος Α΄.

Υπήρξαν όμως και περίοδοι ειρηνικής συνύπαρξης και καλής γειτονίας μεταξύ τους. Στα χρόνια που βασιλιάς των Βουλγάρων ήταν ο **Βόγορης,** οι σχέσεις τους ξανάγιναν ειρηνικές. Ο Βόγορης βαφτίστηκε χριστιανός και πήρε το όνομα **Μιχαήλ.** Το παράδειγμά του ακολούθησαν χιλιάδες άλλοι ομοεθνείς του. Την ίδια περίοδο πήραν από τους Σλάβους το **κυριλλικό αλφάβητο** και το χρησιμοποίησαν για την οργάνωση του κράτους, για την εκπαίδευσή τους και για τη λειτουργία της εκκλησίας τους. Έτσι ήρθαν πιο κοντά στον τρόπο ζωής και στον πολιτισμό των Βυζαντινών.

Τα ειρηνικά χρόνια όμως δεν κράτησαν πολύ. Όταν αρχηγός των Βουλγάρων έγινε ο **Συμεών,** άρχισαν νέοι πόλεμοι με τους Βυζαντινούς. Ο αυτοκράτορας **Νικηφόρος Φωκάς,** βρέθηκε σε τόσο δύσκολη θέση, ώστε ζήτησε τη βοήθεια και των Ρώσων για να τους αντιμετωπίσει.

Λίγα χρόνια αργότερα οι Βούλγαροι, με αρχηγό το **Σαμουήλ,** επιτέθηκαν ξανά κι έκαναν φοβερές καταστροφές στις ελληνικές περιοχές, φτάνοντας ως την Πελοπόννησο. Ακολούθησαν σκληρές και μακροχρόνιες συγκρούσεις ανάμεσα στους δυο στρατούς. Ο βυζαντινός στρατηγός **Νικηφόρος Ουρανός** τούς αντιμετώπισε νικηφόρα στο **Σπερχειό** ποταμό και ο αυτοκράτορας **Βασίλειος ο Β'** συνέτριψε το στρατό τους στα στενά του **Κλειδιού** της Μακεδονίας, πλάι στον ποταμό Στρυμόνα

1. Το βάπτισμα του Βόγορη – Μιχαήλ
Μικρογραφία από βουλγαρικό χειρόγραφο (Βιβλιοθήκη Βατικανού)

(1014). Μετά τις ήττες αυτές, το βουλγαρικό κράτος διαλύθηκε και η Βουλγαρία έγινε βυζαντινή επαρχία. Για πολλές δεκαετίες ύστερα οι Βούλγαροι δεν ενόχλησαν πλέον το Βυζάντιο.

■ **Γιατί οι σχέσεις Βυζαντινών και Βουλγάρων βελτιώθηκαν όταν ο Βόγορης και πολλοί Βούλγαροι έγιναν Χριστιανοί;**

2. Ο Πατριάρχης Φώτιος προς τους επισκόπους της αυτοκρατορίας:

«Το έθνος των Βουλγάρων με τον εκχριστιανισμό του άλλαξε. Έγινε τόσο ήμερο και συνετό, ώστε εγκαταλείποντας τις πλάνες της ειδωλολατρίας ήρθε, παραδόξως, στο κέντρο της χριστιανικής πίστης».

Φώτιος, *Επιστολές.*

3. Ο Βασίλειος Β΄ στην Αθήνα

«Μετά την υποταγή των Βουλγάρων, ο αυτοκράτορας Βασίλειος ο Β΄ κατέβηκε στη νότια Ελλάδα, για να εμψυχώσει τους πληθυσμούς που είχαν υποστεί τις επιθέσεις και τις καταστροφές τους:

Φτάνοντας στην Αθήνα, ανέβηκε στην Ακρόπολη και πρόσφερε τα ευχαριστήρια της νίκης στη Θεοτόκο. Αφού κόσμησε το ναό της με πολλά λαμπρά και πολυτελή αναθήματα, γύρισε στην Κωνσταντινούπολη».

Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών* (11ος αιων.)

3.α. Ο Παρθενώνας στα βυζαντινά χρόνια λειτούργησε ως ναός της Παναγίας της Αθηνιώτισσας.
(χαλκογραφία του 1843).

Β. Οι Ρώσοι

Οι Ρώσοι είναι ο νεότερος, χρονικά, λαός που έγινε «γείτονας» των Βυζαντινών. Κατέβηκαν από τη Σκανδιναβική χερσόνησο κι εγκαταστάθηκαν στην ανατολική Ευρώπη, στην περιοχή του σημερινού Κιέβου της Ουκρανίας.

Οι αρχικές σχέσεις με το Βυζάντιο ήταν φιλικές. Το 860 μ.Χ. όμως, ρωσικός στόλος με 200 πλοιάρια μπήκε στο Βόσπορο, λεηλάτησε τις ακτές και τα νησιά της Προποντίδας και επιτέθηκε κατά της Κωνσταντινούπολης. Οι Βυζαντινοί, παρότι εκείνη την εποχή βρίσκονταν σε πόλεμο με τους Άραβες, κατάφεραν να τους απωθήσουν στον Εύξεινο Πόντο. Τα επόμενα χρόνια ήρθαν σε συμφωνίες ειρήνης και συνεργασίας μαζί τους.

Όταν οι Ρώσοι βοήθησαν τους Βυζαντινούς να αντιμετωπίσουν τους Βουλγάρους, κράτησαν για τον εαυτό τους τα εδάφη της αυτοκρατορίας που κατέλαβαν. Οι Βυζαντινοί με τον **Ιωάννη Τσιμισκή** πολέμησαν εναντίον τους και τους ανάγκασαν να αποσυρθούν και να επιστρέψουν στη χώρα τους.

Στα χρόνια που αυτοκράτορας ήταν ο Βασίλειος Β', και μετά, οι Ρώσοι εκχριστιανίστηκαν από τους Βυζαντινούς. Ο εκχριστιανισμός βοήθησε να αποκτήσουν οι ίδιοι και το Βυζάντιο μεγάλη πολιτική, οικονομική και πνευματική ακτινοβολία. Ανάμεσα στα δύο κράτη αναπτύχθηκαν στενοί θρησκευτικοί και πολιτικοί δεσμοί. Οι Ρώσοι γνώρισαν το βυζαντινό πολιτισμό και προόδευσαν, ενώ οι Βυζαντινοί εξασφάλισαν ειρήνη και συνεργασία μαζί τους. Οι φιλικοί αυτοί δεσμοί διατηρήθηκαν επί πολλούς αιώνες.

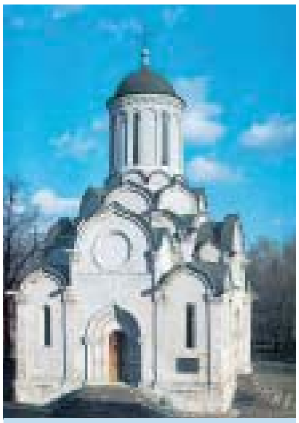

4. Ρωσική εκκλησία
(Μόσχα, Μονή Ανδρονίκωφ, 1400 περίπου)

■ **Οι Βούλγαροι και οι Ρώσοι δέχτηκαν με παρόμοιο τρόπο το χριστιανισμό. Πόσο επηρέασε αυτό τον πολιτισμό τους;**

5. Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Η Μεγάλη Δούκισσα της Ρωσίας Όλγα (του Κιέβου) αποφάσισε να γίνει Χριστιανή κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψής της στην Κωνσταντινούπολη, το 957 μ.Χ. Το βάπτισμά της έγινε στην Αγία Σοφία με μεγαλοπρεπή τελετή στην οποία μετείχαν ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης του Βυζαντίου.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο εγγονός της και διάδοχος Βλαδίμηρος, ο Μέγας, παντρεύτηκε την αδελφή του αυτοκράτορα Βασιλείου Β', Άννα, αφού πρώτα ο ίδιος και πλήθος υπήκοοί του, βαπτίστηκαν Χριστιανοί.

5.α. Η Κοινωνία των Αποστόλων
(Ψηφιδωτή εικόνα από την Αγία Σοφία του Κιέβου)

6.α. Οι Ρώσοι άγιοι Βόρης και Γκλεμ (Ιστορικό Μουσείο Μόσχας)

6. Ρώσοι άγιοι στην Κωνσταντινούπολη

Σε τιμητική θέση στο ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, που θεωρούνταν «εκκλησία μητέρα» της Ορθοδοξίας, ήταν τοποθετημένη εικόνα των Ρώσων Αγίων αδελφών Βόρη και Γκλεμ, για να τους προσκυνούν οι επισκέπτες που έφταναν στην Πόλη από τη Ρωσία.

Tamara Talbot Rice,
Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των βυζαντινών

Δ. Ανακεφαλαίωση (17-22)

Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν πολλούς τρόπους για να αντιμετωπίσουν τους γειτονικούς λαούς και να ζήσουν ειρηνικά μαζί τους:

- Ασφάλιζαν με στρατό τα σύνορά τους κι αντιμετώπιζαν τις απειλές τους.
- Επικοινωνούσαν κι υπέγραφαν συνθήκες ειρήνης μαζί τους.
- Χρησιμοποιούσαν διπλωματικά μέσα για να λύνουν τις διαφορές τους.
- Εξαγόραζαν με χρήματα τη συμφωνία τους, σε κάποιες περιπτώσεις.
- Τους παραχωρούσαν γη και τους έπαιρναν μισθοφόρους στο στρατό τους.

Συγκεκριμένα:

- Έκλεισαν ειρήνη με τους Αβάρους, δίνοντάς τους πολλά χρήματα.
- Πολέμησαν και νίκησαν τους Πέρσες στη χώρα τους
- Απώθησαν τους Άραβες από την Πόλη χρησιμοποιώντας το «υγρό πυρ».
- Εκχριστιάνισαν τους Σλάβους, τους Βουλγάρους και τους Ρώσους.
- «Χρησιμοποίησαν τη διπλωματία συχνότερα από το ξίφος».

Ε. Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

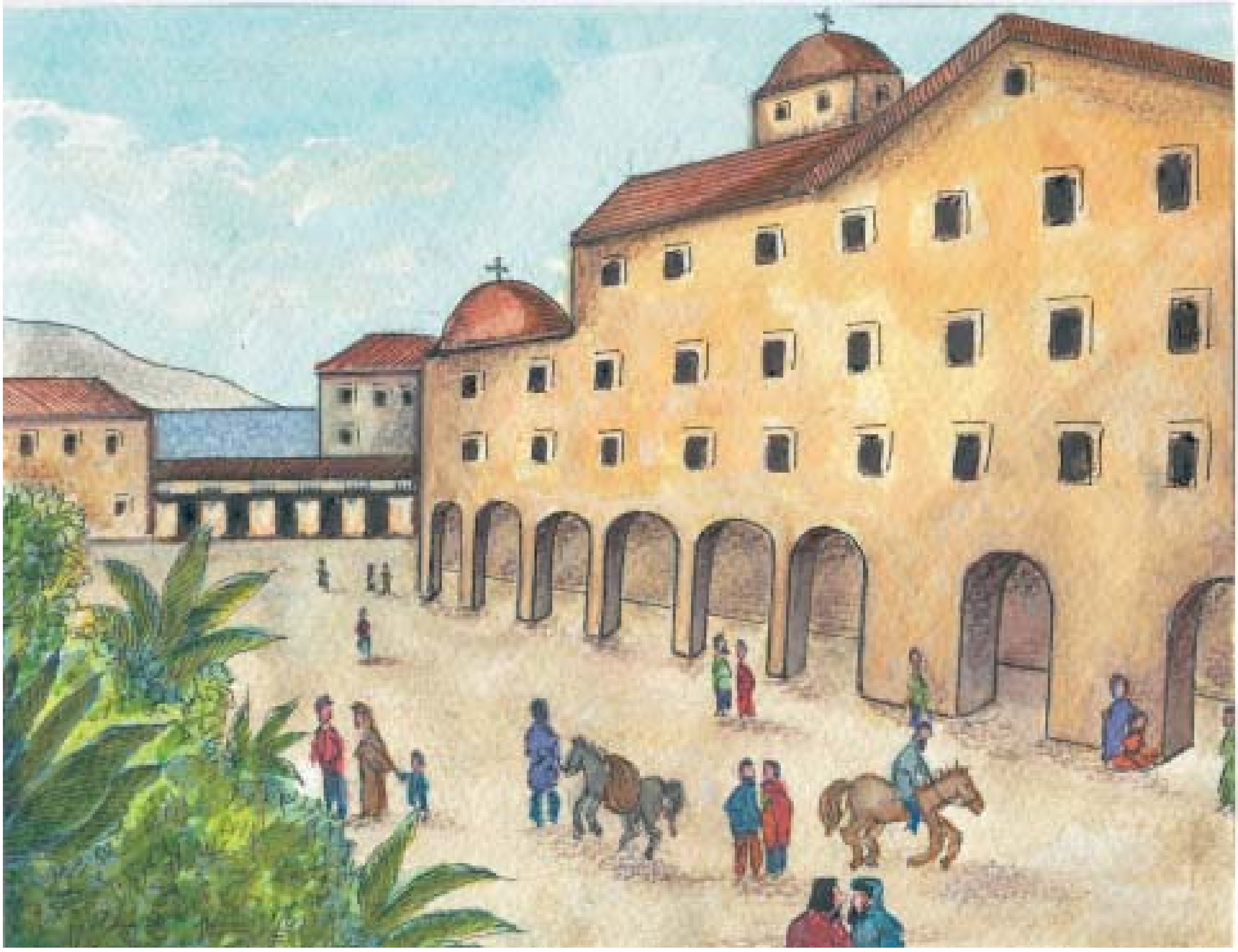

Η πατριαρχική σχολή της Κωνσταντινούπολης

23. Η νομοθεσία και η διοίκηση εκσυγχρονίζονται

Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι με τους «γείτονες» λαούς δημιουργούν εσωτερικά προβλήματα στην αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτορας Λέων Γ' ο Ίσαυρος προσπαθεί να τα αντιμετωπίσει με νομοθετικά και διοικητικά μέτρα.

Οι νικηφόροι πόλεμοι των Βυζαντινών με τους γειτονικούς λαούς, ιδιαίτερα με τους Άραβες, έσωσαν την Κωνσταντινούπολη και την αυτοκρατορία από μεγάλους κινδύνους. Δημιούργησαν όμως στο Βυζάντιο πολλά εσωτερικά προβλήματα, τα οποία χρειάστηκαν μεγάλες προσπάθειες για να ξεπεραστούν. Συγκεκριμένα:

- Αποδιοργάνωσαν το στρατό των συνόρων και των ακριτικών επαρχιών.
- Αποδυνάμωσαν οικονομικά το κράτος και στέρησαν την ύπαιθρο από εργατικά χέρια.
- Χαλάρωσαν την απονομή της δικαιοσύνης και οι νόμοι δεν εφαρμόζονταν με δίκαιο τρόπο για όλους.
- Στέρησαν από πολλούς μικροκαλλιεργητές τα κτήματά τους και τους μετέτρεψαν σε δουλοπάροικους των «δυνατών».

Για ν' αντιμετωπίσει τα σοβαρά αυτά προβλήματα ο αυτοκράτορας **Λέων ο Γ', ο Ίσαυρος,** έκανε τολμηρές **αλλαγές στη νομοθεσία και τη διοίκηση** του κράτους:

- Χώρισε την αυτοκρατορία σε μεγάλες περιφέρειες, τα **«Θέματα»,** και όρισε ως διοικητές στρατηγούς, υπεύθυνους για την ασφάλεια της περιοχής τους.
- Μοίρασε δημόσια γη στους γεωργούς των ακριτικών περιοχών, με την υποχρέωση να την καλλιεργούν οι ίδιοι, αλλά και να στρατεύονται για να την προστατεύουν στις ώρες των κινδύνων. **Ήταν οι γνωστοί μας Ακρίτες.**
- Εκσυγχρόνισε τους παλιούς νόμους του Ιουστινιανού, τους προσάρμοσε στις ανάγκες της εποχής και τους δημοσίευσε στην **«Εκλογή».** Στη συλλογή αυτή των νόμων, που ήταν γραμμένη σε απλή και κατανοητή ελληνική γλώσσα, όριζε ότι:

  «όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στους νόμους
  και τη Δικαιοσύνη».
- Με το **«Γεωργικό Νόμο»** προστάτευσε την περιουσία των ελευθέρων γεωργών και των κτηνοτρόφων και εξασφάλισε καλύτερες συνθήκες ζωής για όσους ζούσαν στην ύπαιθρο.
- Αφαίρεσε από τους κληρικούς και τους μοναχούς τη δημόσια εκπαίδευση και επέβαλε στα εκκλησιαστικά και τα μοναστηριακά κτήματα τον κοινό για όλους φόρο.
- Ανέθεσε την τήρηση των «φιλάνθρωπων» νόμων του στους «υπηρέτες της δικαιοσύνης», τους δικαστές, των οποίων το έργο θεωρούσε «το ση-

1. Εικόνες από τη γεωργική ζωή των Βυζαντινών (Βυζαντινή μικρογραφία. Μονή Εσφιγμένου, Άγιο Όρος)

μαντικότερο όλων επί της γης».

Τις μεταρρυθμίσεις αυτές του Λέοντα Γ' και των διαδόχων του δέχτηκαν με ανακούφιση οι λαϊκές τάξεις. Δυσαρεστήθηκαν όμως οι πλούσιοι, οι «δυνατοί» και οι μοναχοί, γιατί τα μέτρα αυτά τους εμπόδιζαν να κερδίζουν περισσότερα.

- **Γιατί οι μακροχρόνιοι πόλεμοι αποδυνάμωσαν το κράτος; Είχαμε παρόμοιες περιπτώσεις στο παρελθόν;**
- **Τα νομοθετικά και τα διοικητικά μέτρα των Ισαύρων δίνουν λύσεις στα προβλήματα της αυτοκρατορίας; Ποιο απ' αυτά τα προβλήματα λύνει το καθένα;**

2. Οδηγίες προς τους δικαστές.

«Συμβουλεύουμε και δίνουμε εντολή σε όσους υπηρετούν τη δικαιοσύνη να απέχουν από τις ανθρώπινες αδυναμίες. Με καθαρή σκέψη να αποδίδουν το δίκαιο στον καθένα, ανάλογα με τις πράξεις του. Μήτε τους φτωχούς να καταφρονούν, μήτε τους δυνατούς να αφήνουν ανεξέλεγκτους, όταν αδικούν.

Να θυμάστε πάντα ότι η υπερβολική αυστηρότητα καθώς και η υπερβολική επιείκεια είναι ανεπιθύμητες στο Θεό».

Λέων Γ΄ (απόσπασμα από την εισαγωγή της *Εκλογής*).

4. Κτηνοτρόφοι βόσκουν το κοπάδι τους
(βυζαντινή μικρογραφία)

3. Δυο διατάξεις του «Γεωργικού Νόμου»:

α. «Εάν βοσκός βοδιών παραλάβει από γεωργό το βόδι του και το σμίξει με την αγέλη και άλλων βοδιών που αυτός φυλάσσει, αλλά το βόδι το φάει λύκος, ο βοσκός δεν πληρώνει τη ζημιά, εάν δείξει στον κύριό του το σπαραγμένο από το αγρίμι ζώο».

β. «Εάν οπωροφύλακας συλληφθεί να κλέπτει και να πωλεί φρούτα από τα κτήματα που έχει οριστεί να φυλάσσει, να δαρθεί σκληρά και να στερηθεί το μισθό του».

5. Δικαιοσύνης έπαινος

«Από όλα τα επίγεια αγαθά προτιμήσαμε τη δικαιοσύνη. Μόνο αν φέρουμε αυτή κοντά στο λαό θα μπορέσει η αυτοκρατορία να αποκρούσει τους εχθρούς της».

Λέων Γ΄ (στην εισαγωγή της Εκλογής).

5.α. Ο αυτοκράτορας επιλύει διαφορές ανάμεσα σε στρατιωτικούς
(Βυζαντινή μικρογραφία, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

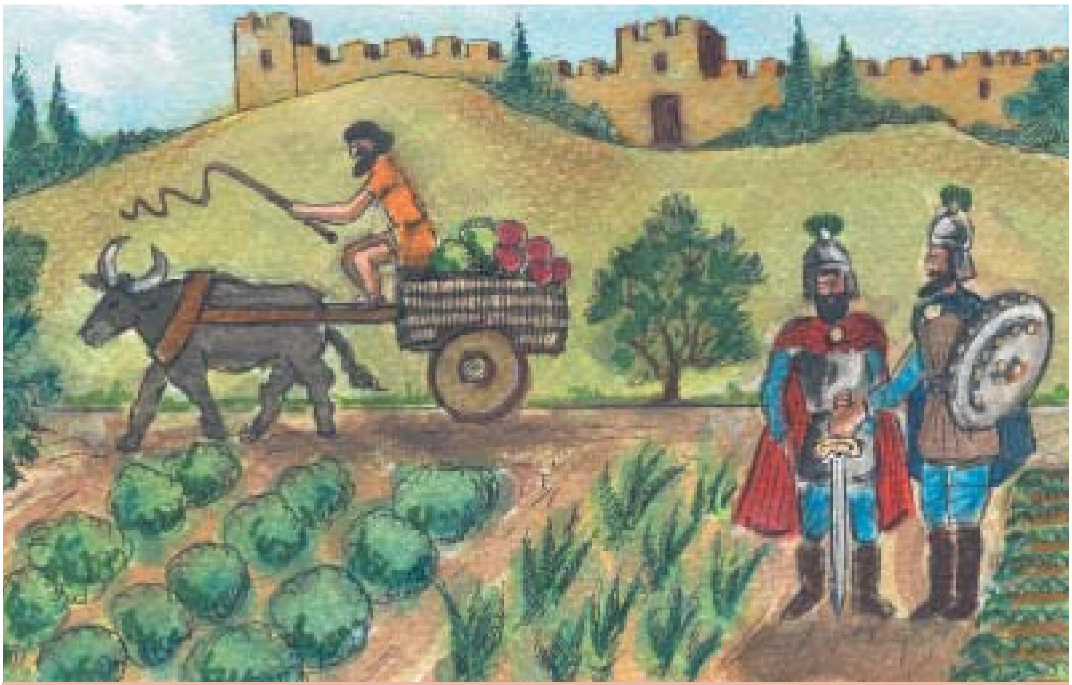

6. Οι καλλιεργητές της ακριτικής υπαίθρου τώρα ένιωθαν ασφαλείς.

24. Η κρίση της εικονομαχίας διχάζει τους Βυζαντινούς

Ο τρόπος λατρείας των εικόνων διχάζει τους Βυζαντινούς για έναν αιώνα. Η θρησκευτική αυτή διαμάχη βλάπτει σοβαρά την εκκλησία και το κράτος. Η Ζ΄ Οικουμενική σύνοδος ξαναφέρνει ειρήνη στην εκκλησία και στην αυτοκρατορία.

Στη διάρκεια του 8ου αιώνα η αυτοκρατορία συγκλονίστηκε από σοβαρές ταραχές, οι οποίες δίχασαν τους βυζαντινούς και έφεραν σε δύσκολη θέση το κράτος. Αιτία τους ήταν οι αποφάσεις των Ισαύρων αυτοκρατόρων Λέοντα Γ' και Κωνσταντίνου Ε΄:

- Να απαγορεύσουν την προσκύνηση και τη λατρεία των εικόνων.
- Να υποχρεώσουν τους μοναχούς και τους κληρικούς να υπηρετούν τη στρατιωτική θητεία τους, πριν δεχτούν το ιερατικό τους αξίωμα.

Οι αποφάσεις αυτές, καθώς και τα διοικητικά μέτρα για την εκκλησία, πάρθηκαν χωρίς προηγούμενη ενημέρωση και διαφώτιση του πληθυσμού. Γι' αυτό δημιούργησαν αναταραχή στους κληρικούς και στο λαό και τον χώρισαν σε δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις:

- τους **εικονομάχους,** που στήριζαν τις αποφάσεις του αυτοκράτορα και
- τους **εικονολάτρες,** που υπερασπίζονταν τη λατρεία των εικόνων.

Και οι δυο πλευρές ήταν ανυποχώρητες και υποστήριζαν με φανατισμό τις απόψεις τους.

1. Εικονομάχοι παριστάνονται σαν σταυρωτές του Ιησού, σε μικρογραφία χειρογράφου (Ιστορικό Μουσείο Μόσχας).

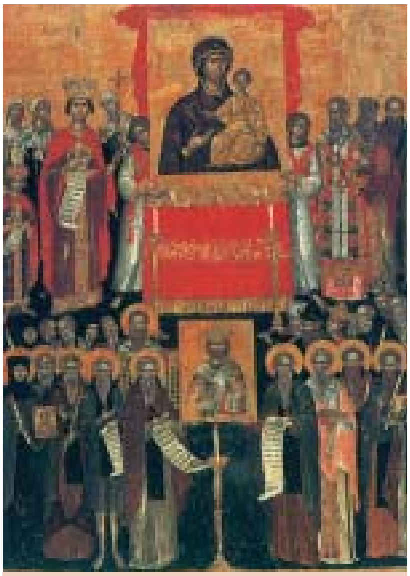

2. Η Αναστήλωση των εικόνων
Φορητή εικόνα 16ου αι., Μουσείο Μπενάκη

Ο διχασμός αυτός κράτησε έναν περίπου αιώνα και είχε δυσάρεστες συνέπειες για όλους. Στη διάρκειά του πολλοί άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και άλλοι φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν. Ναοί και μοναστήρια έκλεισαν και πολλές εικόνες, ψηφιδωτά και έργα τέχνης καταστράφηκαν. Διαταράχτηκαν ακόμη οι σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Δυτική εκκλησία, η οποία τάχτηκε με το μέρος των εικονολατρών.

Ο αυτοκράτορας Λέων Γ΄, που αντιμετώπισε με επιτυχία τους Άραβες κι έσωσε την Πόλη και την αυτοκρατορία, έχασε μεγάλο μέρος της δόξας του και χρεώθηκε αυτή την αναταραχή, που έβλαψε πολύ το βυζαντινό κράτος.

Την εσωτερική αυτή διαμάχη, που έμεινε γνωστή ως **εικονομαχία,** σταμάτησε η Ζ' οικουμενική σύνοδος, την οποία συγκάλεσε η αυτοκράτειρα **Θεοδώρα** (843). Εκεί αποφασίστηκε και έγινε δεκτό από όλους ότι:
«κατά την προσκύνηση των εικόνων η λατρεία των πιστών απευθύνεται προς τα εικονιζόμενα ιερά

πρόσωπα και όχι προς την ίδια την εικόνα και τα υλικά από τα οποία αυτή είναι φτιαγμένη».

Η συμφιλίωση αυτή των χριστιανών και η **αναστήλωση των εικόνων** γιορτάζεται από την εκκλησία μας, με πανηγυρικό τρόπο, την πρώτη Κυριακή των νηστειών του Πάσχα και ονομάζεται **Κυριακή της Ορθοδοξίας.**

- **Πώς κρίνετε τα μέτρα των Ισαύρων για τα εκκλησιαστικά θέματα; Ήταν όλα αναγκαία; Τι μπορούσε να γίνει για να αποφευχθούν οι συγκρούσεις;**
- **Θυμάστε προηγούμενες θρησκευτικές διαμάχες στην αυτοκρατορία; Κάνετε σύγκριση μεταξύ τους.**

3. Μια ειρηνική διαμαρτυρία–παραίτηση

«Όταν ο Λέων Γ' εξέδωσε το Διάταγμα κατά των αγίων και σεπτών[1] εικόνων προσκάλεσε τον αγιότατο πατριάρχη Γερμανό να το υπογράψει. Ο γενναίος ιεράρχης όμως αρνήθηκε την υπογραφή και την αρχιεροσύνη του. Έδωσε τα ιερά άμφιά του στον αυτοκράτορα και είπε: *«Αυτό που ζητάς από μένα, βασιλιά, είναι αδύνατο να το κάνω, χωρίς απόφαση Οικουμενικής Συνόδου»*. Και φεύγοντας πήγε στο πατρικό του σπίτι, στο Πλατάνι, και ησύχασε[2]». **Θεοφάνης** (Ιστορικός της εποχής).

4. Ο πρώτος διχασμός με τη Δύση

«Όταν ο πάπας της Ρώμης έμαθε την καθαίρεση των σεπτών εικόνων, εμπόδισε να σταλούν οι φόροι της Ρώμης και της Ιταλίας στην Κωνσταντινούπολη. Με επιστολή του ακόμη εμήνυσε στον αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ ότι δεν πρέπει ο βασιλιάς να κάνει λόγο και να μεταβάλει την αρχαία πίστη της εκκλησίας, η οποία έχει καθιερωθεί από τους αγίους πατέρες». **Θεοφάνης** (Ιστορικός της εποχής).

5. Το κλείσιμο των εκκλησιαστικών σχολείων

«Ο δυσσεβής Λέων Γ' όχι μόνον κατά των αγίων και σεπτών εικόνων άρχισε πόλεμο, αλλά και τα σχολεία και την εκπαίδευση, που από τα χρόνια του αγίου Κωνσταντίνου του Μεγάλου έως τώρα κρατούσε, αυτός τα έσβησε». **Θεοφάνης** (Ιστορικός της εποχής).

6. Και μια σύγχρονη άποψη για την εικονομαχία

«Η παθιασμένη λογοτεχνία της εποχής, η μόνη που έφτασε ως εμάς, αμαυρώνει και δυσφημεί σκόπιμα το έργο και την προσπάθεια των εικονομάχων αυτοκρατόρων, που εργάστηκαν όλοι και με όλες τους τις δυνάμεις για να σώσουν το Βυζάντιο από τον αραβικό κίνδυνο».

Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*

---

[1] **σεπτών:** σεβαστών.
[2] **ησύχασε:** έζησε την υπόλοιπη ζωή του ως μοναχός.

25. Το Βυζάντιο φτάνει στο απόγειο της ακμής του

Οι Μακεδόνες αυτοκράτορες κυβερνούν επί δύο αιώνες την αυτοκρατορία. Κάνουν αλλαγές στη διοίκηση και τη νομοθεσία. Προστατεύουν τη γεωργία, τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Είναι περίοδος ακμής και μεγαλείου για το Βυζάντιο.

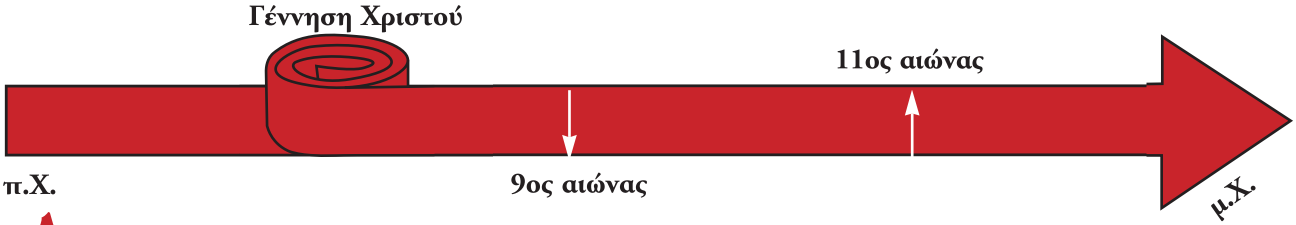

Από τον 9ο έως τον 11ο αιώνα το Βυζαντινό κράτος κυβέρνησαν αυτοκράτορες της **μακεδονικής δυναστείας**[1]. Στο διάστημα αυτό οι Μακεδόνες αυτοκράτορες, για την αντιμετώπιση των **εξωτερικών** θεμάτων:

- Οργάνωσαν αξιόμαχο στρατό και απελευθέρωσαν πολλά από τα κατακτημένα βυζαντινά εδάφη, στην Ανατολή, στη Δύση και στα Βαλκάνια.
- Έκλεισαν συνθήκες ειρήνης και φιλίας με τους λαούς του Βορρά και διέδωσαν το χριστιανισμό και το βυζαντινό πολιτισμό στις χώρες τους.
- Ξαναπήραν από τους Σαρακηνούς τον έλεγχο των θαλάσσιων δρόμων και τα βυζαντινά εμπορικά καράβια ανοίχτηκαν ξανά στο Αιγαίο, τη Μεσόγειο, την Αδριατική και τη νότια Ιταλία.

Ιδιαίτερη φροντίδα όμως έδειξαν και για την **εσωτερική οργάνωση** και καλή λειτουργία του κράτους. Για να το επιτύχουν:

- Οργάνωσαν καλύτερα **τα Θέματα** της αυτοκρατορίας και πρόσθεσαν σ' αυτά και νέα από τις απελευθερωμένες και τις ακριτικές περιοχές.
- Επανέφεραν την ηρεμία στην ταραγμένη από τις διαμάχες της εικονομαχίας εκκλησία και την έστρεψαν σε έργα ειρηνικά και φιλανθρωπικά.
- Ρύθμισαν με νέους νόμους *(Επαναγωγή και Πρόχειρο Νόμο)* τα καθήκοντα των αρχόντων, καθόρισαν τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας και προσάρμοσαν το δίκαιο στις συνθήκες της εποχής.
- Με το *«Επαρχιακό βιβλίο»* ρύθμισαν τα θέματα των εμπορικών συναλλαγών και έβαλαν τάξη στη λειτουργία των βιοτεχνιών και των επαγγελματιών, καθώς και στα όρια κέρδους καθενός.
- Συνέχισαν την προσπάθεια των Ισαύρων για την προστασία των μικροϊδιοκτητών και των ελεύθερων γεωργών

1. Χάρτης της αυτοκρατορίας στα χρόνια των Μακεδόνων

[1] **δυναστεία:** σειρά αυτοκρατόρων που ανήκαν στην ίδια οικογένεια ή κατάγονταν από την ίδια περιοχή.

από τους δυνατούς και επέβαλαν σ' αυτούς το νόμο του «Αλληλέγγυου». Αυτός όριζε ότι οι πλούσιοι γαιοκτήμονες, μαζί με τους δικούς τους φόρους, πληρώνουν στο κράτος και τους φόρους των φτωχών γειτόνων τους, όταν εκείνοι αδυνατούν.

Τα μέτρα αυτά βοήθησαν στην ανάπτυξη της γεωργίας, της βιοτεχνίας, της ναυτιλίας και του εμπορίου κι έφεραν πλούτο και δόξα στην αυτοκρατορία. Η περίοδος αυτή ήταν από τις πιο λαμπρές για την αυτοκρατορία και ονομάστηκε **«χρυσή εποχή του Βυζαντίου».**

- **Τι πέτυχαν οι Μακεδόνες στα ζητήματα της εκκλησίας;**
- **Ποιο από τα παραπάνω μέτρα βοήθησε τη γεωργία, το εμπόριο, τη βιοτεχνία, τη ναυτιλία;**

2. Οι Δυνατοί παρανομούν

«Οι **Δυνατοί** και οι **Υπερέχοντες**[2] στο Θέμα των Θρακησίων, περιφρονώντας τους βασιλικούς νόμους, το φυσικό δίκαιο και τη δική μου προσταγή, δε σταματούν να εισέρχονται στα χωριά και, προφασιζόμενοι την αγορά, τη δωρεά ή την κληρονομιά κτημάτων, να τυραννούν τους πένητες[3] χωρικούς και να τους κάνουν μετανάστες στον τόπο τους και στα κτήματά τους».

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος,
Νεαρά (Μάρτιος 947 μ.Χ.)

3. Δυνατός μεγαλοκτηματίας επιβλέπει το θερισμό των κτημάτων του.

4. Νόμοι υπέρ των αδυνάτων.

α. «Όλες οι αγοροπωλησίες που έγιναν ανάμεσα σε πένητες και δυνατούς δεν ισχύουν και είναι παράνομες. Γι 'αυτό αποφασίζουμε την επιστροφή των κτημάτων στους πένητες, χωρίς την απόδοση των χρημάτων της αγοράς, ούτε των φόρων και των δαπανών καλλιέργειάς τους. Είναι αυτονόητο ότι η διάταξη αυτή ισχύει και για το μέλλον».

β. «Οι δυνατοί επιθυμούμε να αγοράζουν ακίνητα από τους δυνατούς, οι δε στρατιώτες και οι πένητες γεωργοί επιτρέπουμε να συναλλάσσονται με τους όμοιους της δικής τους τάξης».

Βασίλειος Β', *Νεαραί*

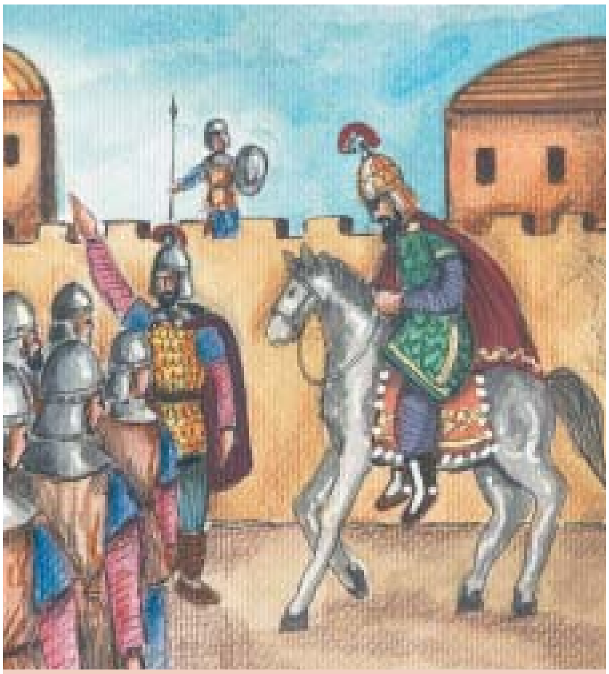

5. Οι Μακεδόνες αυτοκράτορες οργάνωσαν αξιόμαχο στρατό.

[2] **υπερέχοντες:** Έτσι ονόμαζαν αυτούς που με την εξουσία των αξιωμάτων τους, είχαν στην κατοχή τους μεγάλο γεωργικό κλήρο.
[3] **πένητες:** φτωχοί, μικροϊδιοκτήτες γεωργοί.

26. Η ανάπτυξη των γραμμάτων και η μελέτη των αρχαίων Ελλήνων κλασσικών

Στα χρόνια διακυβέρνησης των Μακεδόνων αυτοκρατόρων ανθίζουν τα γράμματα και οι τέχνες. Οι Βυζαντινοί μελετούν, σώζουν και διδάσκουν τους αρχαίους ΄Ελληνες συγγραφείς. Ο βυζαντινός πολιτισμός απλώνεται παντού.

Μετά τη λήξη της εικονομαχίας και στα χρόνια της Μακεδονικής δυναστείας, που ακολούθησαν, το Βυζάντιο γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στα γράμματα και τις τέχνες. Ο αυτοκράτορας **Μιχαήλ Γ'** και ο θείος του καίσαρας[1] **Βάρδας** ίδρυσαν το **πανεπιστήμιο της Μαγναύρας.** Σ' αυτό δίδαξαν ονομαστοί καθηγητές, όπως ο **Λέων ο μαθηματικός,** ο **πατριάρχης Φώτιος,** ο **Ιωάννης Γραμματικός** και ο φωτιστής των Σλάβων **Κωνσταντίνος-Κύριλλος.** Οι καθηγητές πληρώνονταν από το κράτος και *«το έργο τους ήταν κάλλιστο και περιβόητο».*[2]

Όλα σχεδόν τα μαθήματα γίνονταν στην ελληνική γλώσσα και στην έδρα της Φιλοσοφίας διδάσκονταν οι αρχαίοι ΄Ελληνες συγγραφείς. Η φοίτηση όσων διακρίνονταν για την επιμέλειά τους ήταν δωρεάν. Από τους καθηγητές και τους απόφοιτους του Πανεπιστημίου το βυζαντινό κράτος και η εκκλησία έπαιρναν τους ανώτερους υπαλλήλους τους.

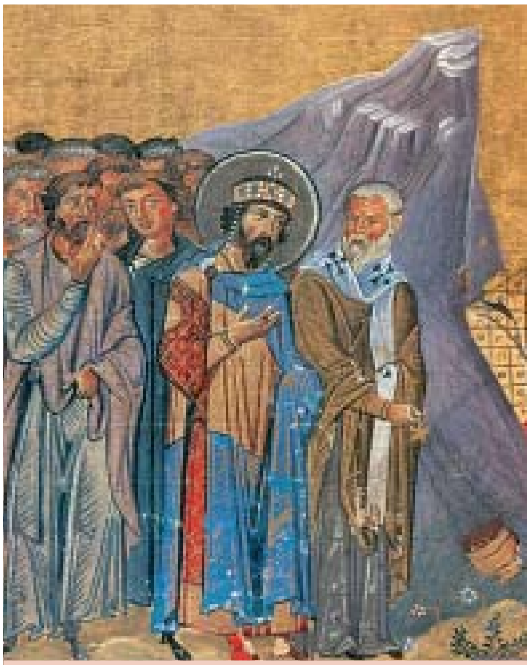

1. Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄ ανάμεσα σε δασκάλους και φοιτητές του Πανεπιστημίου
(Μικρογραφία, Ρώμη, Βατικανή Βιβλιοθήκη).

Την ίδια περίοδο λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη και η **Πατριαρχική Σχολή.** Εκεί, όπως και στη Μαγναύρα, δίδαξαν μορφωμένοι κληρικοί και λαϊκοί. Μελέτησαν τους αρχαίους ΄Ελληνες συγγραφείς και κατέγραψαν σε χειρόγραφα βιβλία και περγαμηνές ό,τι από τη αρχαία λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και τις επιστήμες είχε διασωθεί. Στο έργο αυτό πρωτοστατούσαν ο πατριάρχης **Φώτιος,** ο επίσκοπος Καισαρείας **Αρέθας** και ο φιλόσοφος **Μιχαήλ Ψελλός.** Τα χειρόγραφα αυτά βιβλία, ζωγραφισμένα με θαυμάσιες μικρογραφίες, πλούτιζαν τις δημόσιες βιβλιοθήκες του κράτους και πωλούνταν στις ιδιωτικές. Από τα έσοδα των πωλήσεων αγόραζαν τα υλικά γραφής των βιβλίων.

Αλλά και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες **Λέων ΣΤ΄ ο σοφός** και **Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος** έγραψαν πολλά βιβλία. Τα χρόνια αυτά *«το παλάτι έμοιαζε με ακαδημία, όπου όλοι μελετούσαν».* Η ανάπτυξη αυτή των γραμμάτων ωφέλησε και την τέχνη. Η μικρογραφία, η ελεφαντοτεχνία[3] και η διακοσμητική λειτούργησαν παράλληλα προς την αγιογραφία, που επανήλθε μετά την αναστήλωση των εικόνων. Για όλα αυτά, πολλοί ονομάζουν την περίοδο αυτή «χρυσή εποχή» του Βυζαντίου και άλλοι «μακεδονική αναγέννηση».

[1] **καίσαρας:** επίτροπος – αναπληρωτής του ανήλικου αυτοκράτορα.
[2] **περιβόητο:** περίφημο, ονομαστό.
[3] **ελεφαντοτεχνία:** τέχνη κατασκευής μικρών αντικειμένων από δόντια ελέφαντα.

- **Είναι δικαιολογημένοι οι τίτλοι «χρυσή εποχή» και «μακεδονική αναγέννηση», που δίνουν στην περίοδο αυτή; Με ποιες παλαιότερες καλές εποχές μοιάζει;**
- **Πώς κρίνετε την απόφαση του πανεπιστημίου να φοιτούν δωρεάν σ' αυτό όσοι φοιτητές διακρίνονταν για την επιμέλειά τους; Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα;**

2. «Εάν σήμερα μπορούμε να διαβάζουμε τον Πλάτωνα, τον Όμηρο και τον Ευριπίδη από το πρωτότυπό τους, το οφείλουμε πρώτιστα στους διακεκριμένους Έλληνες λογίους, οι οποίοι το δέκατο αιώνα διέσωσαν πολλά κείμενα από την καταστροφή».

Διον. Α. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ιστορία*

3. Λέων ο Μαθηματικός

Ο Άραβας χαλίφης της Βαγδάτης ήθελε να πάρει στην αυλή του το Λέοντα το Μαθηματικό, που ήταν διευθυντής του Πανεπιστημίου. Γι αυτό έστειλε στον αυτοκράτορα Θεόφιλο μεγάλη ποσότητα χρυσού και του υποσχέθηκε διαρκή ειρήνη. Ο Θεόφιλος όμως αρνήθηκε:
«Θα ήταν ανόητο για μας να διώξουμε από τη χώρα μας και να δώσουμε σε άλλους ένα καλό, για το οποίο το γένος μας τιμάται και θαυμάζεται από όλους», είπε.

Τα μετά το Θεοφάνη

3.α. Οι Βυζαντινοί απορρίπτουν τις προτάσεις του Άραβα Χαλίφη της Βαγδάτης.

4. «Στα μοναστικά κέντρα του Αγίου Όρους, της Ανατολής και της Πόλης ασκημένες ομάδες γραφέων μοναχών αντέγραψαν και διέσωσαν από τη φθορά και την καταστροφή χιλιάδες αρχαία ελληνικά συγγράμματα. Με τον τρόπο αυτό τα μοναστήρια πρωτοστάτησαν στη διάσωση της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς».

Kurt Weitzmann,
Βυζαντινή ιστορία

4.α. Βυζαντινοί μοναχοί αντιγράφουν αρχαία κείμενα.

5. Ο Προφήτης Ησαΐας, η Νύχτα και ο Όρθρος
(Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)
Χαρακτηριστικό δείγμα τέχνης της Μακεδονικής Αναγέννησης, όπου υπάρχουν θέματα από την αρχαιότητα και τη φύση.

27. Η καθημερινή ζωή στην ύπαιθρο στα χρόνια των Ισαύρων και των Μακεδόνων

Μεγάλο μέρος του βυζαντινού πληθυσμού ζει στην ύπαιθρο σε όμορφα χωριά και κωμοπόλεις. Τα σπίτια τους είναι ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση. Οι πιο πολλοί είναι γεωργοί και βοσκοί. Αγαπούν τη ζωή και τον τόπο τους και χαίρονται με το κυνήγι και το ψάρεμα.

Μεγάλο μέρος των Βυζαντινών ζούσε στην ύπαιθρο. Κατοικούσαν σε κωμοπόλεις και χωριά, αλλά και σε οικισμούς και σε αγροικίες[1] χτισμένες γύρω από αυτά. Τα πιο πολλά χωριά ήταν χτισμένα στις πλαγιές λόφων πλάι σε πηγές, που ήταν και πηγή ζωής για τους κατοίκους τους. Στο κέντρο του χωριού ήταν η πλατεία και η μεγάλη εκκλησία. Εκεί τη μέρα της γιορτής του προστάτη Αγίου γινόταν τοπικό πανηγύρι. Παρόμοιες γιορτές και πανηγύρια γίνονταν και στα ξωκλήσια των χωριών και ιδιαίτερα σ' αυτά που γιόρταζαν την άνοιξη ή το καλοκαίρι.

Τα σπίτια της υπαίθρου ήταν ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών. Οι μικροκαλλιεργητές έμεναν σε ισόγειες στενόχωρες κατοικίες με χαμηλές πόρτες και μικρά παράθυρα. Οι Δυνατοί[2] ζούσαν σε διώροφα σπίτια σκεπασμένα με κεραμίδια, με εξωτερική σκάλα και εξώστες, για θέα και αναψυχή. Στα «κατώγια»[3] των σπιτιών και στον ασφαλισμένο περίβολό τους υπήρχαν κελάρια, πατητήρια και αποθήκες για τους καρπούς και τα τρόφιμα. Πλούσιοι και φτωχοί φρόντιζαν να μη λείπουν από το σπίτι τα απαραίτητα για τη διατροφή της οικογένειάς τους είδη. Το **σιτάρι, το κρασί και το λάδι** της χρονιάς ήταν στην πρώτη φροντίδα τους.

1. Βυζαντινό πανηγύρι σε ξωκλήσι

Οι γυναίκες είχαν την επιμέλεια του σπιτιού, των παιδιών, των τροφίμων και των φαγητών. Στις γεωργικές εργασίες έπαιρναν συνήθως μέρος μόνο στις περιόδους συγκομιδής των

[1] **αγροικίες:** εξώσπιτα χτισμένα στα κτήματα. Ανήκαν, συνήθως, στους «δυνατούς». Εκεί έμεναν μόνιμα οι δουλοπάροικοι καλλιεργητές, που είχαν χάσει τα κτήματά τους από χρέη.
[2] **Δυνατοί:** πλούσιοι μεγαλοϊδιοκτήτες.
[3] **κατώγι:** αυτό που είναι κάτω από την επιφάνεια της γης, υπόγειο.

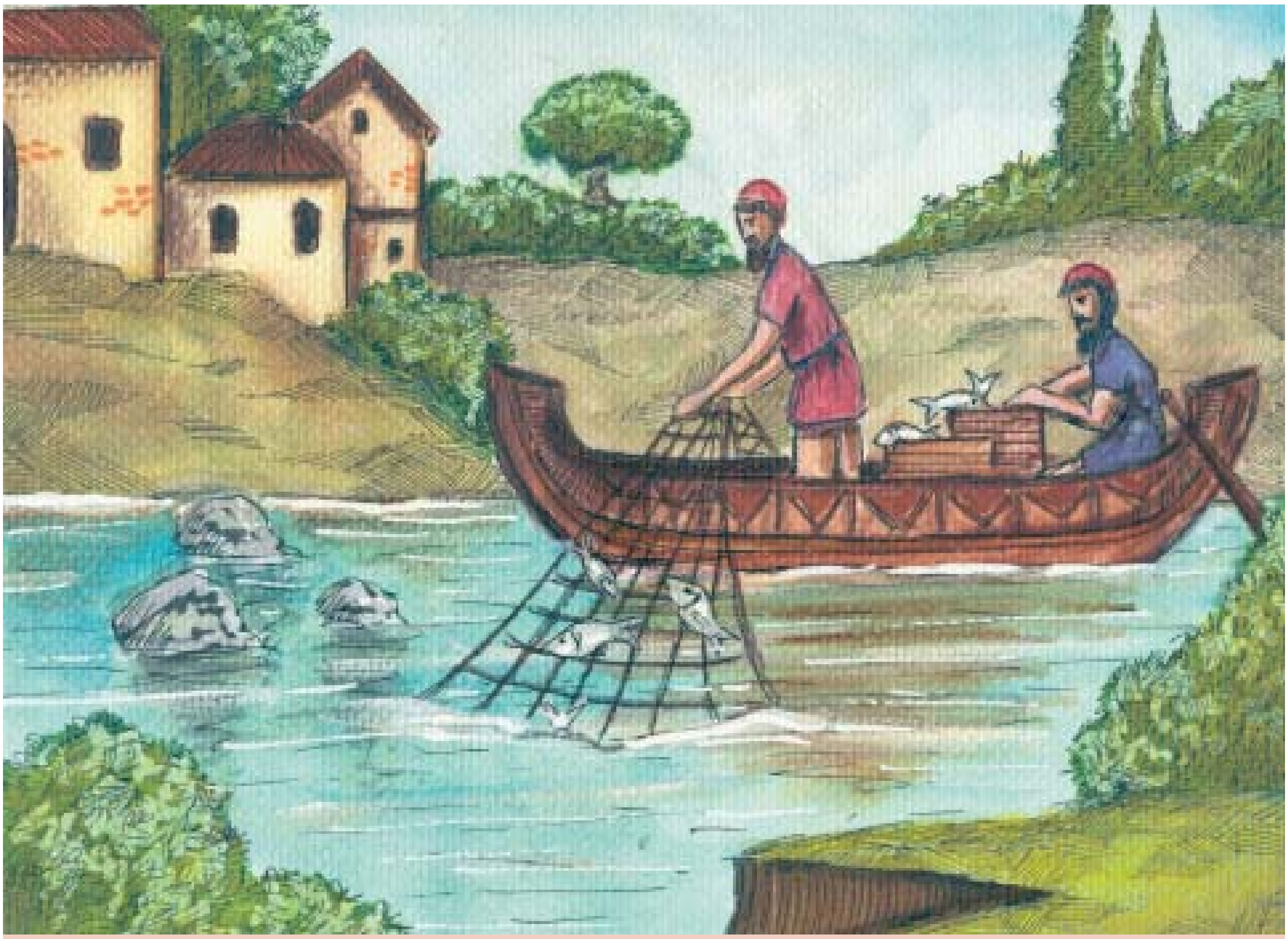

2. Στους Βυζαντινούς άρεσε ιδιαίτερα το ψάρεμα.

καρπών. Πολλές όμως εργάζονταν στο σπίτι υφαίνοντας και κεντώντας και άλλες σε εργαστήρια και καταστήματα αρωμάτων και μεταξιού.

Κάθε χωριό είχε τη δική του περιφέρεια γης, που ανήκε στους κατοίκους του. Γύρω από τους οικισμούς υπήρχαν **κήποι** και **περιβόλια** με καρποφόρα δέντρα και πιο μακριά κτήματα φυτεμένα με αμπέλια, ελιές και χωράφια σπαρμένα με δημητριακά. Πολλές περιοχές της υπαίθρου ήταν φυτεμένες με μουριές, που με τα φύλλα τους έτρεφαν μεταξοσκώληκες. Σε κάθε χωριό ακόμη υπήρχε κοινόχρηστη περιοχή με δάση και βοσκοτόπια για την προμήθεια ξύλων και για τη βοσκή των ζώων. Η καλλιεργήσιμη γη ανήκε σε μικροκαλλιεργητές και η πιο πολλή σε μεγαλοϊδιοκτήτες ή «Δυνατούς», καθώς τους έλεγαν.

Οι κάτοικοι των στεριανών χωριών ήταν συνήθως γεωργοί και βοσκοί. Στα νησιά και στα παράλια ασχολούνταν με το ψάρεμα και τη ναυτιλία. Το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας το περνούσαν καλλιεργώντας τα κτήματά τους ή βόσκοντας τα ζώα τους. Το ψάρεμα και το κυνήγι όμως τους ευχαριστούσε ιδιαίτερα. Αρκετοί από αυτούς ακόμη ήταν τεχνίτες γεωργικών μέσων και εργαλείων, μεταφορείς και μικρέμποροι των αγροτικών προϊόντων.

- **Γιατί οι Βυζαντινοί προτιμούσαν να κτίζουν τα χωριά τους σε πλαγιές λόφων και πλάι σε πηγές; Έχετε χωριά με αυτά τα χαρίσματα στην περιοχή σας;**
- **Τι καλλιεργούσαν οι Βυζαντινοί; Ποιες απ' αυτές τις καλλιέργειες εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα;**

3. Αυτές οι φράσεις έχουν ρίζες βυζαντινές

«Πάμε να τσιμπήσουμε κάτι».

Οι Βυζαντινοί, όπως και οι αρχαίοι, έτρωγαν τις στερεές τροφές με τα χέρια. Όταν έτρωγαν κρέας έπιαναν και τσιμπούσαν τη μερίδα τους με τα δάχτυλα. Από τη συνήθεια αυτή των Βυζαντινών έχει μείνει η φράση, που λέμε ως σήμερα στους καλεσμένους μας: Πάμε να τσιμπήσουμε κάτι (δηλαδή να φάμε).

«Αυτό μοσχοβολάει».

Οι κάτοικοι της υπαίθρου και ιδιαίτερα οι γυναίκες μάζευαν και χρησιμοποιούσαν αρωματικά φυτά, βότανα και λουλούδια για τον καλλωπισμό τους, τη μαγειρική και την παρασκευή αρωμάτων. Πολλά απ᾽ αυτά τα πουλούσαν, και μάλιστα σε καλές τιμές. Πιο περιζήτητο από όλα αυτά για το άρωμά του ήταν ο μόσχος. Γι᾽ αυτό εξακολουθούμε να λέμε ακόμη: Αυτό μοσχοβολάει ή αυτό το μοσχοπούλησε.

«Αυτός είναι ξεφτέρι».

Πολλοί Βυζαντινοί στα κυνήγια τους, αντί για σκύλους, χρησιμοποιούσαν εκπαιδευμένα απ᾽ αυτούς γεράκια, τα ξεφτέρια όπως τα έλεγαν, για τη σύλληψη των θηραμάτων. Τα γυμνασμένα αυτά αρπακτικά ήταν περιζήτητα, επειδή δε λάθευαν στο κυνήγι τους. Γι᾽ αυτό και σήμερα λέμε ξεφτέρια αυτούς που αναζητούν και πετυχαίνουν το στόχο τους.

3.α. Βυζαντινοί κυνηγούν με εκπαιδευμένα γεράκια.

3.β. Οι Βυζαντινοί έπιαναν τα πουλιά με παγίδες που έστηναν πάνω σε δέντρα. Τα ξεγελούσαν με άλλα πουλιά, «κράκτες»[4], που κρατούσαν σε κλουβιά.

Χάθηκε σαν το σκυλί στ᾽ αμπέλι

Την εποχή που ωρίμαζαν τα σταφύλια, τακτικοί επισκέπτες των αμπελιών ήταν διάφορα ζώα όπως σκύλοι και αλεπούδες. Σ᾽ αυτά τα ζώα άρεσαν πολύ τα σταφύλια. Για ν᾽ αποφύγουν τις ζημιές οι αμπελουργοί έστηναν παγίδες, ώστε να τα πιάσουν, και κάποια έχαναν τη ζωή τους. Ο «Γεωργικός Νόμος» μάλιστα όριζε ότι: «εάν κάποιος στήσει παγίδα στην περίοδο καρποφορίας των αμπελιών και πέσει σ᾽ αυτή σκύλος και πεθάνει, ο ιδιοκτήτης του αμπελιού δεν έχει καμιά ευθύνη και ο ιδιοκτήτης του σκύλου δεν πληρώνεται για τη ζημιά του ζώου του».

Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*

[4] Τα ελεύθερα πουλιά πήγαιναν κοντά στα σκλαβωμένα, που έκραζαν (καλούσαν), κι έπεφταν στις παγίδες των κυνηγών.

3.γ. Βυζαντινοί γεωργοί εισπράττουν τα ημερομίσθιά τους για την καλλιέργεια αμπελώνα. (Μικρογραφία από Ευαγγέλιο, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Ε. Ανακεφαλαίωση (23-27)

Στα χρόνια των Ισαύρων αυτοκρατόρων έγιναν τολμηρές μεταρρυθμίσεις στη νομοθεσία και στη διοίκηση:

- Χωρίστηκε η αυτοκρατορία σε θέματα.
- Ψηφίστηκαν νόμοι για καλύτερες συνθήκες ζωής στους αγρότες.
- Ανατέθηκε στους δικαστές η πιστή εφαρμογή των νόμων.

Όμως:

- Δημιουργήθηκε το πρόβλημα της λατρείας των εικόνων.
- Διχάστηκε ο λαός σε εικονομάχους και στους εικονολάτρες.
- Καταστράφηκαν ανεκτίμητα έργα τέχνης.
- Η εικονομαχία σκίασε το έργο και η δόξα των Ισαύρων.

Το πρόβλημα της εικονομαχίας λύθηκε οριστικά με την αναστήλωση των εικόνων.

Στα χρόνια διακυβέρνησης των Μακεδόνων:

- Το κράτος αναδιοργανώθηκε και μεγάλωσε.
- Ψηφίστηκαν φιλάνθρωποι και δίκαιοι νόμοι.
- Άνθισαν ιδιαίτερα τα γράμματα και οι τέχνες.
- Δημιουργήθηκαν και λειτούργησαν ανώτατες σχολές.
- Διδάχτηκαν και διασώθηκαν πολλά αρχαία ελληνικά κείμενα.
- Προόδευσε η γεωργία, η βιοτεχνία και το εμπόριο.

ΣΤ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΠΑΡΑΚΜΑΖΕΙ ΚΑΙ ΥΠΟΚΥΠΤΕΙ ΣΕ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (1204 μ.Χ.)
(Τοιχογραφία από την αίθουσα του Μεγάλου Συμβουλίου, στο Ανάκτορο των Δόγηδων, Βενετία)

28. Το Κράτος αντιμετωπίζει μεγάλα εσωτερικά προβλήματα

Τα μέτρα για την προστασία των γεωργών δεν εφαρμόζονται. Η πρωτεύουσα αποξενώνεται από τις αγροτικές επαρχίες της. Ο στρατός αποδυναμώνεται, ο λαός δυσαρεστείται και τα οικονομικά του κράτους παραλύουν.

Στα τελευταία χρόνια της Μακεδονικής Δυναστείας[1] το βυζαντινό κράτος κυβέρνησαν αυτοκράτορες, που με τις λαθεμένες ενέργειές τους έβλαψαν την αυτοκρατορία και το οδήγησαν σε **παρακμή**[2]. Οι αυτοκράτορες αυτοί πήραν το μέρος των πλούσιων αξιωματούχων της πρωτεύουσας και των «δυνατών» των επαρχιών, οι οποίοι δυσανασχετούσαν για τα μέτρα των προηγούμενων αυτοκρατόρων. Με νεα νομοθετικά μέτρα:

- Κατάργησαν το νόμο του «Αλληλέγγυου» και άλλες διατάξεις, που προστάτευαν τους μικρούς καλλιεργητές από τους δυνατούς και τους εισπράκτορες των φόρων.
- Σταμάτησαν να δίνουν κλήρο γης (στρατιωτόπι) στους ακρίτες των συνόρων και επέτρεψαν και σ' αυτούς που είχαν από πριν να τον πουλούν σε **δυνατούς** και σε **υπερέχοντες.**
- Έβαλαν ξένους μισθοφόρους στη θέση και των βυζαντινών στρατιωτών, θεωρώντας ότι αυτοί στοίχιζαν λιγότερα χρήματα στο κράτος.

Τα μέτρα αυτά προκάλεσαν αναταραχή στην αυτοκρατορία και δημιούργησαν πολλά εσωτερικά προβλήματα στο κράτος. Οι αγροτικοί πληθυσμοί των επαρχιών έμεναν ξανά απροστάτευτοι στα χέρια των δυνατών και των φορολόγων[3]. Αυτό τους έκανε να αποξενωθούν από την πρωτεύουσα και να νιώθουν τους κατοίκους της εχθρούς και αντιπάλους.

Σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση βρέθηκαν και οι κάτοικοι των ακριτικών περιοχών, που δεν

1. Βυζαντινοί φρουροί των συνόρων. Οι φρουρές αυτές στα χρόνια της παρακμής αποδιοργανώθηκαν (μικρογραφία χειρογράφου, Ι.Μ. Βατοπεδίου, Άγιο Όρος).

[1] Η μακεδονική δυναστεία κυβέρνησε την αυτοκρατορία από τον 9ο έως τον 11ο αιώνα.
[2] **παρακμή:** κατάπτωση, μαρασμός.
[3] **φορολόγος:** ο εισπράκτορας των κρατικών φόρων.

μπορούσαν πλέον να καταταγούν στο στρατό **ως ακρίτες.** Τα κτήματά τους, που ως τότε ήταν αφορολόγητα, μπήκαν σε φορολογία και κινδύνευαν να τα χάσουν ή να γίνουν δουλοπάροικοι των δυνατών για τα χρέη τους. Γι' αυτό πολλοί τα πουλούσαν, εξαγόραζαν τη στρατιωτική τους θητεία και αναζητούσαν καλύτερη τύχη στις πόλεις.

Σε κακή κατάσταση όμως βρέθηκαν και τα **οικονομικά του κράτους.** Τα κρατικά **έσοδα** είχαν περιοριστεί και τα έξοδα πολλαπλασιάζονταν. Οι δαπάνες για τη συντήρηση του εμπορικού και του πολεμικού στόλου θεωρήθηκαν μεγάλες. Γι' αυτό τα καράβια παραμελήθηκαν και το πολεμικό ναυτικό σιγά-σιγά εγκαταλείφθηκε. Η ασφάλεια του Βυζαντίου αλλά και η διακίνηση των προϊόντων ανατέθηκε με συνθήκη **στους Βενετούς,** στους οποίους δόθηκαν πολλά εμπορικά **προνόμια.**

2. Τα βυζαντινά καράβια σταμάτησαν το εμπόριο, μετά την παραχώρηση προνομίων στους Βενετούς.
(Μικρογραφία, Πατριαρχική βιβλιοθήκη Ιεροσολύμων)

Οι ενέργειες αυτές, αντί να βελτιώσουν τα έσοδα του κράτους, τα μείωσαν ακόμη περισσότερο. Οι ταπεινωτικές συνθήκες παραχώρησης προνομίων σε ξένους οδήγησαν το Βυζάντιο σε εξάρτηση από τις ναυτικές πόλεις της Ιταλίας και σε αδυναμία να αντιμετωπίσει τους νέους εχθρούς που απειλούσαν και παραβίαζαν τα σύνορά του.

- **Ποια είναι τα εσωτερικά προβλήματα του Βυζαντίου;**
- **Ποιες ήταν οι συνέπειες της κατάργησης του νόμου του «αλληλέγγυου»;**

3. Τα στρατιωτικά κτήματα των Βυζαντινών

Οι στρατιώτες διέθεταν κτηματική περιουσία, που είτε την αγόραζαν μόνοι τους είτε τους την παραχωρούσε το κράτος, με αντάλλαγμα τη στρατιωτική υπηρεσία και τη φύλαξη της περιοχής που ανήκαν τα κτήματα. Ο θεσμός αυτός βοήθησε την πολεμική ισχύ του κράτους, αλλά από το τέλος του 10ου αιώνα καταργείται. Από εδώ και στο εξής το Βυζάντιο βρίσκεται αναγκασμένο να στηριχτεί σε ξένα μισθοφορικά στρατεύματα. Κι αυτός είναι ένας από τους λόγους που θα το οδηγήσουν στην παρακμή του.

Will Durant, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*

4. Ο μητροπολίτης της Αθήνας γράφει στην Πόλη:

«Εσείς, τρυφεροί της Κωνσταντινουπόλεως πολίτες, δε νοιάζεστε για ό,τι συμβαίνει έξω από τις πύλες των τειχών της πόλης σας. Ουδέποτε επισκεφθήκατε τις μακρινές επαρχίες και τις γειτονικές πόλεις να τους διδάξετε ευνομία. Μένετε στην πόλη σας και φροντίζετε την καλοπέρασή σας. Σ' αυτές στέλνετε μόνο τους φορολόγους με δόντια θηρίων. Κι ερημώνονται τα χωριά και οι πόλεις της υπαίθρου από αυτούς κι από άλλους εχθρούς».

Μιχαήλ Χωνιάτης (Μητροπολίτης Αθηνών)

4.α. Βυζαντινός φορολόγος εισπράττει χρήματα από τους οφειλέτες.
(Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο, Ι. Μ. Αγ. Αικατερίνης, Σινά)

29. Νέοι εχθροί εμφανίζονται και αποσπούν εδάφη από την αυτοκρατορία

Οι Σελτζούκοι Τούρκοι και οι Νορμανδοί απειλούν την αυτοκρατορία και την Πόλη. Η Ανατολική και η Δυτική εκκλησία χωρίζονται οριστικά. Ο Αλέξιος Α΄ ο Κομνηνός απομακρύνει τους Νορμανδούς.

Στα μέσα του 11ου αιώνα τις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας απειλούσαν οι **Σελτζούκοι Τούρκοι.** Ήταν λαός ασιατικής καταγωγής και πολλοί απ' αυτούς υπηρετούσαν ως μισθοφόροι κοντά στους Άραβες, από τους οποίους πήραν και τη μουσουλμανική θρησκεία. Με αρχηγό τους τον **Άλπ-Αρσλάν** πέρασαν τα σχεδόν αφύλακτα βυζαντινά σύνορα, κατάκτησαν τις ανατολικές επαρχίες της Αρμενίας και της Καππαδοκίας και έφτασαν ως την Καισάρεια. Τελικός στόχος τους όμως ήταν η Κωνσταντινούπολη.

1. Ρωμανός Δ΄ Διογένης

Το 1068 αυτοκράτορας του Βυζαντίου έγινε ο **Ρωμανός Δ', ο Διογένης.** Καταγόταν από την Καππαδοκία και διακρινόταν για το ήθος και τη γενναιότητά του. Παρά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε, οργάνωσε ένα αξιόμαχο εκστρατευτικό σώμα και, οδηγώντας το ο ίδιος, έσπευσε να αντιμετωπίσει τους Σελτζούκους.

2. Οι Τούρκοι και οι Νορμανδοί απειλούν την αυτοκρατορία από την Ανατολή και τη Δύση.

Στη μάχη του **Ματζικέρτ** όμως **(1071)** ο στρατός του Ρωμανού έπαθε μεγάλη καταστροφή και ο ίδιος πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Τούρκους. Έτσι ανεμπόδιστοι τώρα οι Σελτζούκοι, κατέλαβαν ολόκληρη σχεδόν τη Μικρά Ασία και απέκοψαν τους δρόμους των Βυζαντινών για την Ανατολή.

Δέκα χρόνια μετά τη μάχη του Ματζικέρτ, το 1081, αυτοκράτορας του Βυζαντίου ανέλαβε ο **Αλέξιος Α', ο Κομνηνός,** ο οποίος προσπάθησε να οργανώσει το κράτος και να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο των Σελτζούκων. Την ίδια περίπου εποχή όμως εμφανίστηκε στη Δύση ένας άλλος λαός, **οι Νορμανδοί,** οι οποίοι διακρίνονταν για τις ναυτικές τους ικανότητες. Αυτοί κατέβηκαν από τη Σκανδιναβία και τη Βόρεια Ευρώπη και ακολουθώντας το ρεύμα των ποταμών, έφτασαν ως τη Μεσόγειο.

Εκμεταλλευόμενοι τα εσωτερικά προβλήματα των Βυζαντινών και τις συγκρούσεις τους με τους Σελτζούκους Τούρκους, κατάκτησαν χωρίς δυσκολία τα βυζαντινά εδάφη της Νότιας Ιταλίας. Στη συνέχεια πέρασαν στη Βαλκανική, κατέλαβαν το **Δυρράχιο** και, ακολουθώντας την **Εγνατία οδό,** βάδισαν κατά της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης. Μια άλλη ναυτική ομάδα τους κινήθηκε προς την Πελοπόννησο και λεηλάτησε τα παράλιά της.

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' τότε ζήτησε βοήθεια από τους **Βενετούς,** δίνοντάς τους ως αντάλλαγμα εμπορικά προνόμια στη Μεσόγειο και στα βυζαντινά λιμάνια. Στην Κωνσταντινούπολη τους επέτρεψε να εγκατασταθούν έξω από τα τείχη, στην έξοδο του Κεράτιου, στο Γαλατά, και να δημιουργήσουν εκεί δική τους εμπορική συνοικία, χωρίς να πληρώνουν φόρους. Οι Βενετοί ανταποκρίθηκαν πρόθυμα στην πρότασή του. Βοήθησαν τους Βυζαντινούς στη θάλασσα και από κοινού κατάφεραν να νικήσουν τους Νορμανδούς και να τους απομακρύνουν από τα Βαλκάνια.

- **Ποια προβλήματα αντιμετώπιζαν οι Βυζαντινοί τον 11ο αιώνα;**
- **Τι ανάγκασε τον Αλέξιο τον Α΄ τον Κομνηνό να παραχωρήσει εμπορικά προνόμια στους Βενετούς;**

3. Βενετοί έμποροι στο λιμάνι του Γαλατά
(Μικρογραφία χειρογράφου, Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρίσι)

4. Τσάμικος

Στα κακοτράχαλα τα βουνά,
με το σουραύλι και το ζουρνά,
πάνω στην πέτρα την αγιασμένη,
χορεύουν τώρα τρεις αντρειωμένοι.

Ο Νικηφόρος κι ο Διγενής
κι ο γιος της Άννας της Κομνηνής.

Δική τους είναι μια φλούδα γης,
μα εσύ, Χριστέ μου, τους ευλογείς
για να γλιτώσουν αυτή τη φλούδα,
απ᾽ το τσακάλι και την αρκούδα.

Δες πως χορεύει ο Νικηταράς
κι αηδόνι γίνεται ο ταμπουράς!

Από την Ήπειρο στο Μοριά
κι απ᾽ το σκοτάδι στην λευτεριά.
Το πανηγύρι κρατάει χρόνια,
στα μαρμαρένια του Χάρου αλώνια

Κριτής κι αφέντης είν᾽ ο θεός
και δραγουμάνος του ο λαός.

Στίχοι: Νίκου Γκάτσου
Μουσική: Μάνου Χατζιδάκι

5. Ο Αλπ Αρσλάν τιμά τον αιχμάλωτο Ρωμανό Δ´

Ο αρχηγός των Σελτζούκων Τούρκων Αλπ Αρσλάν, μετά τη μάχη του Ματζικέρτ φέρθηκε στον αιχμάλωτο αυτοκράτορα Ρωμανό Δ´ με την καλοσύνη που μόνον οι γενναίοι διαθέτουν. Τον κάλεσε στο γεύμα και του είπε:
«Μη φοβάσαι, δε θα πάθεις κανένα κακό. Θα τιμηθείς όπως αξίζει στη βασιλική σου μεγαλειότητα. Γιατί πιστεύω πως είναι ανόητος ο άνθρωπος εκείνος που δε συλλογίζεται ότι η τύχη μεταβάλλεται και δε σέβεται τις συμφορές των άλλων».
Και, τηρώντας το λόγο του, τον ελευθέρωσε μαζί με τους άνδρες της φρουράς του και υπέγραψε συνθήκη ειρήνης μαζί του.

Μ. Ψελλός, *Χρονογραφία*

6. Η Άννα Κομνηνή

Ο Αλέξιος Α´ Κομνηνός, όταν γύρισε στο παλάτι από τους πολέμους του με τους Νορμανδούς, ήταν κατάκοπος και εξαντλημένος. Μετά από τρεις ημέρες δέχτηκε το καλύτερο δώρο που μπορούσε να του χαρίσει η γυναίκα του Ειρήνη. Ένα όμορφο κοριτσάκι. Ο Αλέξιος σήκωσε τα μάτια του στον ουρανό και αναφώνησε:
-Ευχαριστώ, Κύριε. Αν δεν έρθει ξοπίσω της γιος, αυτή θα είναι διάδοχός μου, αυτή θα στηρίξει το θρόνο μου.
Μέσα στην κούνια τής φόρεσαν το αυτοκρατορικό διάδημα και την αρραβώνιασαν με το δεκάχρονο Κωνσταντίνο Δούκα, γιο του εκθρονισμένου αυτοκράτορα Μ. Δούκα.

Σοφία Παπαδάκη, *Ιστορίες από το Βυζάντιο*

30α. Η τέταρτη σταυροφορία και η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους

Οι σταυροφόροι βοηθούμενοι από τους Βενετούς καταλαμβάνουν την Πόλη. Πολλοί Έλληνες αναγκάζονται να φύγουν και να ιδρύσουν τέσσερα νέα κράτη με σκοπό να ξαναπάρουν την Κωνσταντινούπολη.

Ανάμεσα στις περιοχές που κατέλαβαν οι Σελτζούκοι ήταν και τα **Ιεροσόλυμα,** η ιερή πόλη που έζησε και δίδαξε ο Χριστός. Μετά από αυτό οι χριστιανοί προσκυνητές δεν μπορούσαν να επισκέπτονται ακίνδυνα τους **αγίους τόπους** και όσοι τόλμησαν να το κάνουν συνελήφθησαν, ληστεύτηκαν και βασανίστηκαν.

Οι Βυζαντινοί δεν μπορούσαν να δώσουν μόνοι τους λύση στο πρόβλημα αυτό. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας **Αλέξιος Α'**, ο **Κομνηνός,** παρά το σχίσμα που είχε προηγηθεί[1], ζήτησε βοήθεια από τον **Πάπα της Ρώμης** και τους χριστιανούς της Δύσης. Ο Πάπας δέχτηκε με προθυμία την πρόταση αυτή, γιατί του έδινε την ευκαιρία να παρεμβαίνει στα πράγματα της ανατολικής εκκλησίας.

Γι' αυτό παρακίνησε και τους χριστιανούς άρχοντες των κρατών της Δύσης και των πόλεων της Ιταλίας να βοηθήσουν όλοι την προσπάθεια απελευθέρωσης των Αγίων Τόπων. Αυτοί όμως, αντί να στείλουν βοήθεια στους βυζαντινούς, οργάνωσαν μόνοι τους τέσσερις εκστρατείες που τις ονόμασαν **σταυροφορίες.** Σκοπός τους ήταν να νικήσουν τους Σελτζούκους και να κρατήσουν δικά τους όσα μέρη ελευθερώσουν.

Στην τέταρτη σταυροφορία, οι σταυροφόροι[2] συγκεντρώθηκαν στη **Βενετία.** Απόφασή τους ήταν να περάσουν με πλοία στην **Αίγυπτο** και μετά να κατευθυνθούν στην Αγία Πόλη, τα Ιεροσόλυμα. Οι Βενετοί διέθεσαν τα καράβια τους μαζί με τα πληρώματά τους. Ως αντάλλαγμα θα έπαιρναν τα μισά από τα εδάφη και τα λάφυρα που θα κατακτούσαν.

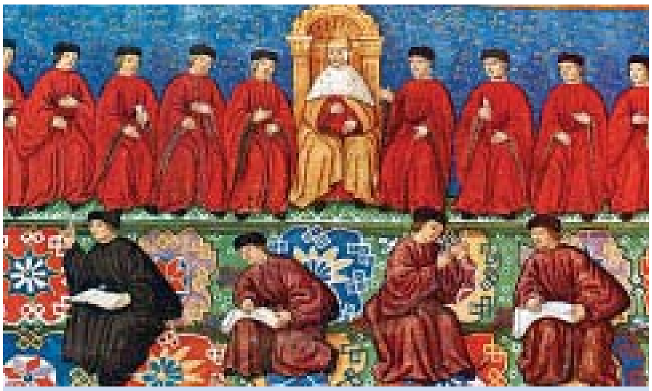

1. Το συμβούλιο διακυβέρνησης της Βενετίας
(Μικρογραφία χειρογράφου, Μουσείο Conté)

2. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους
(Μικρογραφία χειρογράφου, Παρίσι, Βιβλιοθήκη Αρσενάλ, 15ος αι.)

[1] Οι αντιθέσεις ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική εκκλησία οδήγησαν το 1054 σε οριστική διακοπή των σχέσεων μεταξύ τους, η οποία ονομάστηκε **σχίσμα**.
[2] **Σταυροφόροι:** Ονομάστηκαν έτσι από το σταυρό που όλοι έφεραν στο χιτώνα τους.

Λίγο πριν την αναχώρηση του στόλου παρουσιάστηκε στους Βενετούς ο εκθρονισμένος αυτοκράτορας του Βυζαντίου Αλέξιος Άγγελος και ζήτησε τη βοήθειά τους για να ξαναπάρει το θρόνο, τάζοντάς τους πολλά χρήματα και δώρα. Οι Βενετοί δέχτηκαν την πρότασή του και ο ναύαρχός τους, αντί να κατευθυνθεί στην Αίγυπτο, οδήγησε τους σταυροφόρους στην Κωνσταντινούπολη και ζήτησε από αυτούς να την καταλάβουν.

Η απόρθητη ως τότε βασιλεύουσα έπεσε στα χέρια των σταυροφόρων. Χάθηκαν πολλές ανθρώπινες ζωές. Επί τρεις ημέρες οι κατακτητές λεηλατούσαν, κατέστρεφαν και έκαιγαν την ανυπεράσπιστη Πόλη. Δε σεβάστηκαν ούτε τα ιερά μνημεία, ούτε τις εκκλησίες, ούτε τα μοναστήρια. Το πιο φρικτό έγκλημά τους όμως ήταν η λεηλασία και η απογύμνωση της Αγίας Σοφίας από τα ιερά της σκεύη.

- **Ποιος ήταν ο σκοπός των σταυροφόρων της 4ης σταυροφορίας στην αρχή και γιατί άλλαξε στη συνέχεια;**
- **Πώς αντιμετώπισαν οι χριστιανοί σταυροφόροι την Κωνσταντινούπολη;**

3. Η Βασιλεύουσα

Ο Γάλλος ιστορικός Βελλεαρδουίνος, που ακολουθούσε τη Σταυροφορία γράφει:
«Όταν αντικρίσαμε την Κωνσταντινούπολη, δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι υπάρχει άλλη τόσο πλούσια πόλη παρόμοια με αυτή. Τα ψηλά τείχη, οι πλούσιοι πύργοι, τα ανάκτορα και οι μεγάλες εκκλησίες, που ήταν τόσες πολλές ώστε κανείς δεν μπορεί να πιστέψει πως τις είδε όλες. Κανένας από μας δεν ήταν τόσο σκληρός , ώστε να μην αισθανθεί το δέρμα του να ανατριχιάζει. Γιατί ποτέ άλλος λαός, από την απαρχή του κόσμου, δεν ανέλαβε μια τόσο μεγάλη επιχείρηση όσο εκείνη της δικής μας επίθεσης».

Will Durant, *Παγκόσμια Ιστορία Πολιτισμού*

4. Θρήνος για τη χαμένη Πόλη

«Ω πόλη, βασίλισσα των πόλεων, ποιος είναι εκείνος που μας παίρνει από σένα, όπως τα παιδιά από την αγαπημένη τους μητέρα; Τι θα γίνουμε; Πού θα πάμε; Ποια παρηγοριά θα βρούμε, γυμνοί καθώς είμαστε, όπως ήρθαμε στον κόσμο, και άστεγοι σαν τα πουλιά;».

Νικήτας Χωνιάτης (βυζαντινός χρονογράφος)

5. *Εκδικητής*

«Την άπαρτη πόλη μας ξένου πόδι την πάτησε. Εννιακοσίων χρόνων ένδοξη ζωή έσβησε. Φράγκοι, Βενετσιάνοι και Γερμανοί χύνονται απάνω της αχόρταγα. Με το σταυρό συντρίβουν το σταυρό μας, με τη θρησκεία τους πελεκούν τη θρησκεία μας.
Γαλέρες φεύγουν και γαλέρες έρχονται. Παίρνουν τα πλούτη μας, τη δόξα μας, τα ιερά μας. Αλλού τα πάνε στη Δύση, να ημερέψουν και κείνης τους λαούς, να δοξάσουν και κείνης τα χώματα. Η Βενετιά τα δέχεται περίχαρη, στολίζεται και καμαρώνει. Στήνει στις πλατείες της τ᾽ άλογα τ᾽ ανεμοπόδαρα, του ακράτητου λαού συμβολική παράσταση».[3] **Ανδρέας Καρκαβίτσας,** *Λόγια της πλώρης* (1899).

6. Πολύτιμο δισκοπότηρο από την Αγία Σοφία. Μεταφέρθηκε κι αυτό στη Βενετία.

[3] Μιλά για τα άλογα του Λυσίππου, στα οποία αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο 10, σελ. 35.

30β. Τα ελληνικά κράτη μετά την άλωση της Πόλης

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (1204) δημιουργήθηκαν από βυζαντινούς άρχοντες τέσσερα μικρά ελληνικά κράτη, με σκοπό να απελευθερώσουν τη σκλαβωμένη πρωτεύουσα:

1. Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας

Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Θεόδωρος Λάσκαρης και ο Πατριάρχης, μετά την άλωση της Πόλης, κατέφυγαν στη **Νίκαια** της Μικράς Ασίας[1] και ανασύνταξαν εκεί την **εξόριστη βυζαντινή** αυτοκρατορία. Αυτή φιλοξενούσε τώρα τον αυτοκρατορικό αετό και μάλιστα δικέφαλο, με το ένα κεφάλι να κοιτάζει την Ανατολή και το άλλο τη χαμένη Κωνσταντινούπολη. Κάνοντας διπλό αγώνα, κατά των Τούρκων και των Φράγκων, ο Λάσκαρης και οι διάδοχοί του Παλαιολόγοι κατάφεραν να διατηρήσουν τη νέα «αυτοκρατορία» επί 57 χρόνια και από εκεί να απελευθερώσουν την Πόλη (1261).

Η ιστορία της αυτοκρατορίας της Νίκαιας είναι **«η ιστορία της Πόλης χωρίς την Πόλη».**

1. Ο δικέφαλος αετός έγινε το σύμβολο της εξόριστης αυτοκρατορίας.

2. Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Ιδρυτές της ήταν οι Κομνηνοί. Πρωτεύουσά της είχε την **Τραπεζούντα** του Εύξεινου Πόντου. Η θέση και η μεγάλη απόστασή της από τα άλλα ελληνικά κράτη δεν τη βοήθησε να συνεργαστεί μαζί τους. Οι ιδρυτές και οι διάδοχοί τους, αγωνίστηκαν μόνοι, ανάμεσα σε πολλούς εχθρικούς λαούς, την οργάνωσαν οικονομικά και στρατιωτικά και κατάφεραν να την κρατήσουν ελεύθερη **257** χρόνια.

Στο διάστημα αυτό, αλλά και στα χρόνια της τουρκοκρατίας που ακολούθησαν, η Τραπεζούντα ήταν το χριστιανικό κέντρο των γύρω από τον Εύξεινο Πόντο ελληνικών πόλεων. Σ' αυτή έχει τις ρίζες του ο ποντιακός ελληνισμός και γι' αυτή μιλούν ακόμη οι παραδόσεις, οι χοροί και τα τραγούδια των Ποντίων.

2. Πόντιοι χορευτές και λυράρης

3. Ο ναός της Αγίας Σοφίας στην Τραπεζούντα. Οι ιδρυτές του νέου κρατιδίου μετέφεραν εδώ τις μνήμες και το όνομα της Μεγάλης Εκκλησίας.

[1] **Νίκαια:** Πόλη κοντά στην ασιατική πλευρά της Προποντίδας, που απέχει 160 χιλ. από την Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας δηλαδή κατέφυγε στην κοντινότερη μεγάλη πόλη.

3. Το Δεσποτάτο[2] της Ηπείρου

Το ίδρυσε στην ΄**Ηπειρο** ο δεσπότης Μιχαήλ Α΄ Άγγελος με πρωτεύουσά του την ΄**Αρτα.** Με τον καιρό αύξησε την επικράτειά του σε όλη τη δυτική Ελλάδα και τη Μακεδονία. Η πιο σημαντική στιγμή της ιστορίας του όμως ήταν η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, της δεύτερης σημαντικής πόλης της Αυτοκρατορίας, από τους Λατίνους, είκοσι χρόνια μετά την άλωσή της (1224).

4. Στην Παναγία την Παρηγορίτισσα αφιέρωσαν τη Μητρόπολή τους, στην Άρτα, οι ιδρυτές του Δεσποτάτου της Ηπείρου.

4. Το Δεσποτάτο του Μιστρά

Το ίδρυσαν πολύ αργότερα οι Παλαιολόγοι σε οχυρωμένη από τους Φράγκους θέση, κοντά στη Σπάρτη. Το μικρό, στο ξεκίνημά του, Δεσποτάτο απλώθηκε σιγά-σιγά και, αφαιρώντας εδάφη από τους Φράγκους, έφτασε ως τον Ισθμό της Κορίνθου. Το Δεσποτάτο γνώρισε μεγάλη ακμή στα γράμματα και τις τέχνες. Εδώ έζησε και δίδαξε ο σοφός **Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός**. Εδώ στέφθηκε ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου **Κωνσταντίνος Παλαιολόγος.**

Τα κάστρα, τα παλάτια και οι εκκλησίες του σώζονται ως σήμερα και δίνουν ανάγλυφη την εικόνα της βυζαντινής αυτής πολιτείας.

5. Ο Μιστράς όπως σώζεται σήμερα

[2] **Δεσποτάτο:** Πριγκιπάτο, **δεσπότης:** ηγεμόνας.

31. Η ανάκτηση της Πόλης από το Μιχαήλ Η΄, τον Παλαιολόγο

Η Κωνσταντινούπολη απελευθερώνεται και ξαναγίνεται πρωτεύουσα του βυζαντινού κράτους. Τώρα όμως αντιμετωπίζει πολλά εσωτερικά προβλήματα και απειλείται από περισσότερους εχθρούς.

Οι Φράγκοι που κυρίευσαν την Κωνσταντινούπολη, αφού τη λεηλάτησαν για πολύ καιρό και πήραν τους θησαυρούς της, άρχισαν πλέον να μην ενδιαφέρονται γι' αυτή.

Ο **Μιχαήλ Η΄, ο Παλαιολόγος,** που ήταν αυτοκράτορας της Νίκαιας, δεν άφησε την ευκαιρία να πάει χαμένη. Με μυστική εντολή δικοί του άνθρωποι παρακολουθούσαν μέρα-νύχτα την πόλη αναζητώντας τρόπο να μπουν σ' αυτή κρυφά και να την πάρουν δίχως πόλεμο. Παράλληλα ο ίδιος συνεργάστηκε και με τους Γενουάτες[1], που είχαν ισχυρό ναυτικό, και τους υποσχέθηκε εμπορικά προνόμια στα βυζαντινά λιμάνια, αν τον βοηθούσαν να ξαναπάρει την Πόλη.

Η τύχη όμως βοήθησε τον αυτοκράτορα να πετύχει μόνος το σκοπό του. Το καλοκαίρι του **1261** ο στρατηγός του Αλέξιος Στρατηγόπουλος κατάφερε να μπει στην Πόλη από αφύλαχτο άνοιγμα των τειχών και να την καταλάβει χωρίς καμιά αντίσταση των Φράγκων.

1. Ο Μιχαήλ Η΄, ο Παλαιολόγος, στέφθηκε αυτοκράτορας και στην Αγία Σοφία.

Έτσι, ο Μιχαήλ Η΄, ο Παλαιολόγος, στέφτηκε αυτοκράτορας στο ναό της Αγίας Σοφίας από τον Πατριάρχη Αρσένιο. Ο ίδιος ακόμη κατάφερε να ξαναπάρει αρκετά από τα κατακτημένα μέρη της Ελλάδας. Ένα μεγάλο μέρος τους όμως παρέμεινε στους Φράγκους.

Στα πενήντα επτά χρόνια, που η Κωνσταντινούπολη ήταν στα χέρια των Λατίνων, κανένας από τους κατακτητές-ηγεμόνες της δεν κατανόησε τα προβλήματα των Ελλήνων κατοίκων της. Τα ταμεία του κράτους άδειασαν, τα κτίσματα ερειπώθηκαν και τα έργα τέχνης λεηλατήθηκαν ή μεταφέρθηκαν στη Δύση. Η χριστιανική πίστη κλονίστηκε και οι Φράγκοι, που βεβήλωσαν τους ιερούς ναούς της Πόλης, έγιναν μισητοί κι ανεπιθύμητοι για όλους τους Βυζαντινούς.

Η ανάκτηση της Πόλης όμως δεν έλυσε τα προβλήματα που υπήρχαν ούτε τα νέα που είχαν δημιουργηθεί. Η Κωνσταντινούπολη έμεινε χωρίς συμμάχους και οι εχθροί τώρα ήταν πολλοί. Στην Ανατολή παραμόνευαν νέα και πιο επικίνδυνα τουρκικά φύλα, στο Βορρά απειλούσαν οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι, στη Δύση οι Φράγκοι και οι Βενετοί. Όλα φανέρωναν ότι η αυτοκρατορία εξέπεμπε τις τελευταίες αναλαμπές της, λίγο πριν την τελική της πτώση.

[1] Η **Γένουα** ήταν ναυτική πόλη της Ιταλίας και ανταγωνιζόταν τη Βενετία στο εμπόριο.

- **Με ποιο τρόπο ξαναπήραν οι Βυζαντινοί την Πόλη;**
- **Σε τι κατάσταση βρήκαν οι Βυζαντινοί την Κωνσταντινούπολη;**

2. Σχέδιο της Κωνσταντινούπολης κατά το 15ο αιώνα. Διακρίνονται τα τείχη, ο Κεράτιος κόλπος και ο Γαλατάς, όπου είχαν εγκατασταθεί Βενετοί και Γενουάτες. (Φλωρεντία, Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη).

3. Στην Πόλη από το κρυφό πέρασμα

«Ο στρατηγός Αλέξιος Στρατηγόπουλος καιρό πολύ προσπαθούσε να βρει τρόπο να μπει στη βασιλεύουσα. Βλέποντας όμως τα απόρθητα τείχη που ορθώνονταν μπροστά του είχε απογοητευτεί. Ένα πρωινό οι στρατιώτες του έφεραν στη σκηνή του ένα γέροντα, που βρέθηκε ξαφνικά μπροστά τους έξω από τα τείχη. Τότε ο στρατηγός τον πήρε παράμερα και τον ρώτησε:

- Ποιος είσαι; Από πού έρχεσαι και πού πας;
- Από την Πόλη έρχομαι, άρχοντά μου, και πάω εδώ κοντά στα περιβόλια μου.
- Δε λες την αλήθεια. Αφού είναι ακόμη νύχτα, πώς σε άφησαν οι φύλακες να βγεις από τα τείχη;
- Είναι μια κρυφή τρύπα κάτω από τα τείχη, άρχοντά μου, που κανένας άλλος δεν την ξέρει, εκτός από μένα. Εγώ την ξέρω από παλιά. Και, όταν θέλω, μπαίνω-βγαίνω απ' αυτή στην Πόλη χωρίς να με δει κανείς.

Ο Στρατηγόπουλος χάρηκε πολύ. Του έταξε δώρα και τιμές αν του έδειχνε το κρυφό πέρασμα και κατάφερνε κι αυτός να μπει στην Πόλη. Ο γέροντας, που κατάλαβε με ποιον είχε να κάμει, δέχτηκε με χαρά να πει το μυστικό και χωρίς δώρα. Οδήγησε το στρατηγό κοντά στα τείχη και του έδειξε το κρυφό πέρασμα. Την άλλη μέρα η Πόλη ήταν ξανά στα χέρια των Βυζαντινών».

Γ. Φραντζής (Βυζαντινός χρονογράφος)

4. Ο ελευθερωτής αυτοκράτορας της Πόλης γράφει:

«Η Κωνσταντινούπολη, η Ακρόπολη του κόσμου, η αυτοκρατορική πρωτεύουσα των Ρωμαίων[1], η οποία σύμφωνα με το θέλημα του θεού βρισκόταν στα χέρια των Λατίνων, ήρθε και πάλι στην εξουσία των Ρωμαίων. Τούτο ήταν θέλημα Θεού να συμβεί από εμένα».

Α. Α. Βασίλιεφ, *Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*

5. Η ευκαιρία χάθηκε

Τα έθνη της Δύσης και τα ελληνικά πριγκιπάτα της βαλκανικής χερσονήσου δεν μπορούσαν να καταλάβουν ότι έπρεπε να ενωθούν και μαζί με το Μιχαήλ Παλαιολόγο να σώσουν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Οι προσωπικές φιλοδοξίες των ηγετών τους δεν μπορούσαν να δουν ότι όχι μόνο απειλείται καθένα ξεχωριστά, αλλά και ολόκληρη η χριστιανοσύνη. Ένα ισχυρό και ενωμένο Βυζάντιο θα μπορούσε να τους σώσει όλους.

Α.Α. Βασίλιεφ, *Ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*

6. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης.
Με κίτρινο χρώμα σημειώνονται τα λατινικά κράτη που δημιουργήθηκαν μετά τη Δ΄ Σταυροφορία.

[1] Οι Βυζαντινοί εξακολουθούσαν να ονομάζουν τον εαυτό τους Ρωμαίους.

32. Η Θεσσαλονίκη γνωρίζει μεγάλη ακμή

Η Θεσσαλονίκη, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, είναι η δεύτερη σημαντική πόλη της αυτοκρατορίας. Αναπτύσσει σπουδαία εμπορική, πνευματική και πολιτική κίνηση, την οποία διατηρεί ακόμη και στα χρόνια της παρακμής.

Η Θεσσαλονίκη ήταν σπουδαίο οικονομικό και πνευματικό κέντρο της αυτοκρατορίας. Πηγές της εποχής αναφέρουν ότι ***«ο Κωνσταντίνος για λίγο είχε σκεφτεί να κάνει αυτή πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας»[1].***

Η θέση της στον κόλπο του Θερμαϊκού και στην εύφορη κοιλάδα του Αξιού ποταμού την έκανε σταυροδρόμι των στεριανών και των θαλάσσιων εμπορικών δρόμων και της έδωσε φήμη και πλούτη. *«Η γη και η θάλασσα έχουν ταχτεί να λειτουργούν για χάρη μας και να μας προσφέρουν τα πλούσια δώρα τους αδαπάνως»*, γράφει ο ιστορικός Ιωάννης Καμενιάτης[2]. Τα χαρίσματα αυτά όμως την έκαναν και στόχο πολλών κατακτητών, οι οποίοι έφτασαν αρκετές φορές απειλητικοί κάτω από τα τείχη της. Το 904 οι Σαρακηνοί και το 1185 οι Νορμανδοί την κατέλαβαν και τη λεηλάτησαν.

Παρά τις δυσκολίες αυτές όμως, η Θεσσαλονίκη διατηρούσε τον πλούτο και την εμπορική της κίνηση από τα πρώτα ως τα τελευταία βυζαντινά χρόνια. Είχε ακόμη αξιόλογη πνευματική ανάπτυξη και δραστηριότητα, όπως μαρτυρούν τα μνημεία παλαιάς βυζαντινής τέχνης και οι εκκλησίες που σώζονται ακόμη στην πόλη. Ξεχωριστή θέση ανάμεσά τους είχε ο ναός του Αγίου Δημητρίου, που ήταν πολιούχος και προστάτης της.

1. Χάρτης με τις πόλεις που ο Κωνσταντίνος είχε διαλέξει για να μεταφέρει την πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

2. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη

[1] **Σωζομενός** (Ιστορικός του 5ου μ.Χ. αιώνα). Δες και το κείμενο-πηγή 3.
[2] **Ιωάννης Καμενιάτης:** βυζαντινός ιστορικός από τη Θεσσαλονίκη.

Στα χρόνια παρακμής της αυτοκρατορίας (13ος-14ος αιώνας), η Θεσσαλονίκη, αντίθετα από άλλες πόλεις, διατήρησε και αύξησε την πνευματική και την εμπορική της δραστηριότητα και γι' αυτό **της είχε δοθεί το προνόμιο να είναι αυτοδιοικούμενη.** Εδώ λειτουργούσαν κατώτερα και μέσα σχολεία, αλλά και ανώτατες σχολές Μαθηματικών, Νομικής, Φιλοσοφίας και Ρητορικής. Τους μισθούς των δασκάλων τους μάλιστα πλήρωναν οι αρχές της πόλης.

Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε εδώ το **κίνημα των Ζηλωτών,** που ήταν πρωτόγνωρο για την αυτοκρατορία και την εποχή. Οι Ζηλωτές ήταν ένα είδος πολιτικού κόμματος, που υπερασπιζόταν τα συμφέροντα των χαμηλών τάξεων *(μικροκαλλιεργητών, μικροτεχνιτών, εργατών και ναυτικών)* απέναντι στους πλούσιους, τους υπερέχοντες και τους δυνατούς. Οι τελευταίοι είχαν στα χέρια τους το εμπόριο, τον πλούτο και τα προνόμια και εκμεταλλεύονταν τους οικονομικά αδύναμους. Η αντιπαράθεση ανάμεσά τους μάλιστα, στα μέσα του 14ου αιώνα, οδήγησε σε αιματηρές συγκρούσεις και επανάσταση, από την οποία νικητές βγήκαν οι Ζηλωτές.

Οι Ζηλωτές απομάκρυναν με τη βία τους ευγενείς από την πόλη, λεηλάτησαν και δήμευσαν τις περιουσίες τους και ανέλαβαν αυτοί τη διοίκησή της. Η *«δημοκρατική κυβέρνησή»* τους, όπως την ονόμασαν, διοίκησε τη Θεσσαλονίκη επτά χρόνια (1342-1349). Στο διάστημα αυτό όμως οι συνασπισμένοι ευγενείς, με τη βοήθεια και του αυτοκράτορα της Πόλης, οργανώθηκαν και κατάφεραν να ξαναπάρουν τη διοίκηση της πόλης από τους Ζηλωτές. Τα γεγονότα αυτά όμως, παρά τις κάποιες υπερβολές που τα συνόδευσαν, έμειναν στην ιστορία της εποχής ως παράδειγμα αγώνα απελευθέρωσης των αδυνάτων από το ζυγό και την εκμετάλλευση των δυνατών.

- **Ποια πλεονεκτήματα έκαναν τη Θεσσαλονίκη δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας στο εμπόριο και τον πλούτο, μετά την Κωνσταντινούπολη;**
- **Σήμερα αποκαλούμε τη Θεσσαλονίκη «συμπρωτεύουσα», «νύμφη του Θερμαϊκού» και «πόλη του Άη-Δημήτρη». Σχολιάστε αυτά τα προσωνύμια.**

3. Η Θεσσαλονίκη «πρωτεύουσα» της αυτοκρατορίας

«Όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος αποφάσισε να κάνει τη νέα πρωτεύουσα, δε διάλεξε αμέσως το Βυζάντιο. Για λίγο σκέφτηκε τη Ναϊσσό (Νίσσα της Σερβίας σήμερα), όπου γεννήθηκε, τη Σαρδική (Σόφια) και τη Θεσσαλονίκη. Η προσοχή του ακόμη στράφηκε και στην Τροία, την πατρίδα του Αινεία, ο οποίος, όπως λέει η παράδοση, ήρθε στην Ιταλία μετά την άλωση και την καταστροφή της από τους Αχαιούς και θεμελίωσε τη Ρώμη».

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

4. Η Θεσσαλονίκη στα βυζαντινά χρόνια
Ζωγραφική αναπαράσταση Μ. Καμπάνη

5.α. Η Θεσσαλονίκη τις μέρες της Διεθνούς Έκθεσης

5. Τα βυζαντινά και τα σύγχρονα «Δημήτρια»

5.β. Το βυζαντινό πανηγύρι των «Δημητρίων»

«Τις μέρες της γιορτής του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου), εκτός από τις τελετές τιμής για τη μνήμη του Αγίου, η πόλη οργάνωνε περίφημο εμπορικό πανηγύρι, τα Δημήτρια, που κρατούσε αρκετές μέρες. Κατά τη διάρκειά του εκτός από τους Έλληνες έρχονταν εκεί, από τις μακρινές πατρίδες τους, Σλάβοι, Ιταλοί, Ισπανοί, Πορτογάλοι, Γάλλοι και άλλοι πολλοί, για να εμπορευτούν τα προϊόντα τους».

A.A. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*

6. Άγιο Όρος: Η πολιτεία των μοναχών

6.α. Άγιο Όρος, Ιερά Μονή Εσφιγμένου

Στη διάρκεια της εικονομαχίας πολλοί διωκόμενοι εικονολάτρες κατέφυγαν στο όρος Άθως της Χαλκιδικής, παίρνοντας μαζί τους ιερά λείψανα, εικόνες, χειρόγραφα και σκεύη των εκκλησιών, για να τα περισώσουν. Εκεί, αρχικά, ζούσαν σε σπηλιές και σε σκήτες[3] «μελετώντας και διαλογιζόμενοι».

Στα χρόνια των Μακεδόνων, όταν οι εικονομαχικές διαμάχες ηρέμησαν, με την οικονομική βοήθεια και των αυτοκρατόρων χτίστηκαν εκεί πολλά μοναστήρια. Οι μοναχοί τους έφτασαν τις τρεις χιλιάδες. Για το χτίσιμό τους εργάστηκαν σπουδαίοι αρχιτέκτονες και για την εικονογράφηση των ναών τους ονομαστοί ζωγράφοι.

Οι μοναχοί, στη διάρκεια των αιώνων που ακολούθησαν, διατήρησαν την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, καλλιέργησαν τη βυζαντινή ζωγραφική και μουσική και διέσωσαν πολύτιμα εικονογραφημένα χειρόγραφα. Ο ανεκτίμητος αυτός πλούτος των ιστορικών πηγών φυλάσσεται, έως σήμερα, στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών.

Σήμερα η «Μοναστική Πολιτεία του Αγίου Όρους» είναι αυτοδιοικούμενη. Διοικείται δημοκρατικά από την ιερή κοινότητα, που την αποτελούν οι ηγούμενοι των μοναστηριών και έχει έδρα τις Καρυές. Την ύπαρξη και τη λειτουργία της έχουν εγγυηθεί διεθνείς συνθήκες και την προστατεύει η ελληνική πολιτεία.

[3] **Σκήτη:** μικρό μοναχικό κελί.

33. Οι Οθωμανοί Τούρκοι κατακτούν βυζαντινά εδάφη

Οι Οθωμανοί Τούρκοι εμφανίζονται στα ανατολικά σύνορα. Επεκτείνονται γρήγορα και δημιουργούν δικό τους κράτος στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική. Πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη και θέλουν να την κάνουν πρωτεύουσά τους.

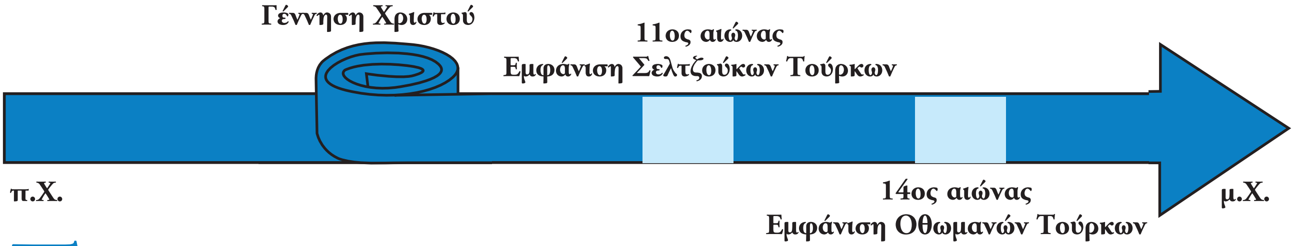

Στα μέσα του 14ου αιώνα ένας νέος εχθρός, οι **Οθωμανοί Τούρκοι,** εμφανίστηκαν στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας. Ήταν σκληροί πολεμιστές και φανατικοί Μουσουλμάνοι. Τους πληθυσμούς που αντιστέκονταν στο πέρασμά τους, τους ανάγκαζαν ν' αλλάξουν πίστη και να εξισλαμιστούν. Ανεμπόδιστοι σχεδόν κατέκτησαν ολόκληρη τη Μικρά Ασία και έφτασαν ως την **Προύσα,** την οποία έκαναν πρωτεύουσά τους.

1. Χάρτης της οθωμανικής επέκτασης και της πορείας των Μογγόλων

Με αρχηγό τους το σουλτάνο **Μουράτ Α΄** έφτασαν στον Ελλήσποντο, πέρασαν στην ευρωπαϊκή ακτή και κατέλαβαν περιοχές της Θράκης, της Μακεδονίας και της κεντρικής Ελλάδας. Το **1389** νίκησαν στο **Κοσσυφοπέδιο** της Σερβίας το στρατό των ενωμένων χριστιανικών λαών και κατέκτησαν ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική.

Λίγα χρόνια αργότερα ο σουλτάνος **Βαγιαζήτ,** διάδοχος του Μουράτ Α΄, πολιόρκησε στενά την Κωνσταντινούπολη, θέλοντας να την κάνει πρωτεύουσα του κράτους του. Για καλή τύχη της Πόλης όμως, εμφανίστηκε τότε στα ανατολικά σύνορα ένας άλλος ασιατικός λαός, οι **Μογγόλοι.** Με αρχηγό τους τον **Ταμερλάνο** λεηλατούσαν και αφάνιζαν τα πάντα στο πέρασμά τους. Τότε ο Βαγιαζήτ έλυσε την πολιορκία της Πόλης και έσπευσε να τους αντιμετωπίσει, πριν φτάσουν στην πρωτεύουσά του την **Προύσα,** όπου είχε την οικογένεια και τους θησαυρούς του. Στη μάχη της **Άγκυρας** όμως **(1402)** οι Τούρκοι νικήθηκαν και ο Βαγιαζήτ πιάστηκε αιχμάλωτος. Οι Μογγόλοι, παρά τη νίκη τους, δε συνέχισαν την προέλασή τους. Αφού ερήμωσαν τη Μικρά Ασία άλλαξαν πορεία και επέστρεψαν στην Ανατολή.

Για είκοσι χρόνια οι Τούρκοι δεν ενόχλησαν ξανά το Βυζάντιο. Το **1421** όμως έγινε σουλτάνος ο **Μουράτ Β΄**. Φιλόδοξος και ορμητικός καθώς ήταν, ήθελε να συνεχίσει το έργο που δεν ολοκλήρωσε ο Βαγιαζήτ. Γι' αυτό οργάνωσε το στρατό του και τον επόμενο χρόνο πο-

λιόρκησε την Κωνσταντινούπολη από στεριά και θάλασσα, απορρίπτοντας όλες τις προτάσεις των Βυζαντινών για χρήματα και ειρήνη. Τα τείχη όμως και η ηρωική άμυνα των κατοίκων της έσωσαν την Πόλη κι αυτή τη φορά.

Ο Μουράτ έλυσε την πολιορκία και με ορμητήριο τη δεύτερη πρωτεύουσά του, την **Αδριανούπολη** της Θράκης, στράφηκε προς την Ελλάδα, τα Βαλκάνια και την Ευρώπη. Κυρίευσε τη Θεσσαλονίκη **(1430),** ανάγκασε τους κατοίκους των Ιωαννίνων να του παραδώσουν το κάστρο και την πόλη τους κι έφτασε λεηλατώντας ως τον Ισθμό της Κορίνθου. Ύστερα στράφηκε προς το Βορρά και νίκησε στη **Βάρνα** της Βουλγαρίας τους ενωμένους χριστιανικούς λαούς, που προσπάθησαν να τον αντιμετωπίσουν **(1444).** Με τις κατακτήσεις αυτές τα σύνορα του οθωμανικού κράτους απλώθηκαν κι έφτασαν από τον Ευφράτη ως το Δούναβη, την Αδριατική και το Αιγαίο. **Μόνη ελεύθερη νησίδα ανάμεσά τους έμενε η Κωνσταντινούπολη.**

2. Το παιδομάζωμα

2.α. Τάγμα εκπαιδευομένων γενιτσάρων
(Βιέννη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

«Στους κατακτημένους λαούς οι Οθωμανοί Τούρκοι επέβαλαν το **παιδομάζωμα.** Για να καλύψουν τις στρατιωτικές τους ανάγκες, καθώς έλεγαν, έπαιρναν, από μικρή ηλικία, τα δυνατά αρσενικά παιδιά των χριστιανών, τα έκαναν μουσουλμάνους, τα φανάτιζαν και τα εκπαίδευαν σε ειδικά στρατόπεδα στην τέχνη του πολέμου. Από αυτή τη βίαιη στρατολόγηση δημιούργησαν τα **τάγματα των γενιτσάρων,** που φημίζονταν για τη μαχητικότητά τους αλλά και για τη σκληρότητά τους κατά των αντιπάλων τους».

- **Πού αποδίδετε τη γρήγορη και ανεμπόδιστη εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων στη Μικρά Ασία και τη Βαλκανική;**
- **Έλυσε τα προβλήματα των Βυζαντινών η σύγκρουση των Τούρκων και των Μογγόλων;**

3. Έτσι παραδόθηκε το κάστρο των Ιωαννίνων

Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ έγραψε προς τους κατοίκους των Ιωαννίνων:

«Σας συμβουλεύω να έλθετε θεληματικώς να μου παραδώσετε το κάστρο σας και να με προσκυνήσετε για βασιλέα σας. Αλλιώς θα έλθω με τα στρατεύματά μου και θα το πάρω με το σπαθί μου. Και τότε, όπως εκυριεύσαμε τη Θεσσαλονίκη και εχαλάσαμε τις εκκλησίες και ερημώσαμε και αφανίσαμε τα πάντα, έτσι θέλομεν χαλάσει την πόλη σας, και εσάς και τα πράγματά σας. Και το κρίμα να το γυρεύει ο Θεός από εσάς…»

Σπ. Λάμπρος, *Νέος Ελληνομνήμων*

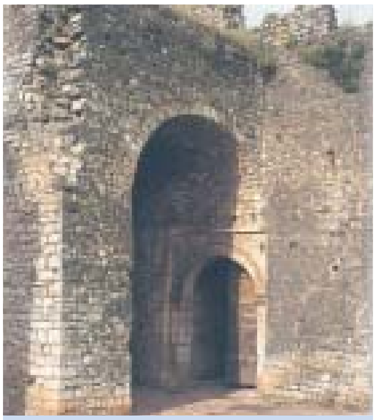

3.α. Τμήμα του κάστρου των Ιωαννίνων, όπως είναι σήμερα.

4. ΄Ετσι πέθανε ο σουλτάνος Μουράτ Α΄

«Λίγο πριν από τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, ο σουλτάνος **Μουράτ Α΄** με κήρυκες διαλάλησε ότι θα έδινε χάρη, χρήματα και τίτλους στους αντιπάλους που θα λιποτακτούσαν από το στρατό τους. ΄Ενας Σέρβος μαχητής τότε προσποιήθηκε το λιποτάκτη και ζήτησε να δει το σουλτάνο στη σκηνή του, για να του φανερώσει κάποιο μυστικό. Καθώς όμως έσκυψε κοντά του, έσυρε το κρυμμένο ξιφίδιό του και τον σκότωσε. Οι Τούρκοι κράτησαν μυστικό το θάνατό του ως το τέλος της μάχης, που την κέρδισαν. Τη θέση του Μουράτ Α΄, μετά το θάνατό του, πήρε ο γιος του **Βαγιαζήτ**».

Ιστορία του Ελληνικού ΄Εθνους, Εκδοτική Αθηνών (διασκευή)

5. Ο Βενετός πρέσβης γράφει για την κατάσταση στην Πόλη:

«Το βυζαντινό κράτος είναι σε απελπιστική κατάσταση τόσο εξαιτίας των Τούρκων, οι οποίοι το ενοχλούν εξαιρετικά απ’ όλες τις πλευρές, όσο και εξαιτίας του αυτοκράτορα και της κυβέρνησής του, για τους οποίους εδώ υπάρχει μεγάλη δυσαρέσκεια. Ο λαός θα ήθελε να κυβερνιέται από τους Λατίνους, προτιμώντας περισσότερο τη δική μας επικυριαρχία. Γιατί αληθινά ο λαός δε μπορεί να παραμείνει σ’ αυτή την κατάσταση, με κανένα αντάλλαγμα στον κόσμο».

Charles Diehl, *Εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό*

6. Βυζαντινοί απεσταλμένοι ζητούν βοήθεια από τον Πάπα

Οι Βυζαντινοί δεν πήραν μέρος στη μάχη της Βάρνας. Ο αυτοκράτορας **Ιωάννης Η΄, ο Παλαιολόγος**, αντί να συνεργαστεί με τους γείτονές του και ν’ αντιμετωπίσουν ενωμένοι τον κοινό τουρκικό κίνδυνο, ζήτησε βοήθεια από τον Πάπα και τους Φράγκους. Κι αυτοί, για να τον βοηθήσουν, ζητούσαν ως αντάλλαγμα νέα προνόμια και την υποταγή της **Ορθόδοξης** ανατολικής εκκλησίας στη δυτική **Καθολική.** Η ενέργεια αυτή δε βρήκε σύμφωνο το λαό του Βυζαντίου. Για μια φορά ακόμη, χωρίστηκε σε αντιμαχόμενες παρατάξεις: τους **ενωτικούς,** που ήθελαν την ένωση των εκκλησιών και τους **ανθενωτικούς,** που τη μάχονταν, για να μη νοθευτεί η πίστη τους, καθώς έλεγαν.

34. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος προσπαθεί να σώσει την πρωτεύουσα

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος γίνεται αυτοκράτορας στην Πόλη. Όλοι τον δέχονται με ανακούφιση και στηρίζουν τις ελπίδες τους σ' αυτόν. Κι εκείνος κάνει ό,τι είναι δυνατό για τη διαφύλαξη και τη σωτηρία της.

Ο αυτοκράτορας **Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος** πέθανε το **1448,** πριν ολοκληρώσει την προσπάθειά του για την ένωση των εκκλησιών, αφήνοντας το θέμα αυτό σε εκκρεμότητα και το λαό σε αναταραχή. Οι άρχοντες και ο λαός της Πόλης διάλεξαν για νέο αυτοκράτορα τον αδελφό του **Κωνσταντίνο,** Δεσπότη[1], ως τότε, του Μιστρά. Τα χρόνια που κυβέρνησε εκεί διακρινόταν ως καλός στρατιωτικός, δίκαιος κυβερνήτης, σεβαστός και αγαπητός άρχοντας.

Την είδηση της εκλογής του έφερε στο νέο αυτοκράτορα, που βρισκόταν στο Μιστρά, ένα γρήγορο καράβι, μαζί με τις ευχές και τις ελπίδες όλων.

Ο Κωνσταντίνος δέχτηκε την πρόταση των Βυζαντινών και στέφθηκε αυτοκράτορας από τον επίσκοπο του Μιστρά με μια απλή τελετή στη μητρόπολη της μικρής πολιτείας του Μοριά. Ύστερα χωρίς καθυστέρηση και με το ίδιο πλοίο ξεκίνησε για την Πόλη.

Στην Κωνσταντινούπολη έγινε δεκτός από το λαό με αγάπη και πολλές προσδοκίες. Όλοι πίστευαν ότι αυτός μόνο μπορούσε να ενώσει τους διχασμένους Βυζαντινούς και να σώσει την πόλη από τους κινδύνους που την απειλούσαν. Ο **Κωνσταντίνος** όμως γνώριζε καλά τις δυσκολίες που τον περίμεναν και αποφάσισε να τις αντιμετωπίσει. Γι' αυτό, μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του:

- Έστειλε πρεσβευτές στο σουλτάνο Μουράτ Β΄ και πρότεινε συνθήκη ειρήνης ανάμεσά τους. Ο Μουράτ αναγνώρισε το νέο αυτοκράτορα και συμφώνησε για την ειρήνη που του ζήτησε.
- Πήρε για συνεργάτες του ανθρώπους **ενωτικούς** και **ανθενωτικούς,** για να συμφιλιώσει τις δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Προσπάθησε να τους πείσει να μονοιάσουν και να συνεργαστούν για την ενότητα της χριστιανοσύνης, αλλά και για τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης και της αυτοκρατορίας.
- Οργάνωσε και εξόπλισε τη μικρή φρουρά της Πόλης, συντήρησε τα καράβια του στόλου κι ασφάλισε την είσοδο του Κεράτιου κόλπου με διπλή χοντρή αλυσίδα, εμποδίζοντας την είσοδο εχθρικών πλοίων σ' αυτόν.
- Επικοινώνησε με τον Πάπα και ζήτησε τη βοήθεια που αυτός είχε υποσχεθεί στον αδελφό του. Του πρότεινε ακόμη να στείλει καθολικούς ιερωμένους του στην Πόλη,

1. Το πλοίο της καλής είδησης

«Γαλέρα μου, όρτσα τα πανιά,
πέτα στη χώρα του Μοριά
με την ψυχή μας όλη,
να πας στον άξιο βασιλιά
κορώνα και χρυσά κλειδιά,
που του χαρίζει η Πόλη.

Και να του πεις να μην αργεί,
-χαρά κι ελπίδα μας κρυφή-,
τι γύρω έχει μαυρίσει
ο ουρανός, κι είναι καιρός
να φτερουγίσει χρυσαϊτός
τους ίσκιους να σκορπίσει».

Από το περιοδικό
Διάπλασις των Παίδων

[1] **Δεσπότης:** ηγεμόνας, κυβερνήτης.

για να **συλλειτουργήσουν** στην Αγία Σοφία με κληρικούς της ορθόδοξης εκκλησίας.

- Κάλεσε, τέλος, τις παροικίες[2] των ξένων, που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, να βοηθήσουν με χρήματα και μάχιμους άνδρες την επισκευή των τειχών και την οργάνωση της άμυνας της Πόλης, φροντίζοντας έτσι και για τη δική τους ασφάλεια.

Η βοήθεια από τον Πάπα και τη Δύση δεν ήρθε. Οι Βενετοί της Πόλης έδωσαν πλοία, μαχητές και τεχνίτες για τη συντήρηση του στόλου. Οι Γενουάτες έθεσαν στη διάθεση του αυτοκράτορα εφτακόσιους μαχητές και τον ονομαστό στρατιωτικό **Ιωάννη Ιουστινιάνη**. Και ο Κωνσταντίνος ανέθεσε σ' αυτόν τη συντήρηση των τειχών και την άμυνα της Πόλης. Κοντά τους βρέθηκαν ακόμη πολλοί εθελοντές, Έλληνες και ξένοι. Παρόλα αυτά όμως, το σύνολο των μάχιμων υπερασπιστών δεν ξεπερνούσε τις δέκα χιλιάδες άνδρες.

Στο πρώτο διάστημα της βασιλείας του Κωνσταντίνου ηρέμησαν και οι διαμάχες ανάμεσα στους ενωτικούς και τους ανθενωτικούς. Αναζωπυρώθηκαν όμως από την παρουσία **Καθολικών** ιερωμένων στην κοινή λειτουργία με **Ορθόδοξους,** που έγινε στην Αγία Σοφία (1452).

Οι εσωτερικές αυτές διαμάχες των Βυζαντινών γίνονταν γνωστές στους Τούρκους και διευκόλυναν τα σχέδιά τους για την Άλωση της Πόλης. Μετά το θάνατο του Μουράτ Β′ (1451), μάλιστα, ο γιος του και νέος σουλτάνος **Μωάμεθ Β′**, 21 χρόνων τότε, έλεγε ότι: «τελευταία επιθυμία κι εντολή του πατέρα του ήταν να κυριέψει αυτός την Πόλη».

- **Γιατί άραγε οι Βυζαντινοί διάλεξαν τον Κωνσταντίνο για αυτοκράτορα;**
- **Τι έκανε τους Βυζαντινούς διστακτικούς απέναντι στους Λατίνους;**
- **Ήταν αυτές οι ώρες κατάλληλες για διχασμούς και διαμάχες ανάμεσα στους Βυζαντινούς;**

2. Οι κάτοικοι της Πόλης υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό το νέο αυτοκράτορα.

[2] **παροικίες:** κοινότητες ξένων στην Πόλη (Δες κεφάλαια 28 και 29).

3. Ο αυτοκράτορας ανέθεσε στον Ιουστινιάνη την οργάνωση της άμυνας της Πόλης.

4. Το βυζαντινό κράτος το 15ο αιώνα

«Στα μέσα του 15ου αιώνα, το βυζαντινό κράτος ήταν η πρωτεύουσά του και λίγες ακόμη πόλεις. Οι Τούρκοι με τις κατακτήσεις τους είχαν δημιουργήσει ένα στρατιωτικό κλοιό γύρω της. Ουσιαστικά δεν υπήρχε κράτος. Μόνο η σκιά του και η παράδοση της χιλιόχρονης ιστορίας του τού έδινε κάποια ζωή».

Γιάννης Κορδάτος, *Τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας*

5. Η οικονομική κατάσταση του Βυζαντίου

«Η λατινική κατάκτηση, οι σταυροφορίες, η συγκέντρωση της γης στα χέρια των δυνατών και το ξάπλωμα των Τούρκων στη Μικρασία είχαν σταματήσει κάθε εμπορική και βιομηχανική κίνηση. Οι μεγάλοι εμπορικοί δρόμοι της αυτοκρατορίας, από στεριά και θάλασσα, δεν ήταν πια στην κατοχή των Βυζαντινών. Και το εμπόριο, που έκανε άλλοτε την Πόλη το οικονομικό κέντρο του κόσμου, τώρα είχε περάσει στα χέρια των Ιταλών».

Γιάννης Κορδάτος, *Τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας*

35. Οι Τούρκοι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη

Ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ πολιορκεί την Κωνσταντινούπολη και ζητά την παράδοσή της. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος οργανώνει την άμυνα με λίγους αποφασισμένους υπερασπιστές και αρνείται την παράδοση της πόλης και την υποδούλωση των κατοίκων της.

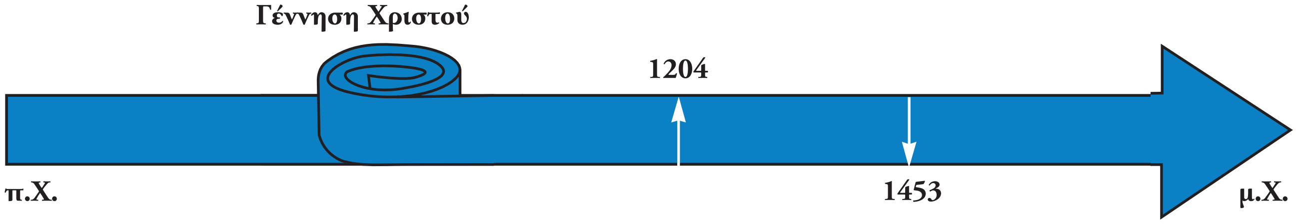

Ο νέος σουλτάνος **Μωάμεθ Β΄** διαβεβαίωσε τη βυζαντινή πρεσβεία, που παραβρέθηκε στην ενθρόνισή του στην Αδριανούπολη, ότι θα σεβαστεί τις συνθήκες που ο πατέρας του είχε κάνει με τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Από τον πρώτο χρόνο της διακυβέρνησής του όμως, όλες οι ενέργειές του έδειχναν πως προετοιμάζεται για την πολιορκία και την Άλωση της Πόλης, αφού:

- Ετοίμασε πολύ στρατό και τον εξόπλισε με σύγχρονα όπλα.
- Ανέθεσε στον Ούγγρο μηχανικό **Ουρβανό** να κατασκευάσει εβδομήντα πυροβόλα κανόνια, όπλα πρωτόγνωρα για την εποχή, για να γκρεμίσει, αν χρειαστεί, τα τείχη της Πόλης.
- Την Άνοιξη του 1452, έχτισε στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου ένα τεράστιο φρούριο, το **Ρούμελη Χισάρ**[1]**.** Το οχυρό ετοιμάστηκε σε λίγους μήνες και η φρουρά του έκανε έλεγχο σε όλα τα πλοία που περνούσαν τα στενά και τα φορολογούσε.
- Στη διάρκεια της ίδιας χρονιάς ναυπήγησε 150 πολεμικά πλοία και πολλά μικρότερα για μεταφορές προσώπων και εφοδίων.

1. Ο Μωάμεθ Β΄

Το Μάρτιο του 1453 ο τουρκικός στρατός, που ξεπερνούσε τις εξήντα χιλιάδες άνδρες, άρχισε να συγκεντρώνεται γύρω από τα τείχη. Ο στόλος κατέλαβε τα νησιά της Προποντίδας και περιπολούσε στα στενά, εμποδίζοντας κάθε πλοίο να φέρει εφόδια στην Πόλη. Κι ο ίδιος ο Μωάμεθ έστησε τη χρυσοΰφαντη σκηνή-στρατηγείο του απέναντι από την πύλη του Αγίου Ρωμανού, ανάμεσα σε χιλιάδες γενίτσαρους. Εκεί κοντά είχε στηθεί και το πιο μεγάλο από τα κανόνια του Ουρβανού, η **Μπορμπάρδα,** για να γκρεμίσει, αν χρειαζόταν, την πύλη και τα γύρω τείχη.

Στις 6 Απριλίου, ο Μωάμεθ έστειλε μήνυμα στον Κωνσταντίνο, ζητώντας του την παράδοση της πρωτεύουσας. Η απάντηση του αυτοκράτορα ήταν αρνητική κι αντάξια της χιλιόχρονης ιστορίας της Πόλης.

Την αρνητική απάντηση ακολούθησε καταιγίδα κανονιοβολισμών. Οι **πολιορκητές** ξεχύνονται προς τα τείχη. Στήνουν ξύλινους πύργους, σκάβουν λαγούμια[2] κάτω από τα τεί-

[1] **Ρούμελη Χισάρ:** (στα τούρκικα) ευρωπαϊκό κάστρο. Απέχει 15 χιλιόμετρα από την Πόλη.
[2] **λαγούμια:** υπόγειες στοές κάτω από τα τείχη.

2. Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης
(Σκέψις Μακρυγιάννη, πίνακας Π. Ζωγράφου, 1836).

χη, χτυπούν με καταπέλτες, προσπαθούν να σκαρφαλώσουν με ανεμόσκαλες στις επάλξεις. Και οι **πολιορκημένοι** αποκρούουν τις επιθέσεις και καίνε τους πύργους και τους αναρριχώμενους με υγρό πυρ. Και όταν πέφτει η νύχτα, γυναίκες και παιδιά μεταφέρουν υλικά και οι τεχνίτες επισκευάζουν τα ρήγματα που άνοιξαν τα κανόνια στα τείχη.

Κοντά στους υπερασπιστές είναι ολημερίς και τους συντονίζει ο Ιουστινιάνης αλλά και ο ίδιος ο αυτοκράτορας, που τους εμψυχώνει. Καθώς περνούν οι μέρες όμως, τα τρόφιμα και τα εφόδια λιγοστεύουν. Αυτό το ξέρουν οι πολιορκημένοι, μα κανένας δεν το λέει φωναχτά. Κι όλοι έχουν την ελπίδα πως όπου να' ναι θα φανεί κάποια βοήθεια από τη Δύση.

Στις 20 Απριλίου, ξημερώματα, οι ελπίδες των αποκλεισμένων ζωντανεύουν. Τρία μεγάλα γενοβέζικα καράβια και μια βυζαντινή φορτηγίδα με κυβερνήτη το Φλαντανελά, περνούν απαρατήρητα τα στενά, φτάνουν στην Προποντίδα και κατευθύνονται στον Κεράτιο, φορτωμένα σιτάρι, εφόδια και πολεμιστές. Οι Τούρκοι ξαφνιάζονται και ρίχνονται πάνω τους να τα προλάβουν πριν περάσουν την αλυσίδα. Στη σκληρή ναυμαχία που ακολούθησε, τα χριστιανικά καράβια νίκησαν και μπήκαν στον ελεύθερο ακόμη Κεράτιο. Το γεγονός αυτό εμψύχωσε τους πολιορκημένους, που δέχτηκαν σαν ήρωες τους νικητές. Εξόργισε όμως το Μωάμεθ, που τιμώρησε σκληρά το ναύαρχό του και πήρε νέα μέτρα, πιο σκληρά, για την πολιορκία και την άλωση της Πόλης.

3. Οι Βυζαντινοί αρνούνται να παραδοθούν

«Σύμφωνα με εντολή του προφήτη, οι Μουσουλμάνοι έπρεπε, πριν αρχίσουν επίθεση, να ειδοποιούν τους αντιπάλους αν θέλουν να παραδοθούν, γιατί αλλιώς θα έσφαζαν και θα σκότωναν ανθρώπους και θα χαλούσαν εκκλησίες και σπίτια. Γι' αυτό και ο σουλτάνος Μωάμεθ, πριν αρχίσει η πολιορκία της Πόλης, έστειλε το Μαχμούτ Πασά στον Τεκύρ[3] και ζήτησε την παράδοσή της. Οι άπιστοι όμως, επειδή ήξεραν πως τα κάστρα τους ήταν γερά και μεγάλα και είχαν κιόλας πολύ στρατό να τα φυλάει, δε δέχτηκαν καν τις προτάσεις του και έδιωξαν το Μαχμούτ».

Εβλιγιά Τσελεμπή (Τούρκος περιηγητής, 17ος αι)

[3] **τεκύρ:** αυτοκράτορας στα τουρκικά.

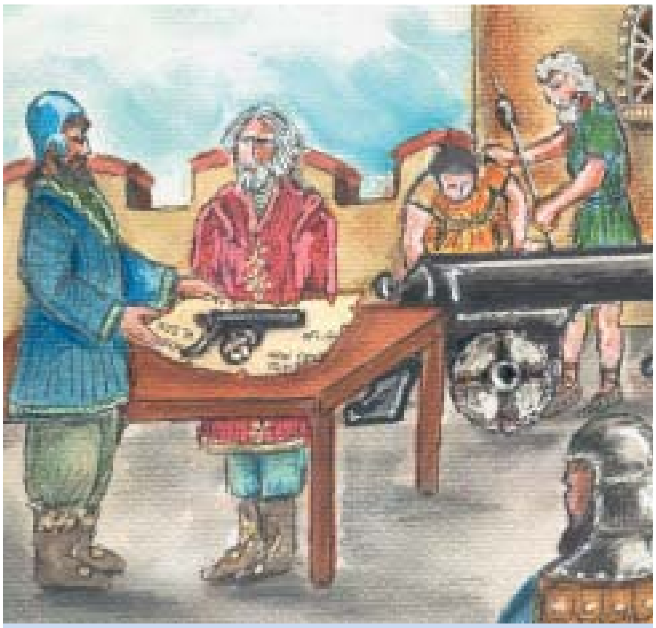

4. Ο Ούγγρος μηχανικός Ουρβανός ανέλαβε την κατασκευή κανονιών για την πολιορκία της Πόλης

- **Πώς οργάνωσε ο Μωάμεθ την πολιορκία της Πόλης;**
- **Πώς αντιμετώπισαν οι Βυζαντινοί την υπεροχή των Τούρκων σε στρατό και πολεμικά μέσα;**

5. Προτάσεις του Μωάμεθ στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, για την παράδοση της Πόλης

ΜΩΑΜΕΘ: Αν θέλεις, μπορείς να παραδώσεις την Πόλη και να πας όπου επιθυμείς με τους άρχοντες και τα υπάρχοντά σας. Και κανείς από τους υπηκόους σου δε θα πάθει κακό από εμάς. Αν όμως αντισταθείτε και τη ζωή και τα υπάρχοντά σας θα χάσετε και οι κάτοικοι θα αιχμαλωτιστούν και θα διασπαρθούν σε όλη τη γη.
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Πιο πάνω από τη ζωή είναι η τιμή του ανθρώπου. Κι εμείς όλοι, κρατώντας το σταυρό και τ' άρματα στα χέρια, ομόγνωμα και λεύτερα απαντούμε: **Δεν παραδίνουμε την Πόλη.** Τη ζωή μας πήραμε απόφαση να δώσουμε, απροσκύνητα για λευτεριά στο χώμα ετούτο πολεμώντας. **Καλός για το χατίρι της κι ο χάρος.**

Δούκας (ιστορικός της Άλωσης)
(ελεύθερη απόδοση, Ν. Καζαντζάκης).

6. Ο Μωάμεθ έχτισε στο Βόσπορο ένα φρούριο, το Ρούμελη Χισάρ, για να ελέγχει τα πλοία που πήγαιναν προς την Κωνσταντινούπολη.

36. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους

Η πολιορκία στενεύει και η αγωνία των πολιορκημένων μεγαλώνει. Ο Μωάμεθ κάνει νέες προτάσεις για παράδοση, αλλά η απάντηση των Βυζαντινών είναι αρνητική. Οι Τούρκοι κάνουν τη μεγάλη επίθεση και η Πόλη πέφτει στα χέρια τους.

Το πέρασμα των τεσσάρων καραβιών στον Κεράτιο όργισε πολύ το Μωάμεθ που αποφάσισε να στενέψει την πολιορκία. Με ένα τολμηρό σχέδιο πέρασε, **σε μια νύχτα,** 70 καράβια από το Βόσπορο στον Κεράτιο, σέρνοντάς τα εννιά χιλιόμετρα στη στεριά, πίσω από το λόφο του Γαλατά, πάνω σε δρόμο στρωμένο με κορμούς δένδρων, χωρίς να πάρει είδηση κανείς. Μετά απ' αυτό, ο Κεράτιος κόλπος έγινε δικός του και η Πόλη κλείστηκε ολόγυρα από στεριά και θάλασσα.

Το επόμενο πρωί οι πολιορκημένοι δεν πίστευαν στα μάτια τους. Η νίκη του Φλαντανελά ξεχάστηκε κι όλοι τώρα μιλούσαν με αγωνία για το νέο απίστευτο γεγονός. Αυτή την ώρα διάλεξε κι ο Μωάμεθ να στείλει για δεύτερη φορά προτάσεις στον Κωνσταντίνο, δίνοντας παράλληλα διαταγή κανείς να μην επιτεθεί στην Πόλη, πριν από την απάντηση του αυτοκράτορα. Κι αυτή τη φορά όμως η απάντηση των Βυζαντινών ήταν αρνητική.

Ο διάλογος αυτός ήταν και ο τελευταίος ανάμεσα στους δυο αντιπάλους. Ο κλοιός των πολιορκητών στένεψε. ***«Ούτε πουλί πετούμενο δε μπορούσε πια να μπει στην Πόλη».*** Ξημερώματα της 29ης Μαΐου, ημέρα Τρίτη, άρχισε η μεγάλη επίθεση. Τις ομοβροντίες των κανονιών σκεπάζει ο αχός του πιο μεγάλου από αυτά, της μπομπάρδας, που χτυπά και ραγίζει τον πύργο του Αγίου Ρωμανού. Χιλιάδες πολιορκητές ορμούν στα τείχη, στα λαγούμια και στη βαθιά τάφρο, αψηφώ-

1. Ο Μωάμεθ παρακολουθεί το πέρασμα των καραβιών στον Κεράτιο από τη στεριά. (Πίνακας του Φαούστο Ζονάρο, Κωνσταντινούπολη, Παλάτι Ντολμαμπαχτσέ, 1908).

2. Ο Μωάμεθ έξω από την Κωνσταντινούπολη.

ντας το θάνατο. Και οι πολιορκημένοι, όλοι, πολεμούν αδιάκοπα και αποκρούουν τις επιθέσεις.

Στην κρίσιμη ώρα ανοίγουν οι κρυφές καταπακτές των δεξαμενών και πλημμυρίζουν με νερό την τάφρο και τα λαγούμια. Χιλιάδες επιτιθέμενοι παγιδεύονται εκεί κι αφανίζονται. Μα κι αυτούς που σκαρφαλώνουν με γάντζους και ανεμόσκαλες στα τείχη τούς περιμένουν οι υπερασπιστές. Το μέτωπο της επίθεσης κλονίζεται. Κανείς όμως δεν γυρίζει πίσω.

3. Ο Ιουστινιάνης πληγώνεται

Η επίθεση κρατά όλη τη μέρα και οι συγκρούσεις είναι σκληρές κι από τα δύο μέρη. Ο ήλιος γέρνει προς τη δύση και όλα δείχνουν πως η Πόλη θα σωθεί κι αυτή τη φορά. Τότε όμως στο μεγάλο πύργο **πληγώνεται ο Ιουστινιάνης.** Οι σύντροφοί του τον απομακρύνουν για να του δώσουν τις πρώτες βοήθειες. Η λαβωματιά του όμως είναι βαριά και τον μεταφέρουν στο πλοίο του. Η κακή είδηση διατρέχει τα τείχη και παγώνει τους υπερασπιστές. Και καθώς όλοι ρωτούν και αναρωτιούνται για τον Ιουστινιάνη μια καινούρια είδηση τους μαρμαρώνει: **«Οι Τούρκοι μπήκαν στην Πόλη! Η Πόλη κυριεύτηκε!».** Κι αυτό δεν είναι ψέμα.

Από την **Κερκόπορτα,** μια μικρή πύλη του εσωτερικού τείχους, που βρέθηκε ανοιχτή, μπήκε στην Πόλη μια μεγάλη ομάδα γενιτσάρων. Χτύπησαν πισώπλατα τους υπερασπιστές κι άνοιξαν κάποιες από τις μεγάλες πύλες των τειχών. Τα πλήθη των πολιορκητών όρμησαν ακράτητα στην Πόλη και στις επάλξεις. Κι εκεί έγιναν μάχες σκληρές σώμα με σώμα.

Ο αυτοκράτορας, την ώρα αυτή, ήταν στα τείχη, στην Πύλη του Αγίου Ρωμανού, και συντόνιζε τους υπερασπιστές. Ρίχτηκε στη μάχη και πολέμησε τους εισβολείς, πρώτος ανάμεσα στους πρώτους. Κι έπεσε εκεί ηρωικά, ανάμεσα στους συντρόφους του.

Ήταν 29 Μαΐου 1453, ημέρα Τρίτη.

Ο ήλιος είχε βασιλέψει. Και η Πόλη δεν ήταν πια βασιλεύουσα.

- **Τι σήμαινε για τους Βυζαντινούς και τι για τους Τούρκους το πέρασμα των καραβιών στον Κεράτιο από το δρόμο της στεριάς;**
- **Τι μπορεί να συνέβη και να έμεινε ανοιχτή η Κερκόπορτα;**

4. Ο τελευταίος διάλογος Μωάμεθ Β΄ και Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου.

ΜΩΑΜΕΘ: Άφησέ μου την Πόλη, πριν πάθει μεγάλο κακό, και φύγε ειρηνικά με όλους τους άρχοντες και τα υπάρχοντά σας. Πήγαινε να κυβερνήσεις το Μοριά και στους αδελφούς σου εγώ θα δώσω άλλες επαρχίες. Και θα παραμείνουμε φίλοι. Όσοι θελήσουν να μείνουν στην Πόλη, κανείς δε θα πάθει κακό από κανέναν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Το να σου παραδώσω την Πόλη δεν είναι έργο δικό μου ούτε κανενός άλλου από όσους κατοικούμε σ' αυτή. Κοινή απόφασή μας είναι να πεθάνουμε και να μη λυπηθούμε τη ζωή μας. Αν όμως λύσεις την πολιορκία και αποχωρήσεις, δεχόμαστε να σου καταβάλουμε ετήσιο φόρο, και πάνω από τις δυνάμεις μας. Και άλλα θέματα να συζητήσουμε, εάν αποδεχθείς ειρήνη.

ΜΩΑΜΕΘ: Δεν είναι δυνατό σε μένα ν' αποχωρήσω. Ή παίρνω τώρα την Πόλη ή με παίρνει αυτή, ζωντανό ή νεκρό.

Δούκας (ιστορικός της Άλωσης)

Η Άλωση της Πόλης στη λογοτεχνία

5. Οι τελευταίες ώρες της Πόλης.

«…Στο μεταξύ σκαρφάλωσαν στο κάστρο ένα σμάρι Τούρκοι και πηδήσανε στην τάπια[1]. Η καστρόπορτα άνοιξε και η μερμηγκιά χύμηξε μέσα με φοβερή οχλοβοή. Εκείνη την ώρα ακούστηκε μια σπαραχτική φωνή: **«Η Πόλις εάλω!»**, **«Η Πόλη πάρθηκε!»**.
Ο βασιλέας κέντησε τ' άλογό του κι έδραμε[2] κατά το μέρος που γινότανε ο θρήνος. Μα το τουρκομάνι φούσκωνε κι έσπρωχνε μπροστά τους λιγοστούς χριστιανούς. Τότες ο Κωνσταντίνος έπεσε μέσα στο πλήθος, με το σπαθί στο χέρι, κι έτρεχε σαν ποταμός το αίμα από τα χέρια και τα ποδάρια του. Πλάι του πολεμήσανε και σκοτωθήκανε ο Φραγκίσκος Τολέδος, ο Θεόφιλος Παλαιολόγος, ο Γιάννης Δαλμάτης και άλλοι χριστιανοί στρατιώτες. Εκεί παρέδωσε την ψυχή του και ο μάρτυρας βασιλιάς, κράζοντας με δάκρυα:
«Δεν υπάρχει ένας χριστιανός να πάρει την κεφαλή μου!».

Φ. Κόντογλου, *Νέα Εστία.*

5.α. Η Άλωση της Πόλης (Πίνακας του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου, 1930)

6. Μια διαφορετική μαρτυρία για την Άλωση της Πόλης.

α. «…Μόλις άνοιξαν οι πύλες του κάστρου ο Σουλτάν Μεχμέτ[3] μπήκε στην Πόλη με 70-80 χιλιάδες στρατό και τράβηξε ίσια προς το Παλάτι του Κωνσταντίνου. Εκεί όμως βρίσκονταν κάμποσες χιλιάδες στρατιώτες Ρωμαίοι[4] αποφασισμένοι να το φυλάξουν. Γι' αυτό έγινε εκεί μεγάλη μάχη, για το πάρσιμο του Παλατιού. Σ' αυτή τη μάχη σκοτώθηκε κι ο αυτοκράτορας. Το νεκρό σώμα του όμως δε βρέθηκε ποτέ. Το πήραν οι άπιστοι και το παράχωσαν στο Σολού Μοναστήρ[5]. Κι ως τώρα οι Ρωμαίοι διηγούνται πολλά και θαυμαστά γι' αυτόν».
β. «…Ύστερα ο Πορθητής πήγε στην Αγιά Σοφιά. Μα όσοι ήταν μέσα στην εκκλησία και από τα γύρω σπίτια άρχισαν να τουφεκούν και να ρίχνουν βόμβες και υγρή φωτιά ενάντια στους στρατιώτες του Ισλάμ και ν' αντιστέκονται πολύ. Γι' αυτό ο πόλεμος μέσα στην Πόλη βάσταξε τρεις μέρες και την τρίτη μέρα έπεσε η Αγιά Σοφιά».

Εβλιγιά Τσελεμπή (Τούρκος περιηγητής, 17ος αι.).

[1] **τάπια:** επάλξεις, η κορυφή του τείχους.
[2] **έδραμε:** έτρεξε γρήγορα.
[3] **Σουλτάν Μεχμέτ:** Ο Μωάμεθ Β΄, ο Πορθητής.
[4] **Ρωμαίοι:** Έτσι ονομάζονταν τότε οι Βυζαντινοί.
[5] **Σολού Μοναστήρ:** Η Μονή Περιβλέπτου ή Εκσιαλή σήμερα.

7. Θρήνος του Πόντου για την Άλωση της Πόλης

Ένα πουλί, καλό πουλί έβγαιν' από την Πόλη,
ουδέ σ' αμπέλια κόνεψε[1], ουδέ σε περιβόλια
μόνο πήγε κι εκόνεψεν εις του Ηλιού[2] το κάστρο.
Έσειξε[3] το 'να του φτερό, στο αίμα βουτηγμένο,
έσειξε τ' άλλο του φτερό, χαρτίν είχε γραμμένο.
Να το διαβάσει δε μπορεί, ούδ' ο Μητροπολίτης!
Κι ένα παιδί, καλό παιδί έρχεται κι αναγνώθει,
το αναγνώθει κι όλο κλαίει κι όλο στηθοκοπιέται:
«Αλί σε μας και βάι σε μας, πάρθηκε η Ρωμανία[4]».

Μοιρολογούν οι εκκλησιές και κλαίν' τα μοναστήρια
κι ο Αη-Γιάννης ο Χρυσόστομος κλαίει και δερνοκοπιέται.
-Μην κλαις, μην κλαις, Άη-Γιάννη μου, και μη δερνοκοπιέσαι.
-Η Ρωμανία επέρασεν, η Ρωμανία επάρθη!
-Η Ρωμανία κι αν 'πέρασεν, ανθεί και φέρνει κι άλλη.

Ελληνικά δημοτικά τραγούδια.
Ακαδημία Αθηνών, Εκλογή.

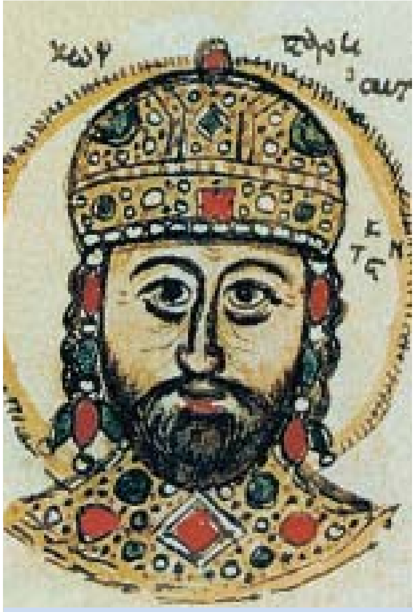

7.α. Κωνσταντίνος Παλαιολόγος
(Βυζαντινή μικρογραφία,
βιβλιοθήκη Estense, Μόντενα).

ΣΤ. Ανακεφαλαίωση (28-36)

Το Βυζάντιο άρχισε να παρακμάζει επειδή:

- Παραχώρησε προνόμια στους ξένους.
- Κατάργησε το νόμο του Αλληλέγγυου.
- Εμφανίστηκαν νέοι εχθροί, οι Σελτζούκοι στην Ανατολή και οι Νορμανδοί στη Δύση.
- Οι Φράγκοι σταυροφόροι κατέλαβαν την Πόλη, το 1204.

Το 1261, στα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, η Πόλη απελευθερώθηκε. Τα εσωτερικά προβλήματα και οι εμφύλιες διαμάχες όμως παρέμειναν. Και οι εχθροί του Βυζαντίου εξακολούθησαν να είναι πολλοί και επικίνδυνοι.

Τη δύσκολη κατάσταση των Βυζαντινών την εκμεταλλεύτηκαν οι Οθωμανοί Τούρκοι και κατέλαβαν πολλές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ο τελευταίος Αυτοκράτορας του Βυζαντίου, προσπάθησε να σώσει την Πόλη. Πήρε πολλά μέτρα να περιορίσει τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα. Όμως δεν τα κατάφερε. Η Πόλη κυριεύτηκε το 1453 από τους Οθωμανούς, παρά τη γενναία αντίσταση του αυτοκράτορα και των υπερασπιστών της.

1. **κόνεψε:** κάθισε, σταμάτησε.
2. **κάστρο του Ήλιου:** κάστρο της περιοχής του Πόντου.
3. **έσειξε:** τίναξε, κούνησε.
4. **Ρωμανία:** το Βυζάντιο, το βυζαντινό κράτος.

Ζ. ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Έφιπποι βυζαντινοί αυτοκράτορες μπροστά στην τειχισμένη Πόλη[1]
Ελεφαντοστέινη κοσμηματοθήκη 10ου-11ου αιώνα (θησαυρός καθεδρικού ναού Τzoyes, της Γαλλίας)

Παράσταση με κυνήγι λιονταριού (από άλλη πλευρά της ίδιας κοσμηματοθήκης)
Το έργο μεταφέρθηκε στη Γαλλία μετά την άλωση της Πόλης, το 1204.

[1] Η πόλη (προσωποποιημένη) αναμένει στην ανοιχτή Πύλη να προσφέρει το στέμμα σε έναν απ' αυτούς.

37. Η βυζαντινή Κύπρος

Η συμβολή της Κύπρου στην αναχαίτιση των εχθρών του Βυζαντίου ήταν μεγάλη. Στο έδαφός της έγιναν σκληρές πολεμικές συγκρούσεις και το νησί γνώρισε μεγάλες καταστροφές. Με ιδιαίτερη συνθήκη το νησί ανακηρύχτηκε «ουδέτερο και αυτοδιοικούμενο».

Στην Κύπρο κατοικούσαν Έλληνες από τα μυκηναϊκά χρόνια[1]. Στα αρχαία χρόνια το νησί είχε ιδιαίτερη ανάπτυξη και διατηρούσε συχνές εμπορικές και πολιτιστικές επαφές με τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας, της Αιγύπτου και της Μεγάλης Ελλάδας. Στα ρωμαϊκά χρόνια, ακολουθώντας τη μοίρα των άλλων ελληνικών περιοχών, κατακτήθηκε και κυβερνήθηκε από Ρωμαίους διοικητές.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος εκτίμησε ιδιαίτερα τη στρατηγική θέση[2] της Κύπρου και φρόντισε για την αξιοποίησή της. Έχτισε την κατεστραμμένη από σεισμό αρχαία πρωτεύουσά της **Σαλαμίνα** και την ονόμασε **Κωνσταντία[3].** Όρισε ακόμη Βυζαντινό αξιωματούχο για τη διοίκηση του νησιού και τοποθέτησε ενισχυμένη φρουρά και ναυτική δύναμη για την ασφάλειά του. Την Κύπρο επισκέφτηκε και η μητέρα του, Αγία Ελένη, όταν γύριζε από τα Ιεροσόλυμα και ίδρυσε εκεί ναό.

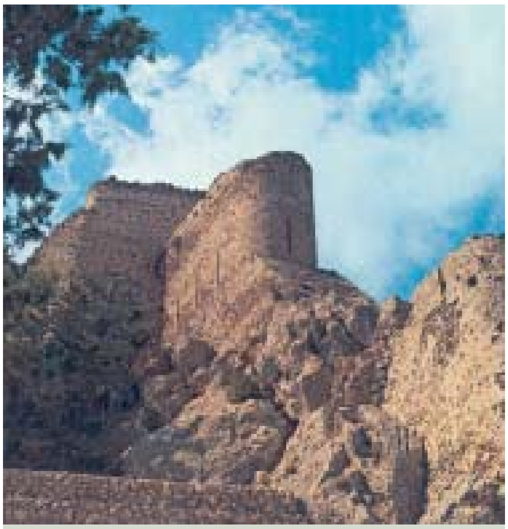

1. Το κάστρο της Καντάρας στον Πενταδάχτυλο. Οι συχνές αραβικές επιδρομές ανάγκαζαν τους κατοίκους της Κύπρου να καταφεύγουν σε οχυρωμένα μέρη του νησιού για να σωθούν.

Κύρια απασχόληση των κατοίκων του νησιού ήταν η γεωργία. Σιτάρι, λάδι, κρασί, μαστίχα, αρωματικά φυτά και μέλι ήταν τα πιο σημαντικά από τα προϊόντα τους. Πολλοί από τους κατοίκους των παραλίων ασχολούνταν με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Σημαντική πηγή πλούτου ακόμη αποτελούσαν τα ορυχεία χαλκού και αργύρου, που λειτουργούσαν εκεί από τα μυκηναϊκά χρόνια.

Η Κύπρος δέχτηκε πρώτη την επίθεση των Αράβων, κατά τη ναυτική επέκτασή τους στα μέσα του 7ου αιώνα. Παρά την αντίσταση του πληθυσμού και των βυζαντινών πλοίων που στάθμευαν εκεί, κατέλαβαν την πρωτεύουσά της, λεηλάτησαν το νησί και κατέλυσαν τις βυζαντινές αρχές. Έβαλαν αραβικές φρουρές στις 14 μεγάλες πόλεις του νησιού κι εγκατέστησαν σ’ αυτές αραβόφωνους πληθυσμούς από τις κατακτημένες περιοχές της Συρίας.

Το γεγονός αυτό ήταν βαρύ πλήγμα για το Βυζάντιο, επειδή η Κύπρος, μετά την απώλεια της Συρίας και της Παλαιστίνης, ήταν θέση «κλειδί», «ναυτικός προμαχώνας» και ορμητήριο των Βυζαντινών στην ανατολική Μεσόγειο. Γι’ αυτό ο βυζαντινός στόλος επανήλθε καλύτερα οργανωμένος, ανακατέλαβε το νησί και ανάγκασε τους Άραβες ν’ αποχωρήσουν.

Οι συγκρούσεις Αράβων και Βυζαντινών όμως στο χώρο του νησιού επαναλήφθηκαν πολλές φορές και είχαν ως αποτέλεσμα τις συχνές καταστροφές και λεηλασίες των περιουσιών, αλλά και τη σφαγή ή την αιχμαλωσία των κατοίκων του. Κι επειδή ο κίνδυνος αυτός

[1] Αυτό βεβαιώνουν αρχαιολογικές και ιστορικές πηγές.
[2] Προσφέρεται για το σύντομο πέρασμα στις νότιες ακτές της Μικράς Ασίας και της Συρίας.
[3] Ήταν χτισμένη κοντά στη σημερινή πόλη Αμμόχωστο.

ήταν αδιάκοπος, οι Κύπριοι ζήτησαν κι από τους δυο αντιμαχόμενους να δεχτούν την ουδετερότητα του νησιού, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να πληρώνουν έναν ετήσιο φόρο υποταγής και στους δύο.

Οι αντίπαλοι δέχτηκαν την πρόταση και την επικύρωσαν με συνθήκη ειρήνης. Σύμφωνα μ' αυτή, την εξουσία διοίκησης του νησιού είχε ο χριστιανός Αρχιεπίσκοπος και ένα συμβούλιο εκπροσώπων του λαού από τις 14 περιφέρειές του. Αυτός ο τρόπος αυτοδιοίκησης του νησιού κράτησε, με μικρές διακοπές, τριακόσια περίπου χρόνια, ως το 965 μ.Χ. Τότε ο Νικηφόρος Φωκάς νίκησε τους Άραβες, απελευθέρωσε τη Μεσόγειο από τους Σαρακηνούς πειρατές και ενσωμάτωσε ξανά την Κρήτη και την Κύπρο στο βυζαντινό κράτος.

Στη διάρκεια της τρίτης Σταυροφορίας, το 1191, η Κύπρος κατακτήθηκε από τους Σταυροφόρους. Την κυβέρνησαν οι Φράγκοι και οι Βενετοί μέχρι το 1571, χρονιά που την κατέλαβαν οι Τούρκοι. Εκείνη την εποχή χτίστηκαν οι εντυπωσιακοί καθεδρικοί ναοί της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία και του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο, που ακολουθούν τη γοτθική αρχιτεκτονική της Δύσης.

2. Τα προνόμια της Κύπρου στα βυζαντινα χρόνια

Το 448 μ.Χ. ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ζήνων παραχώρησε στον αρχιεπίσκοπο της Κύπρου το προνομιακό δικαίωμα να φορεί στις εκκλησιαστικές τελετές πορφυρά άμφια, να υπογράφει με κόκκινο μελάνι, να κρατεί αυτοκρατορικό σκήπτρο, αντί ποιμαντορικής ράβδου, και να ασκεί κοσμική εξουσία στο νησί.
Τα αυτοκρατορικά αυτά προνόμια της εκκλησίας σεβάστηκαν, στους αιώνες που ακολούθησαν, όλοι σχεδόν οι κατακτητές του νησιού και εξακολουθούν να διατηρούνται μέχρι σήμερα.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
(Εκδοτική Αθηνών)

3. Ψηφιδωτή εικόνα, από την Παναγία την Αγγελόκτιστη, στο Κίτιο της Κύπρου

4. Οι θετικές πλευρές της ουδετερότητας

Η συνθήκη Βυζαντινών και Αράβων για την ουδετερότητα της Κύπρου υποχρέωνε και τους δύο να μην επεμβαίνουν στα θέματα διοίκησης και λατρείας των κατοίκων του νησιού. Η συμφωνία αυτή:
- προφύλαξε τους Κύπριους χριστιανούς από τον εξισλαμισμό,
- εμπόδισε τη μεταφορά της εικονομαχικής διαμάχης των Βυζαντινών στην Κύπρο,
- έκανε το νησί καταφύγιο πολλών εικονολατρών που είχαν διωχθεί από το Βυζάντιο ή χριστιανών από τις αραβοκρατούμενες γειτονικές περιοχές και
- βοήθησε τη συνέχιση της εικονογραφίας, που είχε διακοπεί στο Βυζάντιο.

38. Η διπλωματία των Βυζαντινών

Οι Βυζαντινοί εξασφάλιζαν την ειρηνική συνύπαρξη με τους γειτονικούς τους λαούς με πολλούς διπλωματικούς τρόπους. Αυτοί οι τρόποι όμως ήταν αποδοτικοί, όσο το κράτος τους ήταν οικονομικά και στρατιωτικά ακμαίο.

Γύρω από τα σύνορα του βυζαντινού κράτους ζούσαν πολλοί λαοί, που συχνά φέρονταν εχθρικά απέναντί του. Αυτό του δημιουργούσε συχνά κινδύνους και έπρεπε να είναι διαρκώς έτοιμο να τους αντιμετωπίσει. Γι’ αυτό, από τη μεταφορά της πρωτεύουσας, οι αυτοκράτορες είχαν πάρει σειρά από αμυντικά μέτρα που περιόριζαν αυτούς τους κινδύνους.

Επειδή όμως οι πόλεμοι, σε όλες τις εποχές, δε λύνουν τα προβλήματα αλλά συχνά δημιουργούν περισσότερα, οι Βυζαντινοί φρόντιζαν να διατηρούν ειρηνικές σχέσεις με τους γείτονές τους με πολλούς τρόπους και ιδιαίτερα με τη **διπλωματία**[1]. Έτσι από τα πρώτα **βυζαντινά χρόνια**[2] οι αυτοκράτορες:

- Έκαναν **συμμαχίες** ή υπέγραφαν **συνθήκες ειρήνης** με κάποιους γειτονικούς λαούς, για ν’ αντιμετωπίσουν ανενόχλητοι κάποιους άλλους.
- Κατέβαλλαν σε ορισμένους από αυτούς χρήματα, με τον όρο να μην επιτίθενται οι ίδιοι ή να εμποδίζουν άλλους να βλάπτουν το Βυζάντιο.
- Πρόσφεραν φιλοξενία στους άρχοντες και στους πρεσβευτές των σύμμαχων χωρών.
- Συνόδευαν τις συμφωνίες τους με πλούσια δώρα και τιμητικούς βυζαντινούς τίτλους.
- Δέχονταν τα παιδιά των ξένων αρχόντων ή των αξιωματούχων τους να σπουδάσουν, συχνά δωρεάν, στα βυζαντινά σχολεία ή πανεπιστήμια.
- Έκαναν ιδιαίτερες συμφωνίες για την προστασία των εμπορικών δρόμων και των προϊόντων που μεταφέρονταν από άλλες χώρες στο Βυζάντιο.

Οι Βυζαντινοί προστάτευαν τους ξένους εμπόρους και τους επισκέπτες της χώρας τους. Σε κάποιους από αυτούς μάλιστα (*Ρώσους, Βενετούς, Γενουάτες*) είχαν παραχωρήσει ιδιαίτερες περιοχές για τη διαμονή τους στην Πόλη και προνόμια για τις εμπορικές τους δραστηριότητες.

Την Κωνσταντινούπολη επισκέπτονταν ακόμη άνθρωποι

1. Οι Βυζαντινοί προστάτευαν τους ξένους εμπόρους.

[1] **διπλωματία:** όλες οι ενέργειες που κάνει μια χώρα προς τα άλλα κράτη, για να προωθήσει ή να διαφυλάξει τα συμφέροντά της, χωρίς να καταφύγει στα όπλα.

[2] **βυζαντινά χρόνια:** 330-1453.

από κάθε περιοχή του κόσμου. Πολλοί από αυτούς μάθαιναν και μιλούσαν την ελληνική γλώσσα, για να επικοινωνούν με τους Βυζαντινούς αλλά και για να συνεννοούνται μεταξύ τους.

2. Η διπλωματία «των ξένων όπλων»: Το ιππικό των Ρώσων κυνηγά τους Βουλγάρους. Η εικόνα αναφέρεται στην περίοδο που οι Ρώσοι συνεργάστηκαν με τους Βυζαντινούς εναντίον των Βουλγάρων (δες κεφάλαιο 22) (Μικρογραφία από βουλγαρικό χειρόγραφο, Βιβλιοθήκη Βατικανού).

Οι Βυζαντινοί ήταν καλά πληροφορημένοι για τις γειτονικές τους χώρες από δικούς τους ανθρώπους που έφταναν στην Πόλη ως επισκέπτες, έμποροι, μισθοφόροι ή στρατιωτικοί φυγάδες. Επίσημες κρατικές αποστολές ακόμη, με ειδικούς και διερμηνείς, επισκέπτονταν συχνά τις άλλες χώρες για να προετοιμάσουν ή να ολοκληρώσουν τις συμφωνίες τους με το Βυζάντιο. Οι πρεσβευτές αυτών των αποστολών έφερναν μαζί τους, εκ μέρους του αυτοκράτορα, πολύτιμα δώρα, κοσμήματα και μεταξωτά για τους άρχοντες και τους αξιωματούχους της ξένης χώρας.

Στις αποστολές αυτές μετείχαν συχνά και ιεραπόστολοι, οι οποίοι φρόντιζαν για τον εκχριστιανισμό αυτών των λαών. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα οι ιερωμένοι αυτοί αποδείχτηκαν και ικανοί διπλωμάτες, που βοήθησαν στην ειρηνική συνύπαρξη των λαών αυτών με τους Βυζαντινούς.

Σημαντική πλευρά της βυζαντινής διπλωματίας, τέλος, αποτελούσαν **οι γάμοι** ανάμεσα σε **βυζαντινές πριγκίπισσες** και σε ξένους ηγεμόνες. Οι γάμοι αυτοί, στις περισσότερες περιπτώσεις, συνέβαλλαν στην ειρήνη και τη συνεργασία ανάμεσα στους λαούς και οι πριγκίπισσες αυτές γίνονταν οι καλύτεροι πρεσβευτές του Βυζαντίου στις νέες πατρίδες τους.

- **Ποιους διπλωματικούς τρόπους χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί για να διατηρούν ειρηνικές σχέσεις με τους γειτονικούς και τους άλλους λαούς;**
- **Γιατί οι βυζαντινοί συνόδευαν τις αποστολές τους με πολύτιμα δώρα; Συνηθίζεται κάτι ανάλογο σήμερα;**

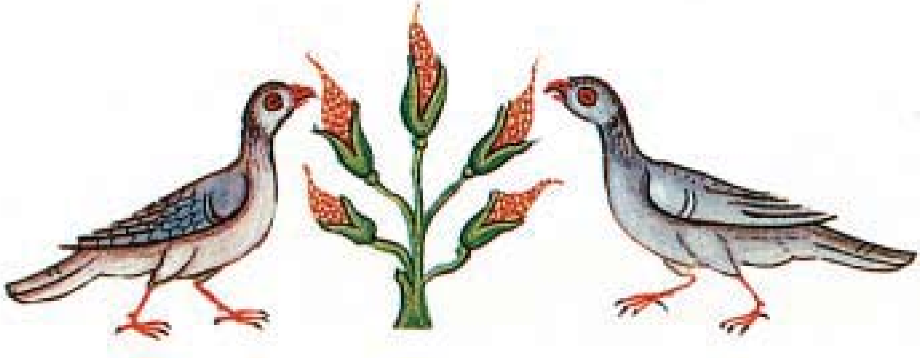

3. Ξενιτεμένες βυζαντινές Πριγκίπισσες

«Στην πολιτική δράση των βυζαντινών ξεχωριστή θέση έχουν οι γυναίκες- πριγκίπισσες, που πήγαιναν σε μακρινές χώρες για να γίνουν γυναίκες των αρχηγών ή των αρχόντων τους. Η θυσία αυτών των γυναικών, που άφηναν το θαύμα του Βοσπόρου και τον πλούτο της βυζαντινής αυλής για να πάνε σε ξένες και συχνά αφιλόξενες χώρες ήταν πολύ μεγάλη. Πήγαιναν όμως. Και άπειρες φορές η στάση τους και η δική τους θυσία έσωσε τη Θεοφύλακτη Πόλη από ολόκληρες βαρβαρικές επιδρομές».

Ρόζα Ιμβριώτη,
Η γυναίκα στο Βυζάντιο

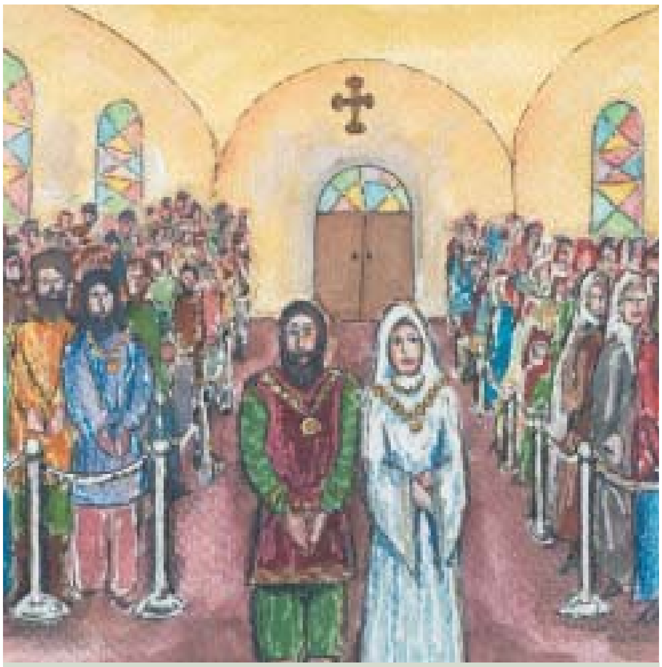

3.α. Γάμος Βυζαντινής πριγκίπισσας με ξένο ηγεμόνα

4. Η διπλωματία του χρήματος

Ο Ιουστινιανός, για να εισβάλει απερίσπαστος στη Δύση, υπέγραψε συνθήκες ειρήνης με τους Πέρσες και «μικρές συμμαχίες» με άλλους λαούς των ανατολικών και των βορείων συνόρων, ασύμφορες οικονομικά για το Βυζαντινό κράτος. Κάποιες μάλιστα έκαναν τέτοιες παραχωρήσεις προς αυτούς, ώστε εκτός από την οικονομία έβλαψαν σοβαρά το γόητρο του κράτους και του ίδιου του αυτοκράτορα.

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων*

39. Η γυναίκα στη βυζαντινή κοινωνία

Η ζωή της γυναίκας στο Βυζάντιο επηρεαζόταν από τους νόμους και τις συνήθειες της εποχής, που την ήθελαν κατώτερη από τον άνδρα. Με την επίδραση του χριστιανισμού και την πάροδο του χρόνου όμως η θέση των γυναικών βελτιώθηκε και η παρουσία τους στην κοινωνική ζωή του Βυζαντίου ήταν σημαντική.

Στην πρώτη βυζαντινή περίοδο η νομοθεσία για τη γυναίκα παρέμεινε ίδια με τη ρωμαϊκή και συμπληρώθηκε με τις συνήθειες που βρήκε στην ανατολική αυτοκρατορία, μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας στο Βυζάντιο. Οι συνήθειες αυτές ήθελαν τη γυναίκα να μένει διαρκώς στο σπίτι. **Ενάρετη** θεωρούσαν την ανύπαντρη που ήταν υπάκουη στον πατέρα της και την παντρεμένη που ήταν υποταγμένη στον άνδρα της.

Η νομοθεσία του Ιουστινιανού όμως, επηρεασμένη από το χριστιανικό λόγο και την επιμονή της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, έδωσε αρκετά δικαιώματα στη γυναίκα μέσα στην οικογένεια και όρισε το γάμο ως **«κοινωνία θείου και ανθρωπίνου Δικαίου»**.

Όπως αναφέρθηκε και αλλού,[1] τα κορίτσια δεν πήγαιναν στο σχολείο. Έμεναν κοντά στη μητέρα τους και βοηθούσαν στις εργασίες του σπιτιού. Πλάι της ασκούνταν στη μαγειρική και στη φροντίδα των μικρότερων αδελφών τους. Μάθαιναν ακόμη να υφαίνουν, να κεντούν και να πλέκουν. Οι μητέρες που ήξεραν γράμματα, μάθαιναν στις κόρες τους ανάγνωση, γραφή, τραγούδια του λαού και ψαλμούς της εκκλησίας.

Η πιο συχνή έξοδός τους από το

1. Γυναίκες σε θρησκευτική πομπή την εποχή του Ιουστινιανού (Ψηφιδωτή τοιχογραφία, Άγιος Απολλινάριος, Ραβέννα).

2. Μητέρα μαθαίνει ανάγνωση και γραφή στην κόρη της.

[1] Δες κεφάλαιο 12.

σπίτι ήταν η μετάβασή τους στην εκκλησία, με τη συνοδεία των γονιών τους. Κι εκεί όμως παρακολουθούσαν τη λειτουργία από ξεχωριστό χώρο, το **γυναικωνίτη.** Έπαιρναν ακόμη μέρος στις οικογενειακές και τις τοπικές γιορτές, στις οποίες έβρισκαν ευκαιρία να χορέψουν και να διασκεδάσουν. Με τη συγκατάθεση των ανδρών ή των γονιών τους πολλές Βυζαντινές πήγαιναν στα δημόσια λουτρά της Πόλης.

Η νόμιμη ηλικία του γάμου για τις γυναίκες άρχιζε στα δώδεκα χρόνια και για τους άνδρες στα δεκατέσσερα. Για το γάμο των κοριτσιών ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση του πατέρα. Αν αυτός δε ζούσε, τη φροντίδα αυτή είχαν η μητέρα και οι μεγαλύτεροι αδελφοί τους.

Παρά τα εμπόδια των νόμων και των παραδόσεων, που όριζαν ότι ***«δεν επιτρέπεται στις γυναίκες να καθίζουν στο εργαστήρι, να πωλούν και να αγοράζουν»,*** πολλές γυναίκες σταδιοδρόμησαν σε επαγγέλματα της αγοράς και ιδιαίτερα σε όσα είχαν σχέση με τα υφάσματα. Οι βυζαντινές πηγές μιλούν ακόμη για γυναίκες ιατρούς, μαίες, «δασκάλες κόμμωσης και ραπτικής», αλλά και ιδιοκτήτριες καταστημάτων τροφίμων.

3. Οι γυναίκες στο Βυζάντιο διακρίνονταν στο εμπόριο των υφασμάτων.

Οι γυναίκες των αρχοντικών οικογενειών είχαν σημαντική παρουσία στην κοινωνική ζωή του Βυζαντίου. Πολλές από αυτές διακρίθηκαν ως αυτοκράτειρες και έπαιξαν ξεχωριστό πολιτικό ρόλο, πλάι στους άνδρες ή τους γιους τους. Τέτοιες ήταν η Αγία Ελένη, μητέρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η Ευδοκία, σύζυγος του Θεοδοσίου Β΄, η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, σύζυγος του Ιουστινιανού, η Ειρήνη η Αθηναία και η Θεοδώρα, οι οποίες ως αυτοκράτειρες έδωσαν λύσεις στη μακρόχρονη διαμάχη της εικονομαχίας. Αρκετές βυζαντινές γυναίκες ακόμη διακρίθηκαν στα γράμματα, όπως η **Άννα Κομνηνή** στην ιστορία και η **Κασσιανή** στην υμνογραφία.

Όλες όμως οι βυζαντινές γυναίκες έπαιξαν ένα θαυμαστό ρόλο ως μητέρες και σύζυγοι και σ' αυτές ανήκει ένα σημαντικό μέρος της τιμής που η ιστορία απέδωσε σε πολλούς από τους γιους ή τους άνδρες τους.

- **Αντιμετωπίζουν οι σημερινές γυναίκες στην πατρίδα μας προβλήματα παρόμοια με εκείνα των βυζαντινών γυναικών;**
- **Ποιες από τις συνήθειες και αντιλήψεις που αναφέρονται στο μάθημα εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα;**

4. Ο χριστιανισμός απελευθέρωσε τη γυναίκα.

«Στο κήρυγμα του Ναζωραίου η γυναίκα βλέπει το λυτρωμό της. Η νέα θρησκεία επηρέασε όλη τη βυζαντινή νομοθεσία. Βαθύτερα όμως ρίζωσε στο οικογενειακό δίκαιο. Με αυτό δίνει το χέρι στη γυναίκα και προσπαθεί να την ανεβάσει ψηλότερα από εκεί που την έβαλε το ελληνικό και το ρωμαϊκό δίκαιο. Αντιστέκεται, όσο της είναι βολετό, στις ασιατικές επιρροές και συνήθειες, που όσο πήγαιναν και έσφιγγαν πιότερο τη βυζαντινή κοινωνία».

Ρόζα Ιμβριώτη,
Η γυναίκα στο Βυζάντιο

5. Οι γυναίκες στη βυζαντινή τέχνη

Την εικόνα και τη δράση των βυζαντινών γυναικών βρίσκουμε αποτυπωμένη σε πολλά έργα όλων των μορφών της βυζαντινής τέχνης (υφαντά, κεντήματα, μικρογραφίες, ελεφάντινα κομψοτεχνήματα). Η Παναγία, σε διάφορες σκηνές του βίου της, είναι το κεντρικό πρόσωπο της βυζαντινής αγιογραφίας. Στις Άγιες γυναίκες είναι αφιερωμένοι πολλοί ναοί της Πόλης και της χώρας και σκηνές της ζωής και της δράσης τους ζωντανεύουν πολλές τοιχογραφίες των ναών. Κορυφαία έκφραση της κοινωνικής τους παρουσίας όμως αποτελούν τα γεμάτα ζωή ψηφιδωτά της πομπής των γυναικών (εικόνα 1) και της ακολουθίας της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, στη Ραβέννα (δες κεφάλαιο 13).

6. Το γυναικείο πανηγύρι της Αγίας Αγάθης

«Κάθε χρόνο, στη γιορτή της Αγίας Αγάθης, γινόταν στην Κωνσταντινούπολη πανηγύρι που οργάνωναν οι γυναίκες υφάντριες και πλέκτριες της Πόλης. Ήταν αφιερωμένο σε όλες τις γυναίκες και στην Αγία, που τη θεωρούσαν προστάτισσά τους. Μαζί με τις θρησκευτικές και γιορταστικές εκδηλώσεις οι γυναίκες έκαναν εκεί αναπαράσταση της τέχνης τους και πουλούσαν τα προϊόντα τους, σε καλές τιμές. Γι αυτό πολλές γυναίκες της Πόλης περίμεναν το δικό τους πανηγύρι για τα ψώνια τους».

Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*

7. Η εμφάνιση των βυζαντινών γυναικών

Οι βυζαντινές περιποιούνταν τον εαυτό τους και πρόσεχαν ιδιαίτερα την εμφάνισή τους. Φορούσαν μακριά πολύχρωμα μεταξωτά φορέματα, ζωσμένα με χάρη στη μέση, με ζώνη απλή ή χρυσοκέντητη. Οι νεότερες άφηναν τα μαλλιά τους μακριά «να πέφτουν στους ώμους και να σκιρτούν στον άνεμο». Οι μεγαλύτερες τα έπλεκαν και τα συγκρατούσαν με ελεφάντινα χτένια και χρυσές ή ασημένιες στέκες.

Οι πιο πολλές στολίζονταν με χρυσά και αργυρά κοσμήματα[2] κι έβαφαν τα φρύδια και τα μαλλιά τους με φυσικά χρώματα, που έφτιαχναν μόνες τους. Και όλες σχεδόν χρησιμοποιούσαν αρώματα που παρασκεύαζαν από βότανα και άνθη.

Κουκουλέ Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*

[2] Με κοσμήματα στόλιζαν το λαιμό, τ' αυτιά και τα χέρια τους.

40. Η βυζαντινή τέχνη

«Το Βυζάντιο, με τα έργα της τέχνης του, άφησε στον κόσμο τη μεγαλοπρεπέστερη και διαρκέστερη κληρονομιά του». (Στήβεν Ράνσιμαν)

Το Βυζάντιο έχει μείνει περισσότερο γνωστό σε μας και στην οικουμένη για την τέχνη του, η οποία αποτελεί καθρέφτη του πολιτισμού του. Η **βυζαντινή τέχνη,** σε όλες τις μορφές της, επηρεάστηκε από την αρχαία ελληνική και τη ρωμαϊκή, των οποίων αποτελεί συνέχεια. Επηρεάστηκε όμως και από την τέχνη των λαών της Ανατολής με του οποίους, στις περιόδους ειρήνης, ανέπτυξε καλές σχέσεις επικοινωνίας και πολιτιστικών ανταλλαγών.

Η βυζαντινή τέχνη στο μεγαλύτερο μέρος της είναι **θρησκευτική** και εκφράζεται με την αρχιτεκτονική των ναών, τις εικόνες, τις αγιογραφίες, τα ψηφιδωτά και τις μικρογραφίες. Σημαντική και πρωτότυπη όμως ήταν και η **λαϊκή** βυζαντινή τέχνη, σε όλες τις μορφές της.

Κέντρο της βυζαντινής τέχνης ήταν η Κωνσταντινούπολη. Για το κτίσιμο και τη διακόσμηση των ναών της Πόλης και των επαρχιών, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, επιστρατεύτηκαν οι πιο ονομαστοί αρχιτέκτονες, τεχνίτες και ζωγράφοι. Αναζητήθηκαν ακόμη και χρησιμοποιήθηκαν τα καλύτερα υλικά, για τα οποία ξοδεύτηκαν πολλά χρήματα. Οι δραστηριότητες αυτές ήταν έντονες στις περιόδους ειρήνης και οικονομικής άνθησης του κράτους.

Το τελειότερο κτίσμα της βυζαντινής εποχής είναι ο ναός της **Αγίας Σοφίας.** Σ' αυτόν συνδυάζονται τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του ορθογώνιου αρχαίου ελληνικού ναού και της πρωτοχριστιανικής βασιλικής με την καμπύλη του τρούλου, που συμβολίζει τον ουράνιο θόλο. Εξέλιξη του δικού της ρυθμού αποτελούν οι εκατοντάδες σταυροειδείς ναοί της μακεδονικής αναγέννησης, που κτίστηκαν σε όλη την αυτοκρατορία και σε άλλες χριστιανικές χώρες.

Παράλληλα με την αρχιτεκτονική αναπτύχθηκε στο Βυζάντιο η **ζωγραφική,** με πρώτη μορφή της την **αγιογραφία.** Στις περιόδους οικονομικής ακμής, το εσωτερικό των ναών διακοσμήθηκε με **ψηφιδωτές εικόνες** και παραστάσεις, που δίνουν ζωντάνια και αίσθηση βάθους στα εικονιζόμενα πρόσωπα και τοπία. Θαυμαστά δείγματα αυτής της τέχνης υπάρχουν στην Αγία Σοφία της Πόλης (εικόνα 15.1), στον Άγιο Δημήτριο της Θεσσαλο-

1. Η θεραπεία των αρρώστων, ψηφιδωτή τοιχογραφία (Κωνσταντινούπολη, Μονή της Χώρας, 12ος αιώνας).

νίκης, στον Όσιο Λουκά της Βοιωτίας, στη Μονή Δαφνίου της Αττικής, στους ναούς της Κύπρου (εικόνα 37.3), κ.ά. Κορυφαία έκφρασή της όμως αποτελούν οι ψηφιδωτές παραστάσεις των αυτοκρατόρων Ιουστινιανού και Θεοδώρας στο ναό του Αγίου Βιταλίου, στη Ραβέννα της Ιταλίας (εικόνες 13.5 και 16.5).

Οι αρχιτέκτονες των ναών και των δημοσίων κτισμάτων επέλεγαν με προσοχή τους χώρους οικοδόμησής τους. Τα κτίσματά τους, κατά κανόνα, σέβονταν τη φύση και το περιβάλλον και διακρίνονταν για την αρμονία των γραμμών και των χρωμάτων τους. Μαρτυρία αυτής της επιλογής τους αποτελούν οι χώροι και η τέχνη οικοδόμησης των βυζαντινών **μοναστηριών,** που σώζονται ακόμη σε πολλά μέρη της πατρίδας μας, με πρώτα ανάμεσά τους εκείνα του Αγίου Όρους και των Μετεώρων.

Με τη **λαϊκή τέχνη** ασχολούνταν χιλιάδες Βυζαντινοί στα σπίτια και στα εργαστήριά τους. Κατασκεύαζαν οικιακά σκεύη από ξύλο, πηλό, χαλκό και σίδηρο, αλλά και κομψοτεχνήματα από χρυσό, άργυρο, γυαλί, ελεφαντόδοντο, πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια. Σ' αυτή διακρίθηκαν ιδιαίτερα οι **τεχνίτες της υπαίθρου,** οι οποίοι, με λιγότερα μέσα και περισσότερο μεράκι, έφτιαχναν όλα τα αναγκαία για τη ζωή τους πράγματα, από τα γεωργικά τους εργαλεία και τα οικιακά τους σκεύη ως και τα μουσικά τους όργανα.

Ισότιμα με τους άνδρες πρόσφεραν στη βυζαντινή τέχνη και οι γυναίκες, οι οποίες είχαν τα πρωτεία στη διακόσμηση των υφαντών, των κεντημάτων και της λεπτής χειροτεχνίας.

- **Ποιες επιδράσεις δέχτηκε η βυζαντινή τέχνη; Με ποιες μορφές και με ποιους τρόπους εκφράστηκε;**
- **Σε ποιους τομείς διακρίθηκε η λαϊκή τέχνη και ποια υλικά χρησιμοποίησε;**

2. Τεχνίτες σε βυζαντινό εργαστήριο της υπαίθρου

3. Πολύτιμα αργυρά οικιακά σκεύη (7ος αιώνας, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

4. Επιχρυσωμένο και εικονογραφημένο γυάλινο αγγείο (11ος αιώνας, Βυζαντινό-χριστιανικό Μουσείο Αθηνων)

5. Ζευγάρι περικαρπίων κληρικού, από χρυσό και σμάλτο (9ος αιώνας, Βυζαντινό-χριστιανικό Μουσείο)

6. Γυναίκες ασχολούνται με την κατασκευή υφασμάτων και κεντημάτων.

41. Η παιδεία στο Βυζάντιο

Η ανώτερη και η ανώτατη εκπαίδευση των Βυζαντινών γίνεται σε κρατικές και εκκλησιαστικές σχολές καθώς και στα πανεπιστήμια. Η βυζαντινή παιδεία ξεπέρασε τα όρια της αυτοκρατορίας και έδωσε το φως της σε όλη την Οικουμένη.

1. Ο Πατριάρχης Φώτιος *(3ος αριστερά)* **συζητά με τους μαθητές του**
(Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Οι Βυζαντινοί εκτιμούσαν πολύ τα γράμματα και την εκπαίδευση και πίστευαν ότι είναι το μεγαλύτερο από τα αγαθά που μπορεί να κατέχει ένας άνθρωπος. Στην Κωνσταντινούπολη, από τον 5ο αιώνα, πέρα από τα βασικά σχολεία[1] της πόλης, λειτουργούσε το Πανδιδακτήριο[2] και άλλες ανώτερες σχολές. Ανώτατες σχολές λειτουργούσαν ακόμη, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, οι οποίες ήταν κέντρα ελληνικής παιδείας από τα αρχαία χρόνια.

Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος και ο πατριάρχης Σέργιος ίδρυσαν τον 7ο αιώνα τις πρώτες **εκκλησιαστικές σχολές** στην Πόλη. Σκοπός τους ήταν να εκπαιδεύσουν τους μαθητές τους έτσι, ώστε να γίνουν ικανά στελέχη της εκκλησίας. Και οι δημόσιες σχολές όμως έδιναν στους μαθητές τους καλή θεολογική και κοινωνική μόρφωση.

Στη διάρκεια της εικονομαχίας τα εκκλησιαστικά σχολεία έπαψαν να λειτουργούν και η εκπαίδευση πέρασε περίοδο δοκιμασίας. Στα χρόνια της Μακεδονικής Αναγέννησης που ακολούθησαν όμως, ο **Πατριάρχης Φώτιος** και οι άλλοι μορφωμένοι κληρικοί, που δίδασκαν στο Πανεπιστήμιο και στην Πατριαρχική Σχολή, κατάφεραν να συνδυάσουν

---

[1] **βασικό:** το σχολείο των πρώτων γραμμάτων (δες κεφάλαιο12).
[2] Το Πανδιδακτήριο ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄, με την επιμονή και τη φροντίδα της Ελληνίδας γυναίκας του Ευδοκίας, που καταγόταν από την Αθήνα.

την κρατική με την εκκλησιαστική παιδεία και να διδάξουν στους μαθητές τους, με την ίδια επιτυχία, τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και τη χριστιανική Βίβλο.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν στις ανώτερες σχολές ήταν αριθμητική, γεωμετρία, μουσική, αστρονομία, φιλοσοφία, ρητορική και νομικά. Ιδιαίτερη σημασία οι Βυζαντινοί έδιναν στη σωστή προφορά της ελληνικής γλώσσας[3]. Σε κάποια τμήματά των σχολών αυτών διδάσκονταν και οι ξένες γλώσσες, τις οποίες μάθαιναν επιλεγμένοι σπουδαστές.

2. Βυζαντινοί ερευνητές σε βιβλιοθήκη

Όλες οι βυζαντινές σχολές είχαν καλά οργανωμένες **βιβλιοθήκες** για τους μαθητές τους, αλλά και για άλλους αναγνώστες που ήθελαν να τις χρησιμοποιήσουν. Τα βιβλία ήταν σπάνια, αφού ήταν μόνο χειρόγραφα. Στις βιβλιοθήκες υπήρχαν οργανωμένα εργαστήρια, στα οποία καλλιγράφοι, λαϊκοί ή μοναχοί, αναλάμβαναν την αντιγραφή βιβλίων για τους αναγνώστες. Η τιμή τους ήταν ιδιαίτερα υψηλή, όταν ήταν εικονογραφημένα.

Οι **γυναίκες,** όπως αναφέρθηκε και αλλού[4], δεν είχαν τις ίδιες ευκαιρίες εκπαίδευσης με τους άνδρες. Στη μακρόχρονη βυζαντινή ιστορία δεν αναφέρονται πουθενά σχολεία για γυναίκες. Μόνον οι κόρες των εύπορων οικογενειών μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα στο σπίτι, που γίνονταν από ιδιωτικούς δασκάλους για τις ίδιες ή και τους αδελφούς τους. Παρ' όλα αυτά, πολλές από αυτές διακρίθηκαν στα γράμματα και πρόσφεραν πολλά στη βυζαντινή παιδεία και κοινωνία.

Στα χρόνια των Παλαιολόγων, κι ενώ το κράτος περνούσε περίοδο παρακμής, τα γράμματα και η εκπαίδευση παρουσίασαν σημαντική άνθηση. Ιστορικοί, συγγραφείς και δάσκαλοι, με πρώτο το **Γεώργιο Πλήθωνα-Γεμιστό** στο Μιστρά, αφιερώθηκαν στη μελέτη των αρχαίων ελληνικών γραμμάτων και στη διάσωσή τους. Ήταν η τελευταία πνευματική αναλαμπή του Βυζαντίου, λίγο πριν τη δύση του, αφού όλα αυτά κράτησαν ως την Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους. Μετά από αυτή, πολλοί βυζαντινοί λόγιοι που κατέφυγαν στην Ιταλία, μετέφεραν εκεί χειρόγραφα με αρχαία κείμενα. Έδωσαν έτσι τη σκυτάλη της κληρονομιάς της αρχαιότητας και του Βυζαντίου στη Δύση.

Το πιο σημαντικό για τη βυζαντινή εκπαίδευση, σε όλη τη διάρκεια ζωής της αυτοκρατορίας, είναι ότι δεν περιορίστηκε στα κρατικά όριά της. Πέρασε τα σύνορά της και **έφερε το φως και τα αγαθά της στους γείτονες λαούς και σε όλη την Οικουμένη.** Κι αυτή είναι η πιο μεγάλη προσφορά της στην ανθρωπότητα.

[3] Γι' αυτό συχνά σχολίαζαν αρνητικά τους γραμματισμένους που μιλούσαν με άσχημη προφορά.

[4] Δες κεφάλαιο 12.

- **Ποιοι μαθητές των σχολών του Βυζαντίου νομίζετε ότι διδάσκονταν ξένες γλώσσες και γιατί;**
- **Πώς κρίνετε την οργάνωση και τη λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών, για την εποχή τους;**

3. Εκπαιδευτική διπλωματία

«Το αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης συγκέντρωνε σπουδαστές απ' όλη την αυτοκρατορία, αλλά κι απ' όλο το γνωστό ως τότε κόσμο. Σ' αυτό φοιτούσαν συχνά νεαροί πρίγκιπες και διάδοχοι του θρόνου των γειτονικών χωρών. Μαζί με την ελληνική παιδεία, πολλοί απ' αυτούς, φεύγοντας έπαιρναν μαζί τους για σύζυγο και κάποια βυζαντινή αρχοντοπούλα, που γνώρισαν στη διάρκεια της σπουδής τους στην Πόλη. Οι γυναίκες αυτές γίνονταν συχνά οι καλύτερες πρέσβειρες του Βυζαντίου στη νέα πατρίδα τους».

4. Σκηνή από τη διδασκαλία των νόμων στο Πανεπιστήμιο της Πόλης
(Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

5. Η εκπαίδευση μετά την άλωση του 1204

«Η άλωση του 1204 αναστάτωσε όλο το εκπαιδευτικό σύστημα των Βυζαντινών. Ο ελληνισμός τότε βρισκόταν στην ύψιστη ακμή του. Ο μεγάλος κληρικός Ευστάθιος, επίσκοπος Θεσσαλονίκης, μόλις λίγο πριν είχε τελειώσει τα σχόλιά του στον Πίνδαρο. Μετά την άλωση της Πόλης όμως οι δάσκαλοι σκορπίστηκαν, οι σχολές τους εξαφανίστηκαν και τα βιβλία τους καταστράφηκαν από τις φλόγες των Λατίνων».

Στήβεν Ράνσιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*

42. Η γλώσσα των Βυζαντινών

Η γλώσσα των Βυζαντινών, στη διάρκεια της χιλιόχρονης ζωής της αυτοκρατορίας, πέρασε από διάφορα στάδια εξέλιξης και πήρε σχεδόν τη μορφή που μιλάμε σήμερα. Το Βυζάντιο, δηλαδή, έγινε ο κρίκος που ένωσε την αρχαία με τη νέα ελληνική γλώσσα.

Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν κράτος πολυεθνικό. Στην επικράτειά της ζούσαν πολλοί λαοί, οι οποίοι μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. Γνωστότερες από αυτές ήταν η **λατινική,** στην οποία γράφονταν οι νόμοι του κράτους και οι αποφάσεις των αυτοκρατόρων και των δικαστών, και η **ελληνική,** την οποία μιλούσε το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα των ανατολικών περιοχών. Μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, επικρατέστερη γλώσσα έγινε η ελληνική, η οποία με τον καιρό πήρε τη θέση της λατινικής στη διοίκηση και στη νομοθεσία του **βυζαντινού,** τώρα, κράτους.

Η ελληνική γλώσσα όμως δε μιλιόταν και δε γραφόταν ομοιόμορφα από όλους. Στην Κωνσταντινούπολη, για παράδειγμα, που αποτελούσε το κέντρο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στο χώρο της αγοράς, του λιμανιού και των εργαστηρίων μιλιόταν η απλή αφρόντιστη ελληνική γλώσσα, με φτωχό λεξιλόγιο και αρκετές ξένες λέξεις. Στις υπηρεσίες του παλατιού και του κράτους, στις σχολές και στην εκκλησία, όμως, μιλούσαν κι έγραφαν μιαν άλλη μορφή γλώσσας, που έμοιαζε περισσότερο με την αρχαία ελληνική. Αυτή τη γλώσσα, που ήταν δύσκολα κατανοητή από τους απλούς πολίτες, χρησιμοποιούσαν περισσότερο οι μορφωμένοι βυζαντινοί και οι υπάλληλοι του κράτους.

Η αναγέννηση των γραμμάτων στα χρόνια των Μακεδόνων αυτοκρατόρων έδωσε

1. Εικόνα της Γέννησης, με ποιμένες, αγγέλους και μάγους
(Βυζαντινό – Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα)

1.α. Ο ψαλμός της Γέννησης

Η Παρθένος σήμερον
τον Υπερούσιον[1] τίκτει[2]
και η γη το σπήλαιον
τω απροσίτω προσάγει[3].

Άγγελοι μετά ποιμένων δοξολογούσι,
μάγοι δε μετά αστέρος οδοιπορούσι.

Δι' ημάς γαρ εγεννήθη, παιδίον νέον,
ο προ αιώνων Θεός.

Ρωμανός Μελωδός, 6ος αιώνας

[1] **υπερούσιος:** αυτός που ξεπερνά την ανθρώπινη ουσία, ύπαρξη.
[2] **τίκτει:** γεννάει.
[3] **προσάγει:** προσφέρει.

καλύτερες λύσεις σ' αυτό το πρόβλημα. Οι νέοι νόμοι και τα βιβλία γράφηκαν σε απλούστερη γλώσσα και τα παλαιότερα κείμενα μεταφράστηκαν και σχολιάστηκαν, για να γίνονται κατανοητά από τους αναγνώστες τους. Η λειτουργία περισσότερων σχολείων, σχολών και βιβλιοθηκών, ακόμη, βοήθησε στην καλλιέργεια και την απλοποίηση της γλώσσας. Την ομιλούμενη τότε μορφή της, που σε μεγάλο βαθμό μοιάζει με τη σημερινή νεοελληνική, δείχνουν τα ακριτικά τραγούδια αυτής της εποχής.

Για την ευκολότερη ανάγνωση των κειμένων, αλλά και για την οικονομία στον πάπυρο, που μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες είχε γίνει σπάνιο και ακριβό είδος, εφαρμόστηκε, αυτή την περίοδο, η **μικρογράμματη γραφή,** που έχουμε σήμερα. Η χρήση της έγινε ευχάριστα δεκτή από τους αναγνώστες και καθιερώθηκε σε σύντομο χρόνο. Όσα αρχαία βιβλία και χειρόγραφα δεν αντιγράφτηκαν τότε με το νέο τρόπο γραφής έπαψαν να χρησιμοποιούνται και με τον καιρό ξεχάστηκαν ή χάθηκαν.

Στα χρόνια που ακολούθησαν την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους, οι κρατικοί χώροι που μιλιόταν ή διδασκόταν η αρχαία μορφή της γλώσσας (Παλάτι, σχολεία, Σχολές, Πανεπιστήμιο) έπαψαν να λειτουργούν. Οι διωγμένοι από τους Λατίνους άρχοντες και δάσκαλοι βρέθηκαν ανάμεσα στο λαό και προσάρμοσαν το λόγο και τα κείμενά τους στη δική του απλούστερη και πιο κατανοητή από όλους γλώσσα. Η απλοποίηση αυτή συνεχίστηκε και μετά την ανάκτηση της Πόλης, ως τα χρόνια των Παλαιολόγων, όπου η γλώσσα πήρε σχεδόν στη μορφή που μιλάμε σήμερα.

2. Εικονογραφημένη, χειρόγραφη βυζαντινή Βίβλος με μικρογράμματο και μεγαλογράμματο τρόπο γραφής. Το μικρογράμματο κείμενο ξεκινά: «εν αρχή ην ο λόγος» (Βυζαντινό – Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα).

3. Βιογραφικό του Πτωχοπρόδρομου

Από μικρόθεν μ' έλεγε ο γέρων ο πατήρ μου:
-«Παιδί μου, μάθε γράμματα και ωσάν εσέναν έχει.
Βλέπεις τον δείνα, τέκνον μου; Πεζός περιεπάτει
και τώρα διπλοεντέλινος[4] και παχυμουλαράτος.
Αυτός, όταν εμάνθανε, υπόδησιν ούκ είχε
και τώρα, βλέπεις τον; Φορεί τα μακρομύτικά του».

Κι έμαθον τα γραμματικά μετά πολλού του κόπου.
Αφού δε τάχα γέγονα γραμματικός τεχνίτης,
επιθυμώ[5] και το ψωμίν και του ψωμιού τη μάναν.
Υβρίζω τα γραμματικά, λέγω μετά δακρύων:
-Ανάθεμαν τα γράμματα, Χριστέ, και όπου τα θέλει.

Θεόδωρος Πρόδρομος (12ος αιώνας)

[4] **διπλοεντέλινος:** αυτός που έχει στο άλογό του διπλά στολίδια για το στήθος του.
[5] **επιθυμώ:** μου λείπει.